

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Факультет іноземної філології
Кафедра східних мов
Факультет історії і права
Кафедра всесвітньої історії

СХОДОЗНАВСТВО. АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Матеріали доповідей
VII Міжнародної науково-методичної конференції
27 березня 2026 р.
Частина II
(електронне видання)*

Харків – 2026

УДК 81'243

Редакційна колегія:

науковий редактор: канд. іст. наук, доц. Л.М. Ямпольська

члени редакційної колегії:

канд. іст. наук, доц. С.В. Мірошніченко

канд. іст. наук, доц. М.С. Вороніна

Сходознавство. Актуальність та перспективи : матеріали доповідей VII Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 27 березня 2026 р.) : [електронне видання]. В 2-х ч. Ч. II ; редкол.: Л. М. Ямпольська (наук. ред.), С. В. Мірошніченко, М. С. Вороніна. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2026. 208 с.

Рекомендовано редакційно-видавничою радою
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
протокол № 4 від 15.04.2026 р.

До збірника увійшли матеріали доповідей VII Міжнародної науково-методичної конференції «Сходознавство. Актуальність та перспективи», присвячені проблемам історії, економіки, політики, соціуму країн Сходу. Розраховано на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів історичних, економічних і юридичних спеціальностей.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, 2026

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ СХОДУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ALIYEVA Lala Aghamirze THE TURKS IN THE EARLY ISLAMIC CALIPHATE: EVIDENCE FROM MEDIEVAL ARABIC SOURCES	9
DURMAZ Ömer GRAPHIC DESIGN HISTORIOGRAPHY IN TURKEY: METHODOLOGICAL ISSUES AND NEW APPROACHES ON THE EAST-WEST AXIS	12
JIKIA Ana, KUKHALASHVILI Davit HISTORICAL EVOLUTION OF POLITICAL COMMUNICATION IN EASTERN SOCIETIES	14
KARIM Khadija THE SHIRVANSHAHS UNDER FARRUKH YASAR: THE AQ QOYUNLU ALLIANCE AND THE SAFAVID CONFRONTATION	17
KEBADZE Madona, LEKAIDZE Tamar, CHURGHULASHVILI Nino HISTORICAL AND CULTURAL INTERACTIONS BETWEEN THE CAUCASUS AND THE COUNTRIES OF THE EAST	20
MAMMADOVA Rana Maksud kizi THE SYSTEM OF GOVERNANCE IN THE STATE OF NADIR SHAH AFSHAR.....	24
MOSIASHVILI Alexander, AKHALKATSISHVILI Maya THE IMPACT OF THE RUSSO-JAPANESE WAR (1904–1905) ON GEORGIAN SOCIETY.....	27
YAMPOLSKA Larysa, ABDULQADER Ardalan Lateef BEYOND THE GENERAL’S UNIFORM: DECONSTRUCTING MYTHS OF MUSTAFA BARZANI’S SOVIET EXILE (1947–1958)	30
БОРОВИК Кирило ЧИ ІСНУВАЛИ НАСПРАВДІ ШІСТЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ШКІЛ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ?	33
ГОРДІЄНКО В’ячеслав МОНГОЛЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	36
ГОРДІЄНКО Галина ЗАХІДНИЙ НАПРЯМ ДИПЛОМАТІЇ СУЛТАНА КИЛИЧ АРСЛАНА II.....	38

ГРАБСЬКИЙ Андрій АФРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939): ВІД ЕКОНОМІЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ ДО СИМВОЛІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ.....	41
ДАВИДОВ Денис ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ІСНУВАННЯ ВИСЯЧИХ САДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	43
ДЕГТЯРЬОВ Вадим ЛІКВІДАЦІЯ РАБСТВА У США ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЙНІ РЕФОРМИ ЕПОХИ ТАНЗИМАТУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХІХ СТ.	46
ДУДУКАЛЕНКО Альона АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЕКСПАНСІОНІЗМУ США ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	48
ДЬЯКОВА Олена УКРАЇНСЬКИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ / МОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ.....	51
КОРОВАЄНКО Поліна ПРАКТИКИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В ЯПОНІЇ: МЕМОРАЛІЗАЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	54
КОШОВИЙ Сергій АРКТИЧНА ПОЛІТИКА КНР В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ З ГРЕНЛАНДІЄЮ.....	57
КУПЧИК Олег ЗВ'ЯЗКИ КДУ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА З КРАЇНАМИ АРАБСЬКОГО СХОДУ (СЕРЕДИНА 1950-Х – СЕРЕДИНА 1970-Х РОКІВ).....	60
МЕЛЕШКО Крістіна МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯПОНІЇ В ПЕРІОД МЕЙДЖІ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.....	65
МОРОЗ Максим НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ ЮКІО МІШІМА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ ЯПОНІЇ	67
НОВІКОВ Іван КЕМАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ УНІФІКАЦІЇ: МІЖ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ТА ПРИДУШЕННЯМ МЕНШИН (НА ПРИКЛАДІ КУРДІВ).....	70
ОЛІЙНИК Олександр, ОЛІЙНИК Юлія ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ БЛИЗЬКОСХІДНИХ ЮРИСТІВ НА ВЗАЄМОДІЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ НОРМ	73

ПАВЛЕНКО Світлана ЯПОНЦІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД НАГЛЯДОМ КОНТРРОЗВІДКИ.....	76
ПАНАФІДІН Ігор СКІФО-МАКЕДОНСЬКИЙ КОНФЛІКТ 339 Р. ДО Н.Е. У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЕЛЛІНСЬКОГО ТА СТЕПОВОГО СВІТУ	79
ПИЛИПЧУК Ярослав НАРОД, ЩО ВТРАТИВ БАТЬКІВЩИНУ: ТУРКИ-МЕСХЕТИНЦІ.....	81
СИДОРЧУК Таїсія УКРАЇНСЬКЕ СХОДОЗНАВСТВО: ВІД АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ДО ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА.....	84
СТЕКОЛЬНИКОВ Сергій СТАНОВЛЕННЯ ЛІДЕРА: ЛІ КУАН Ю ТА ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ПАРТІЇ НАРОДНОЇ ДІЇ (1954–1963).....	87
СУХОБОКОВА Ольга УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТАХ.....	90
ФАЛЬКО Сергій ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ МІСІЙ У КИТАЇ В 20–40-Х РР. XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	93
ЦЕЛУЙКО Марина ВІРМЕНО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ОСНОВНІ УЧАСНИКИ.....	96
ЦІВАТИЙ Вячеслав ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ, ЦЕРЕМОНІАЛ ТА ЕТИКЕТ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН МОДЕЛІ ДИПЛОМАТІЇ XXI СТОЛІТТЯ: МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	99

ЕКОНОМІКА, ПОЛІТИКА, СОЦІУМ КРАЇН СХОДУ

AHMADOVA Sevda, MUSAYEV Vusal AZERBAIJAN'S TOURISM MODEL IN THE CONTEXT OF EASTERN DEVELOPMENT STRATEGIES.....	103
ÇELİKSAP Sefa SİYASAL DOĞRUCULUK SAHTELİK VE GÖRSEL MANİPÜLASYON (POLITICAL CORRECTNESS, FAKENESS, AND VISUAL MANIPULATION)	104

GURGENIDZE Tea, FILAURI Eteri CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF THE GEORGIAN EDUCATION SYSTEM IN THE 21st CENTURY	107
LACHASHVILI Tamaz MODELING – VIRTUALIZATION TECHNOLOGIES, THE PATH TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	110
MAISURADZE Rusa COMPARATIVE ANALYSIS OF U.S. CONTRACT LAW PRINCIPLES AND THEIR RELEVANCE FOR LEGAL SYSTEMS OF THE EAST	116
OSIN Vadym CHINA IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS: GREAT POWER OR RISING POWER?	119
TASHKULOVA Shakhnoza Safarboy kizi THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN VAHOB RAHIMOV’S SCIENTIFIC SCHOOL TO THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN’S MINING SECTOR	122
TIGHASHVILI Tia, SABANADZE Irakli, MAISUADZE Salome, CHIKADZE Tatia EDUCATION, CULTURE AND TOURISM INTERACTIONS BETWEEN THE CAUCASUS AND THE COUNTRIES OF THE EAST	125
TOJIEV Dostonjon Beknazar Ogli THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES – THE NEW “GOLDEN BRIDGE” BETWEEN EAST AND WEST.....	129
ZUBITASHVILI Tamar MODERN CHALLENGES OF MILITARY TOURISM IN GEORGIA	132
АГА Хайсам Мухаммад ХАЛЯЛЬ В УКРАЇНІ	138
БУРЦЕВА Аліна ВПЛИВ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В ЯПОНІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС.....	141
ДЕГТЯРЬОВ Вадим ОПЕРАЦІЯ «EARNEST WILL» ТА «ТАНКЕРНА ВІЙНА» В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ (1987 – 1988): СТРАТЕГІЯ «МИР ЧЕРЕЗ СИЛУ» У ПОЛІТИЦІ США.....	144
ДЕРЕВ’ЯНКО Анастасія ФЕНОМЕН КАТХОЙ У КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ТАЙЛАНДУ.....	146
КЛОЧКО Тетяна СТАТУС ЖІНКИ В КИТАЙСЬКІЙ РОДИНІ: ТРАДИЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ У XX–XXI СТОЛІТТЯХ	148

КОШОВИЙ Сергій КИТАЙСЬКІ МОВНІ «ПЕРЕГОНИ».....	151
МАЯЦЬКА Уляна ВОРОЖІННЯ ТА МАГІЯ В МЕСОПОТАМІЇ: ЗВ'ЯЗОК МІЖ БОГАМИ І ЛЮДЬМИ.....	154
МЕЛЬНИК Інна ФУНКЦІЇ ПРАВИТЕЛЯ В ІМПЕРІЇ МАУР'ІВ (ЗА ЗАКОНАМИ МАНУ ТА АРТХАШАСТРОЮ)	156
МІРОШНІЧЕНКО Світлана ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЕЛІТ У СУСПІЛЬСТВАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ (НА ПРИКЛАДІ ЖЕРЦІВ МЕСОПОТАМІЇ І ЄГИПТУ).....	159
МОРОЗОВА Єлизавета ОБРЯД «ВІДКРИТТЯ ВУСТ І ОЧЕЙ» У ПОХОВАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ	162
ОСАДЧИЙ Максим ДОСВІД РОЗВИТКУ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ В КРАЇНАХ СХОДУ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИ РОЗРОБЦІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ.....	165
РАПОТА Діана ІДЕОЛОГІЯ ГЕНОЦИДУ В ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМАХ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИКИ МАРЛІЇ В АНІМЕ «АТАКА ТИТАНІВ» У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	168
РЯБЦЕВА Катерина ЖІНКИ-ПІРНАЛЬНИЦІ ХЕНЬО З ОСТРОВА ЧЕДЖУ: ЕКОНОМІЧНИЙ МАТРІАРХАТ ТА ПОВСТАННЯ 1931–1932 РОКІВ.....	171
СЕФЕРОВА Марія ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СИРІЇ: ВІД АРХАЇЧНИХ ТРАДИЦІЙ ДО ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	174
СКОКОВ Гліб ЕКОНОМІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОМАНУ: ПЕРЕДУМОВИ, РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПРОГНОЗИ.....	177
СМІЯН Анна СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ЯПОНІЇ ДОБИ МЕЙДЖІ.....	180
СОЛОШЕНКО Олена СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В СТАРОДАВНІЙ ІНДІЇ	183
ТРУБЧАНИНОВ Микола ЛІ КУАН Ю: ЕКОНОМІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ.....	185

ТУЮСОВ Іван КАВ'ЯРНІ ЯК ПЕРШІ ЦЕНТРИ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ.....	187
УСОВА Лілія ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ.....	190
ХАРЛАМОВ Михайло ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕЛИКИХ ЯПОНСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ	193
ШИЛО Тетяна САМУРАЙСЬКА ЕТИКА ЯК НОРМАТИВНО-ЦІННІСНИЙ КОНСТРУКТ У СТРУКТУРІ ЯПОНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (XII–XIX СТ.).....	196
ЮЩЕНКО Вероніка ВІЙНА ТА ЦИФРОВІ МЕДІА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ СЕКТОРУ ГАЗИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	199
ЯМПОЛЬСЬКА Лариса ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ США ЩОДО ТАЙВАНІЮ: ВІД «НЕВИЗНАЧЕНОГО СТАТУСУ» ДО ІНСТРУМЕНТУ СТРИМУВАННЯ КНР.....	203

ІСТОРИЯ СХОДУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

THE TURKS IN THE EARLY ISLAMIC CALIPHATE: EVIDENCE FROM MEDIEVAL ARABIC SOURCES

Lala Aghamirze ALIYEVA
Baku State University, Azerbaijan

The purpose of this study is to examine the role of Turks in the military system of the early Islamic world through the testimony of medieval Arabic historians. The research focuses on several key issues: the first encounters between Turks and the armies of the caliphate, the gradual integration of Turkic warriors into Islamic military structures, and the political consequences of the growing reliance on Turkic troops.

The research draws primarily upon key Arabic historical texts that provide contemporary and near-contemporary accounts of Turkish military integration. Central sources include al-Tabari's (d. 923) comprehensive "Tarikh al-Rusul wa al-Muluk" (Tabari, 2008), which offers detailed chronological accounts of Turkish recruitment under al-Mu'tasim and subsequent caliphs. Al-Mas'udi's (d. 956) "Muruj al-Dhahab" (Masudi, 2005) provides valuable insights into the social and cultural dimensions of Turkish military service. Ibn al-Athir's (d. 1233) "al-Kamil fi al-Tarikh" (al-Athir 1885), while later, synthesizes earlier sources and offers critical analysis of the long-term consequences of Turkish military prominence.

Additional sources include Baladhuri and his "Futuh al-Buldan" al-Ya'qubi's (d. 897) "Tarikh" (al-Athir 1885), which presents contemporary observations of early Turkish integration, and the anonymous "Akhbar al-Dawla al-Abbasiyya", offering insights into administrative perspectives on military reform. Al-Jahiz's (d. 869) ethnographic treatise "Manaqib al-Turk wa Ammat Jund al-Khilafa" (Jahiz, 1915) provides crucial contemporary analysis of Turkish military qualities and their integration challenges.

The relationship between Turkic peoples and the Umayyad Caliphate (661-750) represents one of the most complex and consequential interactions in early Islamic history. Through the detailed chronicles of al-Tabari and other Arab historians, we can trace how these nomadic warriors from Central Asia evolved from fierce adversaries to valued military allies of the expanding Islamic empire.

Al-Tabari's monumental "History of Prophets and Kings" provides extensive documentation of the initial contacts between Arab forces and various Turkic groups during the Umayyad period (Tabari, 2008). The earliest encounters were characterized by fierce resistance from Turkic tribes who viewed the Arab expansion into Central Asia as a threat to their traditional territories and way of life.

The Western Türk Khaganate, which controlled vast swaths of Central Asia, initially posed a formidable barrier to Islamic expansion beyond the Oxus River.

The conquest of Transoxiana under military commanders like Qutayba ibn Muslim (705-715) brought Arab forces into direct confrontation with established Turkic powers. At-Tabari describes numerous campaigns where Turkic cavalry, renowned for their mobility and archery skills, proved to be among the most challenging opponents the Arab armies had yet faced. The historian emphasizes how these encounters forced the Umayyads to adapt their military tactics, moving away from the traditional Arab reliance on infantry and incorporating more cavalry elements (Tabari, 2008).

Perhaps the most significant Turkic challenge to Umayyad expansion came from the Khazars, a semi-nomadic Turkic people who established a powerful khaganate north of the Caucasus. The Khazar-Arab wars represented a prolonged struggle for control over the strategically vital Caucasus region. At-Tabari chronicles numerous expeditions launched by Umayyad governors of Armenia and Azerbaijan against Khazar territories.

The Khazars proved to be particularly formidable opponents due to their strategic location, which allowed them to control trade routes between Europe and Asia, and their adoption of Judaism as a state religion, which provided them with diplomatic connections beyond the Islamic world. Arab historians describe the Khazars as exceptional warriors whose raids into Islamic territories often reached deep into modern-day Iran and Iraq, forcing the Umayyads to maintain costly defensive positions along their northern frontiers.

The Turgesh, another significant Turkic confederation, emerged as a major power in Central Asia following the collapse of the Western Türk Khaganate. Under leaders like Suluk (717-738), the Turgesh posed a serious challenge to Umayyad expansion in Transoxiana. At-Tabari and other sources describe how the Turgesh successfully exploited local resistance to Arab rule, forming alliances with Sogdian city-states and other Central Asian peoples (Baladhuri, 1987; Kennedy, 2013).

The Turgesh campaigns represented a sophisticated form of warfare that combined traditional nomadic mobility with strategic alliances and siege techniques learned from sedentary populations. Their ability to coordinate large-scale operations across vast distances demonstrated the military potential of Turkic tribal confederations when united under capable leadership.

One of the most significant military encounters between Turkic forces and the Umayyads occurred at what sources refer to as the “Battle of the Pass” or the battle of Takhtakaracha. While details vary among different chroniclers, these battles represent crucial moments when Turkic military prowess was fully displayed against organized Islamic armies.

These encounters often resulted in tactical innovations on both sides, with Arabs learning to appreciate Turkic horsemanship and archery, while Turkic forces adapted Islamic siege techniques and organizational methods. The outcomes of such battles frequently determined the extent of Umayyad expansion in contested regions.

Perhaps the most remarkable aspect of Turkic-Umayyad relations was the gradual integration of Turkic warriors into Islamic military service. As at-Tabari documents, by the later Umayyad period, Turkic soldiers had become valued members of caliphal armies. Their exceptional skills in mounted warfare and archery made them particularly useful for frontier campaigns and specialized military operations.

This integration was facilitated by the Islamic concept of *mawali* (non-Arab converts), which provided a pathway for Turkic warriors to achieve status within the Islamic hierarchy while maintaining their distinct military traditions. The process was gradual and often followed patterns of initial conflict, negotiated settlement, and eventual incorporation into the expanding Islamic military apparatus.

The relationship between Turks and Umayyads thus evolved from one of antagonistic resistance to pragmatic cooperation, setting important precedents for the later, more extensive use of Turkic military slaves (mamluks) under the Abbasids. This transformation would ultimately reshape the military foundations of Islamic civilization and establish patterns of Turkic involvement in Islamic governance that would persist for centuries.

Through careful analysis of at-Tabari's chronicles and supporting sources, we can see how these early encounters between nomadic Turkic peoples and the sedentary Islamic empire created a complex legacy of conflict, adaptation, and eventual synthesis that would profoundly influence the development of medieval Islamic civilization.

REFERENCE

1. Abu Jafar al-Tabari (2008). *Tarikh al-Umum wa al-Muluk*. Dar Sader, 2505 p.
2. Baladhuri (1987). *Futuh Al-Buldan*, in Arabic. Tahqiq: Abdullah Anis al-Tabaa. Beirut, Muassisat al-Maarif, 768 p.
3. Ibn al-Athir, 'Izz al-Din. *al-Kamil fi al-tarikh*. Qahira, Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyah, 1885.
4. Kennedy, Hugh (2013). *The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State*. eBook. London, Routledge, 256 p.
5. Jahiz (1915). Jahiz of Basra to al-Fath ibn Khaqan on the "Exploits of the Turks and the Army of the Khalifate in general. By C.T. Harley Walker. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 631-698 pp.
6. Masudi (2005). *Muruj adh-Dhahab wa Ma'adin al-Jawahir*. Jilt I-IV, Beyrut, Maktabu-l-Asriyyat.

GRAPHIC DESIGN HISTORIOGRAPHY IN TURKEY: METHODOLOGICAL ISSUES AND NEW APPROACHES ON THE EAST- WEST AXIS

Ömer DURMAZ

Dokuz Eylül University, Turkey

***Abstract.** This study evaluates the historiography of graphic design in Turkey within the context of global design history and the "East-West" axis. It addresses the methodological transition from a biographical narrative to a multi-layered analysis of visual culture. By integrating local archival challenges with international theoretical frameworks such as hybridity and the "messy history" of the vernacular, the paper explores how Turkish design modernization functions as a site of synthesis rather than a mere imitation of Western canons.*

1. Introduction: De-centering the Design Canon

The primary challenge in documenting the design history of non-Western geographies is the dominance of a Western-centric "canon" that identifies European and North American movements as universal standards (Margolin, 2015). In the Turkish context, this has historically led to a narrative where local productions are viewed as "belated reflections" of movements like Bauhaus or the Swiss Style (Özkal, 2014). However, a contemporary historiographical approach requires a "messy history" model that accounts for the unique socio-political dynamics of the "East" (Scotford, 1991).

2. The Methodological Problem: Ephemera and the Archive

The absence of institutionalized visual archives in Turkey presents a significant hurdle for researchers. Graphic design history cannot be sustained solely through "high art" or signed masterpieces; it must be reconstructed through **ephemera** – the transient, often anonymous documents of daily life such as labels, packaging, and commercial brochures (Heller, 2003). These objects serve as primary evidence of a nation's visual modernization (Durmaz, 2012). Methodologically, moving beyond the "great masters" narrative toward a "history from below" allows for a more accurate mapping of the transition from Ottoman craftsmanship to Republican industrial design.

3. The East-West Axis: Rupture and Hybridity

The 1928 Alphabet Revolution serves as a structural pivot point where Eastern calligraphic traditions (the script of the "East") were replaced by Western typographic rationalism (Yazıcıgil, 2012). This was not a simple linguistic shift but a profound "graphic revolution". Historiographical analysis reveals that this transition created a "third space" of **hybridity** (Bhabha, 1994). In this space, the designer had to negotiate between the fluid, vertical logic of Arabic-based scripts and the horizontal, grid-based logic of the Latin alphabet. This period is best

understood through the lens of post-colonial critique, where the "East" does not merely imitate the "West" but synthesizes a new, localized modernist identity (Said, 1978).

4. The Designer as Social Witness and Professionalization

The evolution of the design profession in Turkey marks a shift from the "painter-designer" of the early Republic to the "visual communication designer" of the globalized market. The post-1950s boom in the advertising industry reflects the structural changes in Turkish society as it integrated into the global market economy (Ertürk, 2010). Throughout this process, the designer has functioned as a "social witness," documenting political struggles and cultural shifts through posters and social graphics (Karamustafa, 2005). This perspective elevates design history from a technical chronicle to a vital component of a society's intellectual history.

5. Conclusion

A mature historiography for Turkish graphic design must treat the discipline as a "visual memory" of the East-West synthesis. By addressing the archive crisis and adopting a de-centered, micro-historical approach, researchers can present Turkish design history not as a story of imitation, but as a scientific field that offers critical insights into the global discourse on visual culture and modernization.

REFERENCES

1. Margolin, V. (2015). *World History of Design*. Bloomsbury Academic.
2. Özkal, Ö. (2014). Modernity and Graphic Design in Turkey. *Journal of Design History*.
3. Scotford, M. (1991). Is There a Canon of Graphic Design History? *AIGA Journal of Graphic Design*.
4. Heller, S. (2003). *Graphic Design History*. Allworth Press.
5. Durmaz, Ö. (2012). *Türkiye'de Grafik Tasarımın Tarihsel Süreci ve Görsel Kültür Arşivi*. Grafik Tasarım Yayınları.
6. Yazıcıgil, O. (2012). *Typographic Journey of the Turkish Alphabet*. ISTRYPE Conference Proceedings.
7. Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.
8. Said, E. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
9. Ertürk, M. (2010). *Türkiye'de Reklamcılığın Gelişimi ve Grafik Tasarım*.
10. Karamustafa, S. (2005). "The Designer as a Witness." *Tasarım Kültürü Metinleri*.

HISTORICAL EVOLUTION OF POLITICAL COMMUNICATION IN EASTERN SOCIETIES

Ana JIKIA

Caucasus International University; Akaki Tsereteli State University, Georgia

Davit KUKHALASHVILI

Caucasus International University, Georgia

***Abstract.** This abstract analyzes the historical evolution of political communication in Eastern societies from traditional symbolic forms to modern mass and digital communication. It examines how cultural, religious, and political contexts shaped communication between power and society. The study highlights continuity and transformation in political messaging and emphasizes the relevance of historical communication patterns for understanding contemporary political and security challenges in the East.*

Introduction

Political communication constitutes a fundamental element of political systems, shaping the relationship between power holders and society. In Eastern societies, political communication has historically evolved within specific cultural, religious, and social frameworks that differ significantly from Western political traditions. Throughout history, communication mechanisms have functioned not only as instruments of governance but also as tools for legitimizing authority, ensuring political stability, and transmitting ideological narratives.

The evolution of political communication in Eastern societies reflects broader transformations in political organization, state formation, and technological development. From symbolic and ritualized communication in pre-modern societies to mass-mediated and digital communication in contemporary contexts, political communication has undergone substantial change while preserving certain historical continuities. Understanding these transformations is essential for interpreting modern political behavior, information strategies, and security challenges.

This paper analyzes the historical evolution of political communication in Eastern societies, identifying its key stages and dominant characteristics. By applying a historical-analytical approach, the study also explores the growing relevance of political communication for intelligence and national security assessment.

Traditional Forms of Political Communication in Eastern Societies

In pre-modern Eastern societies, political communication was predominantly hierarchical and symbolic. Authority was often legitimized through religion, tradition, and cultural norms, and political messages were transmitted via oral traditions, ritual practices, and court-centered communication (McNair, 2018).

These forms of communication emphasized obedience, continuity, and stability rather than public political participation.

In civilizations such as imperial China, political communication was deeply influenced by Confucian philosophy, which emphasized moral governance, hierarchy, and social harmony (de Bary, 1991). Communication between rulers and subjects was framed as a moral relationship rather than a political dialogue. Similarly, in Islamic societies, political communication was closely linked to religious authority, with sermons, legal interpretations, and religious texts shaping political legitimacy and public perception (Lapidus, 2014).

Written communication existed primarily for administrative and legal purposes and remained accessible mainly to elites. As a result, political communication functioned largely as an instrument of governance and social control.

Transformation of Political Communication in the Early Modern Period

The early modern period introduced gradual but significant changes in political communication across Eastern societies. The spread of literacy, printing technologies, and formal education expanded the reach of political messages beyond traditional elites. External influences, including colonial encounters and interaction with Western political ideas, further reshaped communication practices (Castells, 2009).

Print media enabled the dissemination of political ideas to broader audiences and facilitated the emergence of reformist and nationalist movements. Nevertheless, political communication in many Eastern societies remained highly centralized and state-controlled, limiting open political discourse and preserving top-down communication structures (Voltmer, 2013).

Despite these constraints, political communication increasingly became a means of mobilizing society and constructing political identity, marking a transitional stage between traditional and modern communication systems.

Political Communication in the Twentieth Century

The twentieth century marked a decisive turning point in the development of political communication in Eastern societies. Industrialization, decolonization, revolutions, and the establishment of modern states fundamentally transformed communication environments. Mass media – including newspapers, radio, and television – became primary instruments of political influence and governance (McNair, 2018).

In many Eastern states, political communication was institutionalized through state-controlled media systems. Propaganda played a central role in shaping public opinion, legitimizing political authority, and promoting ideological narratives. These practices were particularly prominent in authoritarian and post-imperial contexts, where political communication was closely linked to regime stability and control (Voltmer, 2013).

Although mass communication expanded the reach of political messaging, it often restricted pluralism and alternative viewpoints, reinforcing centralized power structures.

The Significance of Political Communication Evolution for Intelligence and Security

The historical evolution of political communication in Eastern societies holds critical importance from an intelligence and national security perspective. Political communication has consistently served as both a source of information and a tool of influence, making it a key domain for intelligence collection and analysis.

In traditional societies, where political communication was centralized and symbolic, intelligence activities relied heavily on elite networks, religious institutions, and court politics. Rituals, religious discourse, and ceremonial communication provided valuable indicators of power relations, legitimacy, and internal stability (Johnson, 2017).

With the emergence of mass media, political communication became a vital open-source intelligence domain. Newspapers, speeches, and ideological publications allowed intelligence actors to assess political priorities, ideological shifts, and societal mobilization trends. In the twentieth century, propaganda itself became an instrument of intelligence and counterintelligence, used to influence public opinion and manage both domestic and international perceptions (Rid, 2020).

In the contemporary digital era, political communication has become even more significant for intelligence operations. Social media platforms and online discourse generate vast amounts of data, enabling monitoring of public sentiment and early detection of political crises. However, these developments also increase vulnerability to disinformation, psychological operations, and hybrid threats. Eastern societies with historically centralized communication traditions may face particular challenges in adapting to decentralized digital environments, increasing their exposure to information manipulation (Nye, 2004; Rid, 2020).

Understanding the historical foundations of political communication enhances intelligence assessment and strategic forecasting. Intelligence institutions that account for historical communication patterns are better positioned to interpret political signals, anticipate instability, and counter information-based threats.

Conclusion

The historical evolution of political communication in Eastern societies demonstrates a dynamic interaction between tradition and transformation. While communication systems have evolved from symbolic and hierarchical forms to mass-mediated and digital platforms, historical legacies of centralized authority continue to shape contemporary practices.

These continuities influence not only political communication strategies but also societal responses to information influence and security threats. From an

intelligence and security perspective, political communication remains a critical domain for assessing political stability, legitimacy, and vulnerability.

By examining political communication through a historical lens, this study contributes to a deeper understanding of contemporary political and security dynamics in Eastern societies. Integrating historical communication analysis into political and intelligence frameworks enhances the ability to address emerging challenges in the global information environment.

REFERENCES

1. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
2. Bary, de W. T. (1991). *The Trouble with Confucianism*. Harvard University Press.
3. Johnson, L. K. (2017). *National Security Intelligence* (2nd ed.). Polity Press.
4. Lapidus, I. M. (2014). *A History of Islamic Societies* (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. McNair, B. (2018). *An Introduction to Political Communication* (6th ed.). Routledge.
6. Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.
7. Rid, T. (2020). *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. Farrar, Straus and Giroux.
8. Voltmer, K. (2013). *The Media in Transitional Democracies*. Polity Press.

THE SHIRVANSHAHS UNDER FARRUKH YASAR: THE AQ QOYUNLU ALLIANCE AND THE SAFAVID CONFRONTATION

Khadija KARIM

Baku State University, Azerbaijan

In the second half of the fifteenth century, political processes in the South Caucasus also had an impact on the Shirvanshahs' foreign policy. In 1468, when the ruler of the Aq Qoyunlu, Uzun Hasan, overthrew the Qara Qoyunlu state and took control of South Azerbaijan and Karabakh, a new powerful state emerged in the region. At this time, unlike his father and grandfather, Shirvanshah Farrukh Yasar felt obliged to approach not the Timurids, but Uzun Hasan, who was increasing his military successes and who was in danger of attacking Shirvan at any moment.

Despite conflicts with the Timurid Abu Said during the early years of Farrukh Yasar's rule, Abu Said managed to get support from Farrukh Yasar when he organized a military campaign against Uzun Hasan in 1468. Farrukh Yasar initially assisted Abu Said and sent supplies to his military camp by sea. However, in the face of increasing military pressure from Uzun Hasan, the Shirvanshah changed his position abruptly by stopping aiding Abu Said and abandoning alliance with him, sided with the ruler of the Aq Qoyunlu, and blocked the main roads and passes leading to his camp. Thus, as a result of the attack of Uzun Hasan and his allies,

Abu Said's armies were defeated and captured in 1468 (Nəcəfli, 2012, pp. 287-288).

According to the medieval sources, Uzun Hasan sent an envoy to Shirvanshah at that time to win him over to his side and promised peace and security to Shirvan if he would help him, thereby ensuring the independence of the Shirvanshahs' state (Nəcəfli, 2012, p. 287). After Uzun Hasan's death in 1478, the nature of bilateral relations changed. Uzun Hasan's son and successor, Yaqub Bey (1478-1490), maintained the close relations established by his father with the Shirvanshahs and supported them in the fight against foreign enemies, and turned this alliance into a bond of kinship by marrying Govhar Sultan, daughter of Farrukh Yasar (Aşurbəyli, 2006, p. 316).

During this period, Sheikh Heydar obtained permission from Farrukh Yasar to pass through the territory of Shirvan, concealing his intention to avenge the death of his father, Sheikh Junayd, behind the pretext of jihad against the "infidel" Circassians and Alans. The Shirvanshah granted this permission twice, in 1483/1486 and 1487. In 1488, when Heydar sent his mother, Khadija Khatun, to Sultan Yaqub's court to get permission again, Sultan Yaqub asked the Shirvanshah to assist Sheikh Heydar in fighting the Circassians. Heydar, with his troops, hastily set out from Ardabil for Shirvan (Savory, 1980, pp. 17-18). However, after crossing the Aras River, Heydar dropped his mask and openly declared that he would attack Shamakhi. Farrukh Yasar, having received this news a day before the battle, took up a position around the Gulustan fortress, but his resistance did not last long, and he was forced to retreat inside the fortress. Heydar entered the city and burned Shamakhi, putting the population to the sword. He then laid siege to the Gulustan Fortress. During the seven-month siege, Farrukh Yasar appealed to Sultan Yaqub.

Hasan b. Rumlu, in his work "Ahsanu't-Tawarikh", when describing Farrukh Yasar's appeal to the Aq Qoyunlu authority during Sheikh Heydar's campaign in 1488, stated that Farrukh Yasar had informed Sultan Yaqub that "Heydar had come to Shirvan with the intention of invading the country, ...that if this invasion was not stopped, other regions of Azerbaijan would also be under threat of invasion," he noted (Rumlu, 2017, pp. 325-326). Thus, as is clearly showed in the source, the Shirvanshah requested forces from the Aq Qoyunlu court to fight against Heydar, and Sultan Yaqub, seeing his advance in Shirvan as a direct threat to the security of the Aq Qoyunlu state itself, sent Suleyman Bey Bije with four thousand horsemen to aid his father-in-law. Hasan Bey Rumlu further emphasized that Sultan Yaqub also sent an enticing letter to the Shirvanshah, granting him permission to wage war against Heydar (Rumlu, 2017, p. 326).

"Tarikhi-alam-arayi-Amini" also mentioned that upon learning of the approach of the Aq Qoyunlu army, Sheikh Heydar abandoned the siege of Gulustan and retreated to Derbend. Farrukh Yasar, with his own army, joined the commanders of Sultan Yaqub, and the next day combined forces crossed the Samur

River and began marching towards Derbend (Хунджи, 1987, p. 92). In July 1488, the combined armies of Farrukh Yasar and Aq Qoyunlu ruler Sultan Yaqub attacked Sheikh Heydar's army. The battle took place near Shahdag and Sheikh Heydar was killed in the battle (Хунджи, 1987, pp. 94-95). Allied soldiers managed to disrupt their order. Seeing that their sheikh was dead, the Qizilbash returned to the battlefield and fought to the death. However, Farrukh Yasar and Sultan Yaqub defeated the allied armies by inflicting heavy blows on them. The next day, Sultan Yaqub, who entered the capital Tabriz with his army, gave orders to his emirs to return the cities of Shirvan, which they had taken back from the enemy to Farrukh Yasar (Woods, 1999, pp. 142-143). Thus, like his father, Junayd, Sheikh Heydar's attempt to invade Shirvan was not successful and their intentions proved disastrous. These events further increased the Safavids' animosity towards the Shirvanshahs.

In exchange for military assistance against Sheikh Heydar, Sultan Yaqub demanded political allegiance from the Shirvanshah. In 1489, he received commitments of loyalty to himself in the specification, He was given promises of allegiance in the specification in 1489, and Farrukh Yasar validated it with his own seal (Aşurbəyli, 2006, pp. 320-322). "Aḥsanu't-Tawarikh" emphasized the contents of the contract sent by Farrukh Yasar to Sultan Yaqub: The Shirvanshah promised to remain loyal to the Sultan for life, to be a friend to his friends and an enemy to his enemies, and furthermore, he undertook to pay on time the five thousand Tabriz tumans intended for to be paid to the Aq Qoyunlu viceroys (Rumlu, 2017, p. 329). This document was the written confirmation of the Shirvanshahs' formal recognition of the Aq Qoyunlu authority.

But a year later, after Sultan Yaqub died in 1490, his Baysungur, who was also the grandson of Shirvanshah Farrukh Yasar, fell under the influence of his grandfather. Even while the last rulers of the Aq Qoyunlu dynasty were fighting for the throne, Baysungur sought refuge with his grandfather, Shirvanshah Farrukh Yasar (Zeynalöglü, 2019, p. 132). Thus, within a short period, the Shirvanshahs emerged from the influence of the Aq Qoyunlu realm and resumed pursuing an independent political course.

But on the other hand, the Safavids began to pose a greater threat to the Shirvanshahs. When the hatred towards the Shirvanshahs increased even more in the view of the Safavids and conflicts arose in the Aq Qoyunlu state, Sheikh Heydar's son Ismail, who took advantage of this situation, began to gather many disciples around him. He decided to launch war on the Shirvanshahs, and in 1500 he marched against Farrukh Yasar with an army of seven thousand and advanced towards Shamakhi. After Shamakhi, when Ismail left for Jabani, the Shirvanshah also dispatched his army to the Jabani position. Although Farrukh Yasar took up a position with twenty thousand cavalry and six thousand well-armed infantry and organized his army, one of the bloodiest clashes took place here in the fall of 1500, which ended in disaster for the Shirvanshahs (Rumlu, 2017, p. 365). In this battle,

Farrukh Yasar's armies retreated, and after all his soldiers were defeated and his commanders died on the battlefield, Farrukh Yasar was taken prisoner and killed. Then, Ismail went to Shamakhi and sat on the throne of Shirvan (Rumlu, 2017, p. 366).

Thus, Farrukh Yasar's period reflects the preservation of the existence of the state in a complex geopolitical environment, where, on the one hand, the friendly and dependent relations were established with the Aq Qoyunlu, and on the other hand, the necessity of repelling the Safavid threat. Although with the death of Farrukh Yasar the Shirvanshahs completed their historical role as an independent political force and fell under the Safavid dependency, his successors managed to prolong the collapse of the state by retaining internal governance for a certain period.

REFERENCES

1. Aşurbəyli, S. (2006). *Şirvanşahlar dövləti*. Avrasiya Press.
2. Nəcəfli, T. H. (2012). *Azərbaycan Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu dövlətləri (Müasir Türkiyə tarixşünaslığında)*. Çapaşoğlu.
3. Rumlu, H. (2017). *Əhsənüt-təvarix*. Uzanlar.
4. Savory, R. (1980). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.
5. Woods, J. E. (1999). *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*. University of Utah Press.
6. Zeynalıoğlu, C. (2019). *Şirvanşahlar Yurdu*. Elm və təhsil.
7. Хунджи, Ф. Р. (1987). *Тарих-и алам-ара-йи Амини*. ЭЛМ.

HISTORICAL AND CULTURAL INTERACTIONS BETWEEN THE CAUCASUS AND THE COUNTRIES OF THE EAST

Madona KEBADZE

Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Tamar LEKAIDZE

Saints Bidzina, Shalva, and Elizabeth School of the Alaverdi Diocese, Georgia

Nino CHURGHULASHVILI

Giorgi Village Public School, Lagodekhi Municipality,

Afeni No.1 Public School, Georgia

Abstract. *The Caucasus has historically functioned as a vital geopolitical and cultural bridge connecting Eastern and Western civilizations. Due to its strategic geographic position, the region became a dynamic arena of political, economic, cultural, and intellectual interactions involving Persia, the Arab Caliphate, the Ottoman Empire, and Central Asian states. These interactions shaped political structures, cultural identities, educational traditions, and social institutions throughout centuries.*

From antiquity through the medieval and early modern periods, the Caucasus played a central role in transcontinental communication networks. The Silk Road and its numerous regional branches transformed the region into a corridor of intensive trade, diplomatic exchange, religious dissemination, and intellectual dialogue. Through these routes, not only commodities but also scientific knowledge, technological innovations, artistic forms, and philosophical ideas were transmitted.

Political relations between the Caucasus and the Eastern states were marked by cooperation, rivalry, and confrontation. Eastern empires sought control over the region because of its strategic and economic significance, while local polities employed flexible diplomatic strategies to preserve autonomy. Cultural interactions were equally significant, as architectural styles, literary traditions, religious practices, and educational models reveal deep intercultural synthesis.

This article explores the historical dynamics of these interactions and analyzes their long-term impact on regional development. The study highlights the role of the Caucasus as a mediator of civilizations and emphasizes the relevance of this historical legacy for contemporary oriental studies.

Keywords: *Caucasus, Eastern countries, historical interactions, cultural exchange, Silk Road, political relations, education, intercultural dialogue.*

Introduction

The Caucasus region occupies a unique position at the crossroads of Europe and Asia, linking the civilizations of the Mediterranean, the Near East, Central Asia, and Eastern Europe. Throughout history, this geographical setting transformed the region into a zone of intense cultural exchange, political competition, and economic cooperation. The Caucasus became a strategic hub for trade routes, military campaigns, religious missions, and diplomatic networks.

Historical sources and archaeological evidence demonstrate that from early antiquity, the Caucasus was integrated into the broader processes shaping Eastern and Western civilizations. The interactions with Persian, Arab, Ottoman, and Central Asian societies contributed to the formation of complex political structures, cultural identities, and intellectual traditions. These processes generated a multicultural environment characterized by diversity, adaptability, and synthesis.

The aim of this article is to analyze the historical and cultural interactions between the Caucasus and the countries of the East, focusing on political relations, trade networks, educational exchange, and cultural transmission. Special attention is given to the role of the Silk Road and regional trade corridors, which served as primary channels for intercultural dialogue.

The Caucasus in Ancient and Early Medieval Geopolitical Processes

In antiquity, the Caucasus was already recognized as a strategically important region. The Persian Achaemenid Empire incorporated parts of the South Caucasus into its administrative system, facilitating political control and economic integration. Persian influence contributed to the development of administrative practices, military organization, and legal traditions.

Following the Achaemenids, the region became an arena of rivalry between the Roman and Parthian empires, later succeeded by Byzantine and Sassanian competition. These conflicts significantly shaped political developments, leading to the emergence of local kingdoms and principalities that sought to balance imperial pressures through diplomatic maneuvering and military alliances.

During the early medieval period, the expansion of the Arab Caliphate profoundly transformed the Caucasus. Islamic political and cultural influence introduced new administrative models, legal frameworks, and religious institutions. Arabic became a language of administration and scholarship, while Islamic education fostered scientific and philosophical advancements. At the same time, local traditions remained resilient, resulting in a distinctive synthesis of cultural forms.

The Silk Road and Transcontinental Exchange

One of the most significant factors shaping interactions between the Caucasus and the East was the Silk Road. This extensive network of trade routes connected China, Central Asia, the Middle East, and Europe, positioning the Caucasus as a crucial transit zone. Caravans transported silk, spices, precious metals, ceramics, and textiles, fostering economic prosperity and urban development.

However, the Silk Road facilitated more than commercial exchange. It functioned as a conduit for ideas, technologies, religious beliefs, and artistic traditions. Buddhism, Zoroastrianism, Christianity, and Islam spread through these corridors, profoundly influencing spiritual life and cultural identities.

Technological innovations such as paper-making, metallurgy, irrigation systems, and architectural techniques also traveled along these routes. Educational institutions and scholarly centers in the Caucasus integrated Eastern scientific knowledge, contributing to advancements in medicine, astronomy, mathematics, and philosophy.

Political Relations and Diplomatic Networks

Political interactions between the Caucasus and Eastern powers were complex and multifaceted. The region's strategic importance motivated repeated military campaigns by Persian, Arab, Ottoman, and later Safavid rulers. Control over the Caucasus ensured access to vital trade routes, military corridors, and natural resources.

Despite imperial ambitions, local political entities demonstrated remarkable diplomatic flexibility. Georgian, Armenian, and Albanian rulers frequently navigated between rival empires, forming alliances and treaties to maintain political autonomy. This diplomatic adaptability enabled the preservation of indigenous political institutions and cultural traditions.

The Ottoman-Safavid rivalry in the early modern period further intensified political competition in the region. The Caucasus became a contested frontier, experiencing frequent military conflicts and population movements. Nevertheless, these interactions also stimulated administrative reforms, military modernization, and infrastructural development.

Cultural Exchange and Intellectual Interaction

Cultural exchange constituted a central dimension of Caucasus–East relations. Persian literary traditions, Arabic scientific scholarship, and Ottoman artistic forms profoundly influenced regional culture. Architecture reflects this synthesis, as seen in religious monuments, fortifications, and urban planning.

Literature and historiography absorbed Eastern narrative styles and philosophical concepts, enriching local intellectual life. Manuscript production, translation movements, and educational reforms contributed to the diffusion of knowledge across linguistic and cultural boundaries.

Religious institutions played a vital role in cultural transmission. Monasteries, madrasas, and academies functioned as centers of learning, preserving classical heritage while integrating Eastern scientific and philosophical traditions. This intellectual pluralism fostered a dynamic scholarly environment characterized by dialogue and innovation.

Educational Traditions and Knowledge Transmission

Educational exchange between the Caucasus and the East significantly influenced the development of intellectual traditions. Scholars frequently traveled between educational centers, facilitating the exchange of scientific ideas and pedagogical methods. Eastern models of education contributed to the formation of structured curricula, specialized disciplines, and scholarly networks.

Islamic educational institutions introduced advanced studies in theology, law, philosophy, medicine, and mathematics. These disciplines enriched local educational systems, leading to the emergence of prominent scholars and intellectual movements. The synthesis of Eastern and local educational traditions generated a distinctive academic culture that bridged civilizations.

Modern Implications and Contemporary Relevance

The historical legacy of Caucasus–East interactions remains highly relevant in contemporary geopolitical and cultural contexts. The region continues to function as a bridge between civilizations, facilitating political dialogue, economic cooperation, and cultural exchange.

Understanding historical patterns of interaction provides valuable insights into present-day diplomatic relations, conflict resolution, and regional integration. Moreover, cultural heritage derived from these interactions serves as a foundation for identity formation, tourism development, and intercultural communication.

Conclusion

The historical and cultural interactions between the Caucasus and the countries of the East represent a complex and dynamic process of exchange, adaptation, and transformation. Over centuries, political alliances, trade networks, intellectual collaboration, and cultural synthesis shaped a unique regional identity characterized by diversity and resilience.

The Caucasus emerged as a mediator of civilizations, contributing to the transmission of knowledge, technologies, and cultural forms across Eurasia. This legacy offers valuable methodological perspectives for contemporary oriental studies and underscores the importance of intercultural dialogue in fostering mutual understanding and sustainable development.

REFERENCES

1. Abu-Lughod, J. L. (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*. Oxford University Press.
2. Hodgson, M. G. S. (1974). *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*. University of Chicago Press.
3. Frankopan, P. (2015). *The Silk Roads: A New History of the World*. Bloomsbury Publishing.
4. Lapidus, I. M. (2014). *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press.

THE SYSTEM OF GOVERNANCE IN THE STATE OF NADIR SHAH AFSHAR

Rana Maksud kizi MAMMADOVA

Muhammads Fizuli Institute of Manuscripts

of Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

In characterizing the political regime of Nadir Shah Afshar (1736-1747), we employ the concept of “militocracy” in an expanded interpretation. In our view, the absolute dominance of military considerations permeating the entire mechanism of state governance – from adoption of any decisions to the implementation of socio-economic measures – had a decisive impact on the nature of the political system of the Nadir Shah’s state.

In administrative matters, Nadir Shah continued the Safavid practice, although he significantly revised and renewed it. Four vilayets (regions) were established: Azerbaijan (which, in addition to Azerbaijan proper, included all the territories of the South Caucasus under the control by the Afsharid state, including

Georgia), Iraq (Persian), Khorasan and Fars. Later, after the conquest of India, a new province was formed, at the head of which was appointed mustoufi al-mamalik, responsible for overseeing “all the revenues and expenditures of the vilayet of Hindustan” (Marvi, 1358).

Nadir Shah personally supervised “income and expenses of the vilayet”, audited “every gran and dinar [obtained] from each village and field and was involved in deciding and implementing all vital needs” (Marvi, 1358). In order to strengthen control, Nadir Shah also introduced changes to the methods of remuneration for officials and the military. Nadir Shah issued decrees for regional rulers and tax collectors, stipulating that all revenues must be transferred to the Shah’s treasury, and that all officials and military personnel were to receive a state salary. By introducing this system of fixed salaries, Nadir Shah deprived all officials of control over the tax system. Central authority was embodied by the “daftarkhane-e humayun” (the Supreme Chancellery). This department was managed by mustoufi al-mamalik (who also headed the fiscal institution) and a staff of officials: mirzayan (secretaries), kottab (katibs) and nevisandeh (clerks). (Floor, 1999).

From the outset, Nadir pursued a decisive line toward strengthening the power structure, which led to the increased influence of the central government at the local level. Nadir viewed the old (Safavid) bureaucracy with a certain degree of distrust. It is for this reason that during this period we observe the phenomenon described by A. Lambton as the “tribal resurgence” (Lambton, 1977). Locally, alongside official bodies, Nadir created an intelligence network to carry out clandestine oversight of local authorities. In every province and every city, there was a person appointed by the Nadir – a “hamkalam” or hamsohbat” – whose duties included monitoring the activities of provincial governors. No important matter was decided without the participation of the “hamkalam”. Every month, the hamkalam sent reports (ruzname) to the center whenever they deemed it necessary, without informing the governor (Pirnia, 1343).

After coming to power, Nadir Shah implemented significant changes in both administrative and financial apparatus of the country. Primarily, this involved the abolition of high-ranking positions such as “e’timad al-dowle”, eshik-aghasi-bashi, ghullar-aghasi, ghurchi-bashi”, and others (Marvi, 1358). Thus, he not only reduced the number of powerful emirs by eliminating these functions, but also deprived of the land holdings attached to their offices. Their tiyul holdings were incorporated into the state land fund (sarkar-e divani), evidencing Nadir’s intention to establish strict control in his empire. However, it should be noted that according to the reports of Muhammad Kazim (Marvi, 1358), as well as the farmans published by Nadir Shah in 1742 and 1744 for the province of Georgia, it is possible to observe the retention of some of the aforementioned positions, such as “eshik-aghasi, tufangchi-aghasi”, and others (Khubua, 1949).

According to “Alam aray-i Nadiri”, all taxes in the Afsharid Empire were divided into permanent, fixed in tax registers (daftars), and non-permanent (Marvi, 1358). The army occupied a special place in society, it is unsurprising that the lion’s share of taxes and duties went toward the maintaining of a massive military (Perry: 2021).

During the Afsharid period, the governor of the provinces was empowered to collect taxes and was titled “hakim-i sahib-i jam’ ” (governor – tax collectors) or held responsibility for “eyalat va dara'ye mamlakat” (civil and financial administration of the province) (Gulestane, 1344).

Nadir Shah's fiscal and tax policy initially had a favorable effect on the state’s financial position. Strict control over income and expenditures allowed for the redirection revenues – previously embezzled by local feudal lords and officials – into the state treasury. Nadir Shah sought to limit the independence of the provincial (vilayet) rulers, as clearly illustrated by the decree (farman) of 1742, issued on the appointment of the ruler of the city of Yazd. This governor’s duties included “collecting and registering all taxes, developing agriculture and increasing state-owned (khaleseh) lands, developing districts and settling peasants together (i.e. preventing flight or migration) and punishing offenders and instigators. Everything collected as gifts (pishkesh), fines (hasel-e ehdas), gifts (salamaneh) and sales taxes (havai'i) had to be handed over and registered by the provincial tax collectors daily” (Floor, 1999).

Under Nadir, a significant portion of waqf (endowment) lands was transferred to the administration managing state lands. Confiscated lands were entered into a special “Land Bookknown” as “Raqabat-i Nadiri”. The state land fund was also replenished through the purchase of privately owned lands (Lambton, 1991).

Thus, administrative and economic activities of Nadir Shah in the 1730s were generally in nature. To a certain extent, they can be characterized them as a manifestation of the phenomenon termed “autocratic pre-modernization”.

An analysis of Nadir Shah’s economic policy leads to the following conclusions, firstly, like the political regime, it can be characterized as militocratic, since it generally served military objectives. Secondly, economic measures were closely tied to the strategic course of strengthening a centralized state and combating particularism. Thirdly, great importance was placed on organizing fiscal affairs to increase tax revenues. Fourthly, the economic policy of Nadir Shah as a series of rational, goal-oriented actions concluded with the Daghestan campaign. Thereafter, Nadir essentially transitioned to emergency repressive measures that fundamentally undermined productive forces and plunged the population into extreme poverty.

REFERENCE

1. Marvi, Muhammed Kazim. *Alam aray-i Nadiri*. Be tashih Mahammad Amin Riyahi, jeld I, II, Tehran, 1358/1980.
2. Floor, W. (1999). *A Fiscal History of Iran in the Safavid and Qajar Periods 1500-1925*. New York: Bibliotheca Persica Press, 200 p.
3. Lambton, A.K.S (1977). The Tribal Resurgence and the Decline of the Bureaucracy in the Eighteenth Century. *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen. London and Amsterdam: Carbondale and Erwarville, pp. 108-129.
4. Pirnia, Hasan. *Iran Bastan*, jeld 6, Tehran, 1343/1965.
5. Khubua, Makar (1949). *Persidskiye firmani i ukazi Muzeya Gruzii*. Tbilisi: Izdatelstvo AN Gruzinskoy SSR, 80 s.
6. Perry, John R. (2021). *Army iv. Afšar and Zand Periods*. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/army-iv>
7. Gulestane, Abulhasan. *Mujmal al-Tavarikh, be ehtemam Modarres Razavi*. Tehran. Ibn Sina. 1344/1966.
8. Lambton, Ann K. S. (1991). *Landlord and Peasant in Persia. A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration*. London: Oxford University Press, 440 p.

THE IMPACT OF THE RUSSO-JAPANESE WAR (1904-1905) ON GEORGIAN SOCIETY

Alexander MOSIASHVILI

Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Maya AKHALKATSISHVILI

Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

The primary cause of the Russo-Japanese War of 1904-1905 was competition for influence in the Far East. At that time, Georgia was part of the Russian Empire; therefore, the war did not directly affect Georgia in terms of statehood. However, it had indirect political, social, and societal consequences for the country. A segment of Georgian politicians regarded the war as an opportunity to weaken the Russian Empire and restore the country's independence. Some Georgian leaders were even willing to cooperate with Japanese intelligence services.

Prior to the outbreak of the war, the Japanese government decided to provide financial and military assistance to revolutionary and opposition forces within the Russian Empire, particularly to national political parties representing peoples subjugated by the Empire. The primary objective of this initiative was to create internal instability for Nicholas II and to open a so-called „second front,” thereby compelling Russian military forces to divert their attention from the external conflict to internal tensions as well (Shvelidze & Gaprindashvili, 2010, p. 75).

The aforementioned initiative was led by Japan's military attaché, Colonel Akashi. According to Russian sources, one of Akashi's agents was a Georgian,

Giorgi Dekanozishvili (Dekanozov), one of the founders of the Socialist-Federalist Party.

While in exile, Giorgi Dekanozishvili actively participated in conferences of Russian revolutionary and opposition parties during the war. His principal objective was the liberation of Georgia from the Russian Empire, and it was with this motivation that he cooperated with the Japanese side. Through these conferences, he established significant connections with opposition parties from various countries (Shvelidze & Gaprindashvili, 2010, p. 78).

The parties participating in these conferences included the Russian Socialist-Revolutionary Party, the Polish Socialist Party, the Armenian Revolutionary Federation, the Georgian Socialist-Federalist Revolutionary Party, the Latvian Social-Democratic Union, and the Belarusian Socialist Hramada.

These parties sought to obstruct the Russian Empire's efforts. To this end, they adopted a joint resolution against military mobilization, according to which no individual was to participate in the war on behalf of the government (Sakartvelo, 1905, No. 25).

In various regions of Georgia, the population refused to participate in the war against Japan; among them were groups of Khevsurs. „Along with others, the Khevsurs also declared their refusal to perform military service,” after which they were given assurances that they would not be conscripted for service outside the Caucasus (Sakartvelo, 1905, No. 20, p. 2). In Guria, peasants reached an agreement among themselves and refused to enter military service, that is, to fulfill military conscription obligations. It can reasonably be assumed that if mobilization had been declared in the Caucasus, many throughout Georgia – similar to the situation in Guria – would have refused to join the army. The population believed that its true enemy was not Japan, but rather the Russian authorities themselves (Sakartvelo, 1904, No. 06). Georgia was part of the Russian Empire; therefore, Georgian soldiers fought in this war on the Russian side, whether willingly or unwillingly. The newspaper *Iveria* reports that “in the battle of July 18 near the village of Kangualin, Lieutenant Colonel Nikolay Lortkipanidze of the 124th Infantry Regiment of Voronezh was lightly wounded” (*Iveria*, 1904, No. 176, p. 2). Stefane Akhmeteli also participated in the war. In 1905, Emperor Nicholas II awarded him the Order of St. Vladimir, Fourth Class (with swords and ribbon), for his bravery and distinguished service in battles against the Japanese. While demonstrating unwavering courage in combat, the officer at the same time displayed humane treatment toward Japanese prisoners, particularly the wounded. His noble conduct became known to the Japanese military leadership and was duly appreciated. The renowned hero of the fierce battles of Port Arthur and Tsushima, Admiral Heihachiro Togo (1847–1934), sent Stefane Akhmeteli a Japanese sword through his chosen samurai as a special mark of respect for an honored opponent (Javakhishvili, 2014, p. 18).

A portion of Georgians had specific expectations regarding the war. On one hand, it represented an opportunity to achieve political independence. The Georgian intelligentsia believed that if Russia were defeated, England would land troops in Batumi and occupy the Caucasus, which they saw as equivalent to securing Georgia's freedom. On the other hand, they thought that a weakened Russian Empire would be forced to implement reforms, thereby ensuring economic and cultural liberties (Sakartvelo, 1904, No. 4(16), p. 1).

The newspaper *Sakartvelo* served as the organ of the Georgian Socialist-Federalist Revolutionary Party, founded by Giorgi Dekanozishvili; therefore, it is not surprising that the paper contained a sympathetic and supportive tone toward Japan. „Japan has never been as strong, full of hope and energy, as it is today. What, at the same time, is the condition of its opponent, Russia? In the Far East, Russia has only two warships remaining, and even these are trapped in Vladivostok” (Sakartvelo, 1905, No. 20, p. 3).

From the pages of the newspaper, anti-war agitation and propaganda were prominently expressed: „The sons of Georgia are made to water the fields of Manchuria with their blood, although they have no interests there,” „...today they send our people to the battlefield against a nation we do not even know.” It is also noteworthy that the costs of the war were extremely heavy for Georgian society: „...this is where the taxes of Georgians and all the people of Russia go, the burden of which is breaking our backs” (Sakartvelo, 1904, No. 10, p. 6).

After its defeat in the war against Japan, the authority of the Tsar in the Russian Empire declined. An economic crisis began, followed by the revolution of 1905–1907, which led to workers' strikes and peasant uprisings. The revolution in Russia was supported by the foreign committee of the Georgian Socialist-Federalist Revolutionary Party, which, through the pages of its newspaper, called on the peoples of the Caucasus to join Russian revolutionaries: „Let us, then, extend a brotherly hand to the Russian revolutionaries! The era of freedom is upon us! The days of autocracy are numbered” (Sakartvelo, 1905, No. 21, p. 1). This party left no opportunity unused and sought to mobilize all available means to awaken the desire for freedom within Georgian society.

Thus, the Russo–Japanese War (1904-1905) had a significant impact on Georgian society, as a country within the Russian Empire. The war strengthened the idea of achieving independence. Information and appeals published in newspapers demonstrated that Georgian society actively monitored imperial developments and sought to cultivate a sense of national consciousness.

Despite the anti-war agitation, Georgian soldiers participated in the war on the Russian side, whether willingly or unwillingly, leaving behind personal examples of bravery and dedication. Among them was Stefane Akhmeteli, who later, under the conditions of independent Georgia, fought against the Red Army of Russia in 1921.

REFERENCES

1. Shvelidze, D., & Gaprindashvili, G. (2010). Giorgi Dekanozishvili – Mamulishvili's Return. Universal.
2. Javakhishvili, N. (2014). The Land of the Rising Sun through the Eyes of Georgians. *Istoriani*, (6), 12–19.
3. *Iveria* (1904, July 27), № 176.
4. *Sakartvelo* (1904, August 1), № 4(16).
5. *Sakartvelo* (1904, March 1), № 10.
6. *Sakartvelo* (1904, April 1), № 11.
7. *Sakartvelo* (1905, May 15), № 25.
8. *Sakartvelo* (1905, January 15), № 20.
9. *Sakartvelo* (1905, February 15), № 21.
10. *Sakartvelo* (1905, May 15), № 25 (Repeated in original list; verify source if intended separately).

BEYOND THE GENERAL'S UNIFORM: DECONSTRUCTING MYTHS OF MUSTAFA BARZANI'S SOVIET EXILE (1947–1958)

Larysa YAMPOLSKA

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

Ardalan Lateef ABDULQADER

Salahaddin University-Erbil «College of Basic Education», Republic of Iraq

The historical significance of Mustafa Barzani (1903–1979), a pivotal architect of 20th-century Kurdish nationalism, remains a primary subject of inquiry in Middle Eastern historiography and international relations. His eleven-year tenure in the Soviet Union (1947–1958) is recognized as a formative epoch that substantively recalibrated his ideological framework, strategic methodology, and the trajectory of his subsequent revolutionary initiatives (Barzani, 2003). In light of contemporary geopolitical transformations across the Middle East, a rigorous reappraisal of Barzani's «Soviet exile» is imperative to delineate empirical historical data from long-standing political mythologies. Furthermore, such an inquiry offers profound insights into the genesis of the Kurdish national movement and the structural methods by which global superpowers exerted influence over regional actors. The scientific novelty of this research is centered on its systematic analysis of Soviet foreign policy doctrines concerning national liberation movements and their instrumentalization as tactical conduits for achieving broader, transnational geopolitical objectives.

The migration of the Kurdish population to the USSR was historically precipitated by the disintegration of the Republic of Mahabad, a transient Kurdish political entity in Iran that endured from January 22 to December 16, 1946. Subsequent to its collapse, the Minister of War, Mustafa Barzani, commanded a

detachment of roughly 500 combatants and their kin during a high-risk retreat across Turkish and Iranian jurisdictions. After successfully suppressing Iranian military opposition in the vicinity of Maku, the group arrived at the Araks River, completing their transit into Soviet territory within the Nakhchivan region on June 17–18, 1947 (Ямпольська, 2021, с. 200). Documentation from archival sources and the personal accounts of Lieutenant General P.A. Sudoplatov reveal that these Kurdish arrivals were initially subjected to confinement within internment facilities; nevertheless, the Soviet administration eventually accorded Barzani and his adherents political asylum, orchestrating their resettlement in the agricultural sectors of Uzbekistan, primarily surrounding Tashkent (Mossaki, & Ravandi-Fadai, 2024, p. 97). This era of «Soviet exile» is analytically divisible into three discrete chronological stages: the preliminary organizational phase in Azerbaijan (1947), a prolonged duration as specialized settlers in Uzbekistan (1947–1953), and the «Moscow period», defined by intensified political engagement following the demise of J.V. Stalin, which culminated in October 1958.

Throughout the Azerbaijani phase, Soviet intelligence apparatuses leveraged the Barzani Kurds to establish a specialized paramilitary formation, designed to execute sabotage missions against British-held petroleum infrastructure in Mosul should a direct military confrontation with the United Kingdom occur (Yampolska, 2023, p. 349). However, the Kremlin ultimately decided to disband this contingent, and by the close of 1947, acting upon instructions from I.O. Serov, the director of the Department for Prisoners of War and Internees, the Kurdish group was relocated to the Tashkent province under the designation of special settlers, while Barzani was subjected to further isolation within the city of Aralsk (Ямпольська, 2017, с. 155). The passing of J.V. Stalin in March 1953 functioned as a critical juncture for Mustafa Barzani and the Kurdish community residing in the USSR; upon reaching Moscow that month, Barzani framed his entry not as an individual arrival but as the symbolic presence of the «Kurdish revolution» at the Kremlin's Spassky Gate. Subsequent to high-level deliberations with G.M. Malenkov, the Chairman of the Council of Ministers, Barzani was matriculated under the alias «Mammadov» at the M.V. Frunze Military Academy while simultaneously attending the Higher Party School, a period during which various members of the Barzani tribe were likewise assimilated into diverse Soviet academic institutions (Yampolska, 2023, p. 350).

A rigorous examination of archival documentation facilitates a critical deconstruction of several entrenched historiographical misconceptions. Contrary to widespread academic and popular assumptions, Barzani neither satisfied the prerequisites for a state diploma nor successfully completed his studies at the Higher Party School. Investigations by N. Mossaki and L. Ravandi-Fadai into his 296-page personal dossier, housed within the Russian State Archive of Socio-Political History (RGASPI), elucidate that his enrollment in the Higher Party

School was driven by a pursuit of political prestige rather than scholarly achievement; additionally, the records offer no substantiation for the assertion that he received formal instruction at a military academy (Mossaki, & Ravandi-Fadai, 2024, p. 98). Perhaps the most enduring historical fabrication involves the claim that Barzani was conferred the rank of a Soviet General, a detail conspicuously absent from his official military and administrative records. This fallacy likely originated from a 1951 occurrence in Tashkent, during which Barzani acquired a general's uniform from a military retail outlet and sat for a photograph in the regalia (Mossaki, & Ravandi-Fadai, 2024, p. 100). This photographic evidence was subsequently misconstrued by international intelligence agencies, most notably the British, and propagated by Western media to frame Barzani as a Soviet strategic asset, thereby reinforcing narratives concerning Moscow's expansionist ambitions within the Middle Eastern theater (Gunter, 2018, p. 90).

The diplomatic intricacies of Barzani's period of exile were managed through pivotal intermediaries, including F.F. Voloshin of the CPSU Central Committee and the Arabist diplomat G.N. Nechkin, both of whom served as essential conduits for Soviet-Kurdish dialogue. Analysis of diplomatic records indicates that although the Soviet leadership did not perceive Barzani as an adherent of Marxist ideology, the USSR sustained its patronage of him, viewing him as both a formidable emblem of Kurdish national identity and a strategic instrument to counter Western hegemony in the region (Mossaki, & Ravandi-Fadai, 2024, p. 102). This geopolitical partnership yielded results after the Iraqi Revolution on July 14, 1958. Upon returning to Iraq, Prime Minister A.K. Qasem appointed Barzani as Vice-President of the Republic to strengthen national unity with the Kurds (The Kurds in a Changing Middle East, 2019, p. 55).

Ultimately, the «Soviet phase» (1947–1958) proved instrumental in refining Barzani's diplomatic approach, yet he maintained a high degree of ideological autonomy throughout this tenure. He categorically dismissed communist doctrine, famously declaring his independence from the intelligence apparatuses of Britain, the United States, and Russia alike. His leadership was characterized by a sophisticated integration of particularist and pan-Kurdish elements, effectively balancing the friction between parochial tribal loyalties and the overarching objectives of a centralized national movement.

REFERENCES

1. Barzani, M. (2003). *Mustafa Barzani and the Kurdish liberation movement, 1931–1961*. New York: Palgrave Macmillan, 370 p. DOI:10.1007/978-1-349-63384-5
2. Ямпольська, Л.М. (2021). Курдська автономія в Ірані: до питання про створення Мехабадської республіки. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського НАН України*, 21 грудня 2021 р. К., 200–202. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/7692>

3. Mossaki, N., & Ravandi-Fadai, L. (2024). Mustafa Barzani's Soviet Exile: Popular Myths vs. Evidence in Russian Archives (Part I). *Vostok (Oriens)*, 2, 96–108. DOI: 10.31857/S086919080029951-3
4. Yampolska, L.M (2023). The Kurdish National Movement in the Context of State-forming Processes in Iraq in the XXth – at the Beginning of the XXIst Century. *Development Trends in Social Science in the Era of Digitalization: Scientific Monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 336–370. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-292-0-15>
5. Ямпольська, Л.М. (2017). Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 122 (7), 153–158.
6. Gunter, M.M. (2018). The Kurdish Question and Soviet Foreign Policy. *International Journal of Middle East Studies*, 50(1), 89–103.
7. *The Kurds in a Changing Middle East: History, Politics and Representation* (2019). Ed. F.A. Jabar, R. Mansour. L. – N.Y.: I.B. TAURIS, 269 p. URL: <https://dokumen.pub/the-kurds-in-a-changing-middle-east-history-politics-and-representation-9781788318907-9781786735492.html>

ЧИ ІСНУВАЛИ НАСПРАВДІ ШІСТЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ШКІЛ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ?

Кирило БОРОВИК

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Україна

Науковий керівник: д. іст. н., проф. Рубель В. А.

Традиційно в історіографії, присвяченій питанням інтелектуального життя Стародавнього Китаю, домінує уявлення про існування «шести шкіл»: конфуціанства, легізму, даосизму, моїзму, школи імен та школи їнь-ян. Їх здебільшого зображають сталими групами, члени яких мали спільну ідентичність, відносно однорідний набір ідей і текстів, і були пов'язані між собою або певною організацією, або лініями передачі. Проте детальніший аналіз змісту термінів, якими позначалися ці «школи», та їх застосування у текстах показує, що таке уявлення є значно спрощеним.

Концепція «шести шкіл» базується на необережному сприйнятті викладених у «Описі головного шести *цзя*» (六家之要旨) Сима Таня (пом. 110 р. до н.е.) категорій майстрів з методів управління. Сима Тань, будучи придворним історіографом, ставив за мету не стільки точно описати зміст філософських учень, скільки пропагувати власне бачення шляху до ідеологічної єдності. Хоча він був не першим, хто намагався створити класифікацію інтелектуальних течій, новаторство його підходу полягало у тому, що він зосередився саме на методах управління замість конкретних постатей. Саме для цього він запровадив такі неологізми як *даоцзя* (даоси), *фацзя* («легісти») та *мінцзя* («номіналісти»), які пізніше будуть прийняті за

філософські школи (Smith, 2003, p. 129). Сима Тань створив їх, поєднавши назву певних груп методів з ієрогліфом *цзя* (家), яким позначали спеціалістів у певній галузі. Те, що у Пізню Хань і далі його використовували стосовно інституалізованих інтелектуальних традицій, призвело до анахронічного тлумачення категорій *цзя* у Сима Таня як «шкіл» (Csikszentmihalyi & Nylan, 2003). Натомість уже те, що такі поняття як *даоцзя*, *фацзя* та *мінцзя* виникли лише в кінці II ст. до н.е., говорить про відсутність до цього часу таких явищ як «даоська школа», «легістська школа» і т.д. Так само аналіз життєписів пов'язаних із цими течіями осіб не виявляє помітних ознак наявності відповідної самоідентифікації. Крім того, проблемними є також і усталені в історіографії варіанти перекладу назв цих категорій майстрів.

Так, те, що ми називаємо даосизмом, насправді включає настільки широке поле різних ідей, практик і вірувань, що його важко охопити не лише рамками однієї школи, але і навіть традиції чи групи традицій. Найбільшим його недоліком є те, що він змішує в одному понятті як даоську філософську традицію Стародавнього Китаю, так і середньовічну даоську релігію (*даоцзяо* 道教) (Sivin, 1978). Водночас у часи Сима Таня, наскільки можна судити, спеціального терміну на позначення «даосизму» взагалі не існувало, оскільки його *даоцзя* позначало саме «даосів», причому не будь яких, а лише тих, хто досягнув певного рівня майстерності у осягненні *Дао* і *де* (道德). Найімовірніше, уперше узагальнюючий термін для вчення таких даоцзя уперше ввів син Сима Таня – Сима Цянь, назвавши його «вченням Хуан-ді та Лао-цзи». Лише тоді почалося формування групової ідентичності *даоцзя*. Так само і зміст тогочасного даосизму не відповідав нашому сучасному уявленню. Даосизм Сима Таня був синкретичним, політико-орієнтованим вченням, яке засновувалось на практиках внутрішнього вдосконалення, після опанування яких *даоцзя* могли ефективно переймати і застосовувати управлінські методи усіх інших інтелектуальних традицій. Тобто, він значно відрізнявся від даосизму Лао-цзи і Чжуан-цзи, який сформувався уже після Хань, і який зазвичай сприймається як «даосизм загалом» (Roth, 2021).

«Легізм» і «школа імен» узагалі до певної міри є конструктом історіографів, оскільки ні в один з періодів історії Китаю не існувало яких небудь чітко визначених груп, які б себе називали *фацзя* чи *мінцзя*. Водночас те, що ми звикли називати «легізмом», насправді охоплювало обидві ці категорії: як спеціалістів з моделей *фа* (法), так і майстрів вчення про імена і сутності *сін-мін* (形名). Так, *мінцзя* початково позначало не «софістів», яких у добу Чжаньго називали *бяньчже* (辯者, дебатери), а таких же управлінців, якими були «легісти». Про їх близькість свідчить і те, що у «Ши цзі» вони здебільшого згадуються разом і об'єднуються у термін *мін-фа*. Уперше ж *фацзя* і *мінцзя* були пов'язані з конкретними постатями лише у «Хань шу» за

Пізньої Хань, що й спричинило формування того образу, який закріпився в історіографії (Smith, 2003, p. 141–144).

Інші три категорії – *жу* (儒, «конфуціанці»), *мо* (墨, моїсти) та *їнь-ян* (陰陽) – існували в добу Чжаньго, а «конфуціанці» та моїсти навіть були відносно сталими групами. Проте і їх важко визначити як цілісні школи. Категорія *жу* включала щонайменше кілька різних груп і не була об'єднана авторитетом Конфуція аж до Пізньої Хань. Термін *жу* охоплював знавців класики – тих, хто опановував класичні зразки давніх текстів, давні обряди та музику; відданих конфуціанців, послідовників «Шляху *жень*» (仁道) та «П'яти відносин» 五倫 Конфуція, що вирізнялися опозиційністю; та державних службовців (*ши* 士). Так, хоча їх усіх об'єднувало вивчення класичних текстів, вони зовсім не були єдині у ідейній доктрині. Наприклад, у «Лунь юй» зустрічається протиставлення «благородних *жу*» (君子儒) та «низьких *жу*» (小人儒). Крім того, «Шість класик» (六經) були спільною інтелектуальною власністю усіх освічених людей Піднебесної, тому загалом категорія *жу* позначала усіх, хто отримав класичну освіту. Тому хоча *жу* могли протиставляти себе іншим групам, критерієм для цього виступала зовсім не приналежність до вчення Конфуція (Cheng, 2001).

Моїсти – це єдина з шести категорій, пов'язана з вченням конкретної особи – Мо-цзи. Моїсти дійсно були найбільш однорідною і організованою групою, яку дійсно можна називати школою. Вже до кінця Чжаньго не залишилось людей, яких би вважали моїстами, але *мо* все ще представлені в класифікації Сима Таня – не тому, що він говорить про послідовників вчення Мо-цзи, а тому, що *мо* стало позначати людей, які сповідували певні характерні підходи, асоційовані з моїстами. Крім того, у багатьох творах часів Чжаньго та Хань зустрічається поєднання *жу-мо*, яким могли позначати не лише «конфуціанців» та моїстів, а усіх, хто пропагував домінуючі політико-етичні цінності – *жень* (людяність) та *ї* (обов'язок), причому здебільшого це поєднання мало принизливий сенс і застосовувалося для критики. Так, категорія *мо* зазнавала поступового розмивання (Lee, 2014).

Найбільш розмитою була категорія *їнь-ян* – елементи *їнь-ян* пронизували практично усі сфери інтелектуальної думки, а пов'язаних із цими ідеями різних практик і магічних мистецтв було настільки багато, що навряд чи можна говорити про яку небудь ідентичність, засновану на зв'язку з *їнь-ян*. Тому категорія *їнь-ян*, про яку говорить Сима Тань відображає мислення тих, хто у своїх методах виходив із широко поширеного уявлення про взаємозв'язок природного і людського, тобто віддавав перевагу космології (Smith, 2003, p. 137–138). Так, одним із яскравих представників мислення *їнь-ян* був засновник ханьського конфуціанства – Дун Чжуншу.

Таким чином, мислення давньокитайських філософів було у значній мірі синкретичним, і більшість із них не мали чіткої ідентичності, заснованої на шкільній приналежності. Тому, говорячи про інтелектуальне життя Чжаньго та Ранньої Хань, нам варто дуже обережно ставитися до вживання терміну «школа» і чітко усвідомлювати реальний зміст шести категорій, описаних у есе Сима Таня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Smith, K. (2003). Sima Tan and the invention of Daoism, “Legalism,” “et cetera.” *The Journal of Asian Studies*, 62(1), 129–156.
2. Csikszentmihalyi, M., & Nylan, M. (2003). Constructing lineages and inventing traditions through exemplary figures in early China. *T'oung Pao*, 89(1–3), 59–99.
3. Sivin, N. (1978). On the word “Taoist” as a source of perplexity, with special reference to the relations of science and religion in traditional China. *History of Religions*, 17(3–4), 303–330.
4. Roth, H. D. (2021). Redaction criticism and the early history of Daoism. In H. D. Roth, *The contemplative foundations of classical Daoism* (pp. 107–148). Albany, NY: State University of New York Press.
5. Cheng, A. (2001). What did it mean to be a Ru in Han times? *Asia Major*, 14(2), 101–118.
6. Lee, T.-M. (2014). When “Ru-Mo” may not be “Confucians and Mohists.” *Oriens Extremus*, 53, 111–138.

МОНГОЛЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

В'ячеслав ГОРДІЄНКО

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна

У світовій номадистиці утвердилась концепція, згідно з якою Монгольська імперія як держава виникла на трискладовій основі. Передусім це структури управління, які стали результатом державотворчості самих монголів. По-друге, держава Чингісхана використала традиційні органи і способи управління, властиві кочовим державним утворенням у Великому Степу задовго до монгольських завоювань. Крім цього, монголи на завойованих землях для ефективного залучення матеріальних і людських ресурсів змушені були використовувати місцеві державні установи. Особливу увагу дослідників привертала традиційні номадичні управлінські елементи. У номадистиці віддавна було встановлено, що форми власності і влади у Великому Степу залишалися незмінними упродовж всього середньовіччя. З'ясування генезису державних традицій, способів їх переходу від однієї держави до наступної, а також їх продуктивності у державному механізмі

Монгольської імперії відкривали шлях для глибшого осмислення феномену великих завоювань Чингісхана і його наступників.

Дослідники державних утворень на території середньовічного Великого Степу виявили дві тенденції у процесі становлення державності (розвитку потестарності у кочівників). Перша тенденція виразилася у формуванні деспотичної влади одноосібного правителя (хана) у результаті завоювання сусідніх племен або розгрому конкурентів. Для другої тенденції було властивим об'єднання племен, які переживали складну внутрішню трансформацію, що викликала потребу пристосування традиційних структур племінної організації до надплемінної влади.

Американський номадист Л. Квантен у своїй монографії «Кочівники – творці імперій» ще в минулому столітті вказував на наявність спільних традицій розбудови кочових імперій у Великому Степу. Він стверджував, що й монголи дотримувалися цих традицій, але для уникнення ослаблення і падіння своєї держави намагалися додати власні політико-правові чинники стабільності і тяглості (Kwanten, 1979, p. 230).

Аналіз генезису державності у кочівників привів науковців до виявлення особливої форми об'єднання степових спільнот – «чіфдом» («вождівство»). Етнологи та історики означили це як проміжну ланку в розвитку потестарності від плем'я до держави. Відомий номадист Л. Крадер вказував на те, що «чіфдом» для більшості степових спільнот став найвищою формою соціально-політичної організації. І тільки для кочових імперій властивим було збереження родоплемінних структур, які, наповнюючися новим змістом та виконували інші функції, характерні для стратифікованого соціуму (Krader, 1955, p. 68). Кочові імперії мали строго централізоване управління і деспотичний тип влади – військову диктатуру. Дослідники також вказували на такі риси імперій Великого Степу, зокрема й Монгольської, як перманентні війни з сусідами і колосальні території.

Історик та етнолог Е. Філіпс належав до числа дослідників, які виводили генеалогію монгольської державності від давніх степовиків – гунів (Phillips, 1969, p. 22). Він також вказував на наявність десяткової системи структурування війська кочівників, яка була доведена до найвищого рівня досконалості Чингісханом. Військова стратегія і тактика монголів включала також поділ на праве, ліве крила і центр. Від своїх степових попередників монголи успадкували ідею сакрального зв'язку кагана з Небом. Цей елемент послідовно втілювався в рамках «чорної віри» монголів.

На відміну від інших дослідників монгольської державності, Дж. Флетчер прямо вказав на розвиток тенденції до імперії серед номадів, починаючи від гунів; далі, через державні утворення сяньбі, тюрків, киданів, тангутів, чжурчженів і до монголів (Fletcher, 1986, p. 21). Дослідження номадистів у другій половині минулого століття дали можливість додати до

таких достатньо вивчених кочових потестарних традицій як адміністративно-військовий поділ імперій на крила і центр, військова десятична система, ідентичний ритуал інтронізації правителя, однакова концепція верховної влади й такі, як схожий поховальний обряд, застосування стріл зі свистом, улюблені забави (кінні і верблужі перегони), однаковий видовий склад табунів худоби, ідентична конструкція дерев'яних човнів.

Особливу увагу історики приділяли успадкуванню монголами потестарних традицій Тюркютського каганату. Зокрема, американський етнолог П. Голден увів у науковий обіг власну класифікацію таких традицій. Так, він виділяв культові компоненти (церемоніал сходження на престол, уявлення про сакральний зв'язок кагана і всього правлячого роду з Небом, категорію священного центру держави). До соціально-політичних традицій кочівників П. Голден відносив поділ на крила й центр, причому ліве (східне) крило було більш значимим, ніж праве, а також наявність власних земель кагана (доменіальних) у долинах річок Орхон і Селенга (Golden, 1982, p. 43).

Отже, у зарубіжній історіографії ще в минулому столітті були сформульовані основні поняття успадкованих номадичних потестарних традицій, тобто концепції «трансляції імперії» у світі кочівників Великого Степу, які істотно поглибили знання про сутність монгольської державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fletcher, J. (1986). The Mongols: Ecological and Social Perspectives. *HJAS*, vol. 46, 1.
2. Golden, P. B. (1982). Imperial Ideology of the Sources of Political Unity Amongst the Pre-Cinggisid Nomads of Western Eurasia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*. Т. 2. Wiesbaden.
3. Krader, L. (1978). The Origin of the State Among the Nomads of Asia – The Early State. The Hague – Mouton.
4. Kwanten, L. (1979). Imperial Nomads. A History of Central Asia, 500–1500. Philadelphia.
5. Philips, E. D. (1969). The Mongols. New York – Washington.

ЗАХІДНИЙ НАПРЯМ ДИПЛОМАТІЇ СУЛТАНА КИЛИЧ АРСЛАНА ІІ

Галина ГОРДІЄНКО

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна

Тривале правління султана Килич Арслана ІІ (1156 – 1192) відбувалося у складних умовах перманентного протистояння з численними противниками як ззовні, так і всередині володінь. Він був свідком і активним учасником подій пов'язаних з Другим і Третім Хрестовими походами. На момент

сходження на престол старший син султана Масуда I вже набув значного досвіду полководця і державця Конійського (Румського) султанату. У статусі спадкоємця престолу він виконував важкі завдання султана Масуда, вів успішні бойові дії проти потужної держави хрестоносців – Антіохійського князівства.

Зміною влади у Коньї 1156 р. на півночі Малої Азії вирішили скористатися давні вороги держави Данишмендиди, які окупували провінції султанату Джейхан і Кайсері. Рішучими заходами Килич Арслан II нейтралізував небезпеку. У жовтні 1156 р. військо Ягibasана Данишмендида було розгромлене вщент біля Аксараю. Так само жорстко султан припинив наміри своїх братів захопити владу в султанаті.

Невдовзі Килич Арслан II мав змогу проявити не тільки талант воєначальника, але й неабиякі здібності дипломата. У перший рік свого одноосібного правління він зіткнувся зі знаменитим Нураддіном – еміром Мосула, який прославився в мусульманському світі своїми успішними діями проти хрестоносців. Скориставшись зміною влади у Коньї, Нураддін захопив важливі опорні пункти на сході Конійського султанату міста Айтнеб і Рабан. Султан відправив посольства до короля Єрусалиму Балдуїна III і правителя Антіохійського князівства Рено де Шатільйона з дипломатичною місією. Посли отримали завдання-максимум (укласти угоду про спільні військові дії проти Нураддіна) і завдання-мінімум (добитися хоча б нейтралітету християнських володарів у протистоянні конійського султана з еміром Мосула). У результаті, активні дії хрестоносців на півдні володінь Нураддіна посприяли військовому успіхові Килич Арслана II. Він повернув під свою владу окуповані Нураддіном міста.

Найважливішим напрямом зовнішньої політики Килич Арслана II був західний. Більша частина його володінь межувала з територією Візантії. З імператором Мануїлом I у Килич Арслана II були досить складні стосунки, зміст яких визначався конфігурацією військово-політичних сил на Близькому Сході і в Малій Азії. Коли на кордонах з Візантією у султанаті зібралася значна маса агресивних і войовничих кочівників-огузів, розпочалися грабінницькі набіги на християнські поселення в імперії. Огузи не були підданими Килич Арслана II, отож султан якби не відповідав за їхні дії. Втім, у Константинополі добре знали, що конійський правитель таємно всіляко підтримував активність туркмен, спрямовану проти Візантії. Імператор Мануїл I, війська якого у боях з огузами в Малій Азії зазнавали значних втрат, вирішив об'єднати усіх противників Килич Арслана II у військову коаліцію. У 1160 р. єдиним фронтом проти Конійського султанату виступили Візантія, держави хрестоносців на Близькому Сході, Данишмендиди в Малій Азії і навіть Нураддін. Крім цього, рідний брат султана Шахіншах приєднався до союзу в надії на престол.

У такій ситуації Килич Арслан II звернув свою увагу на християнський захід, де Священна Римська імперія переживала нове піднесення за імператора Фрідріха I Барбаросси. Німецький правитель отримав потужну протидію з боку візантійського імператора планам остаточно підкорити Північну Італію. Мануїл I надавав фінансову і військову підтримку італійським містам-державам у боротьбі за свою свободу, за що отримав на Заході небезпечного противника – німецького імператора. Не склалися відносини й з Сицилійським королівством. За словами історика Дж. Біркенмейєра, «Мануїл також не зміг завоювати Південну Італію або укріпити союз з новим норманським правителем Вільгельмом II» (Birkenmeier 2002, p. 126). Продуманий зовнішньополітичний крок конійського султана полягав у тому, щоб здобути союзника в особі Фрідріха I Барбаросси у своєму протистоянні з Мануїлом I. Втім на той момент німецький імператор не мав змоги активно вступити у конфлікт з Візантією, оскільки більшість зусиль спрямовував на Північну Італію і на протистояння з папством.

Застосовуючи методи «батога і пряника», Килич Арслан II спробував від'єднати від ворожої коаліції Данишмендидів, але невдало. Після цього конійський султан здійснив далекоглядний дипломатичний крок; він особисто прибув до Константинополя для переговорів про мир з імператором Мануїлом I (Osman Turan 1971, p. 292). Візантійський василевс організував пишний прийом конійського султана, використавши для цього усі компоненти знаменитого візантійського церемоніалу, зокрема урочисте представлення гостя василевсові. Константинопольцям дуже імпонувало, що їхній імператор сидів на високому троні, а султанові дозволено було зайняти місце нижче поблизу правителя. Потім були бучні бенкети, екскурсії по визначних місцях столиці, спільні полювання (Magdalino 2002, p. 242). Килич Арслан II, вдаючи з себе смиренного васала імператора, підписав з василевсом мирний договір. Згідно з договором, султан повертав імперії зайняті раніше міста і фортеці, а також обіцяв вгамувати туркменів-огузів.

Невдовзі виявилось, що Килич Арслан II перехитрив василевса. Йому вдалося зруйнувати ворожу коаліцію. Під прикриттям мирного договору з імперією конійський султан повністю підкорив Данишмендидів, встановивши у Малій Азії свою гегемонію. У Мануїла I внаслідок цього звужилося поле для дипломатичних маневрів, а Килич Арслан II зміцнив економіку і військову потугу своєї держави, що з часом виявилася у перемозі над візантійським військом у битві при Міріокефалоні 1176 р.

Отже, успіх західного напряму дипломатії Килич Арслана II забезпечив тривале посилення Конійського султанату як у Малій Азії, так і на Близькому Сході.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Birkenmeier, John W. (2002). The development of the Komnenian army. Leiden ; Boston; Kaln : Brill,
2. Magdalino, Paul (2002). The Empire of Manuel I Komnenos, 1143 – 1180. Cambridge University Press.
3. Osman, Turan (1971). Selcuklular zamaninda Türkiye. Siyasi tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye 1071 – 1318. Turan Neşriyat Yurdu.

АФРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939): ВІД ЕКОНОМІЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ ДО СИМВОЛІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ

Андрій ГРАБСЬКИЙ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Серяков С. О.

Після 122 років бездержавного існування Польща в 1918 р. здобуває незалежність. Друга Річ Посполита, яка створюється на теренах трьох колишніх імперій (Російської, Німецької та Австро-Угорської), починає будувати плани щодо заснування своїх заморських колоніальних володінь (Puchalski, 2019, p. 1).

З самого початку Польща сподівалася отримати землі в Африці, і, варто наголосити, такі ідеї були не випадковими. Керівництво Другої Речі Посполитої активно шукало способи збільшити економіку держави за рахунок нових земель і водночас зміцнити своє міжнародне становище (Puchalski, 2019, p. 3). Приєднані африканські території могли б зробити відроджену Польщу єдиною державою Східної Європи, яка б мала свої колоніальні володіння (Hunchak, 1967, p. 648). Економічна причина була досить прагматичною. Польська промисловість у 1920-1930-х рр. розвивалася повільніше, ніж у провідних європейських країнах (Grzechnik, 2019, p. 3). Друга Річ Посполита не мала власних джерел важливої тропічної сировини: каучуку, бавовни, кави. Її доводилося купувати за кордоном, витрачаючи валюту. Тому деякі польські політики вважали, що колонії могли б забезпечити країну потрібними ресурсами та послабити економічну залежність від інших держав (Puchalski, 2019, p. 93).

Поряд із економічними мотивами існувала й символічна причина. Польські політики та інтелектуали прагнули довести, що їхня країна належить до модерних європейських держав (Grzechnik, 2019, p. 3). Колоніальна експансія в той час вважалася ознакою сили та престижу. Через

ідею колоній польське суспільство намагалося подолати відчуття периферійності й показати, що Польща здатна активно діяти на світовій арені.

Одним із найвідоміших проєктів, покликаних частково реалізувати ці ідеї, стала співпраця з Ліберією у середині 1930-х років (Hunchak, 1967, p. 650). План передбачав створення польських плантацій, які мали постачати каучук для промисловості Другої Речі Посполитої. У 1934 р. Януш Макарчик, який активно пропагував ідею колоніальної Польщі, підписує угоду з урядом Ліберії. Однак через недостатність коштів та опір великих держав того часу (і насамперед Великої Британії та США) проєкт так і не був втілений у життя.

Політичні кола Польщі також зацікавилися ідеєю заселення Анголи (тоді – португальської колонії) польськими емігрантами задля створення на її території господарств фермерів. Деякі польські ферми тут справді з'явилися, але португальська влада поступово обмежила участь іноземців у колонізації, і цей проєкт не отримав подальшого розвитку (Puchalski, 2019, с. 146, 167-168).

Існували також претензії на частину території Камеруну. Польські активісти стверджували, що Друга Річ Посполита має право на частину колишніх німецьких колоній, оскільки до її складу увійшли території, які раніше належали Німецькій імперії. Як історичний аргумент згадували експедицію мандрівника Стефана Шольц-Рогозінського, який досліджував узбережжя Камеруну в XIX ст. (Hunchak, 1967, p. 651). Міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бек, звертаючи увагу на внутрішні проблеми держави (як економічні, так і політичні), почав підтримувати ідею заселення польсько-єврейським населенням території Мадагаскару. Спочатку ця теорія була суто економічним проєктом, але пізніше вона еволюціонувала в ідею масового переселення, яка однак також залишилася нездійсненою. Однією із найважливіших ролей в лобюванні створення польських колоній відіграла «Морська і колоніальна ліга» (пол. Liga Morska i Kolonialna). До кінця 1930-х рр. ця організація налічувала близько мільйона членів. Вона видавала журнали, проводила масові заходи та популяризувала думку про те, що Польща має стати морською та колоніальною державою (Białas, 1983, s. 45).

У підсумку Польща так і не отримала власних колоній. Проте сама дискусія про африканську експансію показує, як міжвоєнна польська еліта намагалося зміцнити економіку, підвищити міжнародний статус країни та сформуванню нове уявлення про роль Польщі у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Białas, T. (1983). *Liga Morska i Kolonialna, 1930–1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
2. Grzechnik, M. (2019). *Aspirations of Imperial Space. The Colonial Project of the Maritime and Colonial League in Interwar Poland*. Center for European Studies Harvard, Open Forum Series.

3. Grzechnik, M. (2025). *Conquerors of Seas and Oceans: the Maritime and Colonial League and Polish Colonial Aspirations, 1924–1939*. Brill.
4. Puchalski, P. (2022). *Poland in a Colonial World Order: Adjustments and Aspirations, 1918–1939*. Routledge.
5. Hunchak, T. (1967). Polish Colonial Ambitions in the Inter-War Period. *Slavic Review*, 26(4), 648–656. Cambridge University Press.

ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ІСНУВАННЯ ВИСЯЧИХ САДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Денис ДАВИДОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Серед семи чудес античного світу Висячі сади відзначаються своєю дискусійністю та загадковістю. Античні автори з впевненістю описували розміри, зовнішній вигляд та навіть механічні аспекти садів. В наш час немає спільної думки навіть щодо розташування. Сумніву піддається взагалі існування цієї пам'ятки архітектури Стародавнього Сходу.

Перші згадки про Висячі сади приписуються Клітарху (кінець IV ст. до н. е.). Його записи не збереглися. Більш детальний опис, на який спиралися пізніші античні автори, містився у праці Беросса. Праця була написана приблизно у III столітті до н. е., збереглася лише у вигляді уривків у творах пізніших авторів.

Основні відомості про Висячі сади походять із творів античних авторів, які писали через кілька століть після передбачуваного часу їхнього створення. За переказами античних авторів, зокрема Діодора Сицилійського, Страбона, Йосипа Флавія ми маємо легендарний опис історії створення та архітектурних аспектів цієї споруди. За легендою, цар Вавилону, Навуходоносор II, вирішив подарувати своїй улюбленій дружині цілу оазу, ніби вивезену з гір Мідії, звідки вона була родом. Сади розміщувалися на широкій чотириярусній башті. Кожен ярус мав цегляні стіни, що спиралися на могутні високі колони. Платформи терас були складені з масивних кам'яних брил, укритих згори шаром очерету й залитих асфальтом. Далі – шари цегли, закріпленої гіпсом. До речі, цегла була прикрита пластинами зі свинцю, щоб вода не просочувалася на нижні поверхи. Згори насипали шар родючої землі, такий завтовшки, аби могли рости найбільші дерева. Яруси садів піднімались уступами. Їх з'єднували широкі сходи, викладені плитами рожевого й білого кольору. Були висаджені улюблені рослини цариці.

Прекрасні пальми здіймалися високо над стіною укріплення палацу. Для поливання рослин, висаджених на терасах садів, було збудоване спеціальне водопідйомне колесо зі шкіряними відрами (Левчук, 2010, с. 82).

Вже згаданий вище Страбон у своїй відомій праці «Географія» описує механізм підйому води таким чином: «Підйом на найвищі терасові дахи здійснюється сходами; а вздовж цих сходів були гвинти, через які вода постійно подавалася в сад з Євфрату тими, хто був призначений для цієї мети. Бо річка, шириною зі стадіон, протікає через середину міста, і сад знаходиться на березі річки» (Страбон, XVI, 1, 1932).

Опис садів також згадується у працях Квінта Курція Руфа та Філона Візантійського, що сприяло закріпленню цієї пам'ятки у традиції описів «семи див світу».

Археологічні дослідження XIX–XX ст. намагалися підтвердити ці описи матеріальними знахідками.

Наприкінці XIX століття німецький археолог Роберт Кольдевей проводив розкопки стародавнього Вавилону. Під час роботи, яка тривала 18 років було зроблено декілька визначних відкриттів. Зокрема, було виявлено серію незвичайних фундаментних камер і склепінь. Окрему увагу археолог звернув на криницю цікавої форми: «В одній із цих західних келій є криниця, яка відрізняється від усіх інших криниць, відомих як у Вавилоні, так і в інших місцях стародавнього світу». Кольдевей припустив, що знайдені фрагменти могли бути частиною конструкції легендарних садів. У своїх подальших працях дослідник навів вагомі аргументи як за, так і проти своєї версії, проте висновок залишив на розсуд часу (Koldewey, 1914, p. 91).

Подальші дослідження піддали сумніву теорію Кольдевея. Знайденому об'єкту приписали роль складських приміщень або інших храмових споруд. Надалі вчені почали скептично ставитися до питання існування Вісячих садів. Розкопки Вавилону не дали бажаних результатів. Деякі розбіжності також фіксуються між текстами античності та проведеними дослідженнями. До прикладу, відома назва «Висячі сади Семіраміди» не відповідає дійсності. Справжнім ім'ям цієї цариці було Саммурамат, а до садів вона жодного стосунку не має. Батько історії Геродот, описуючи Вавилон у V столітті до н. е., також не згадує про легендарні сади. Навіть у знайдених текстах Вавилону жодного натяку на існування такого дива не зустрічається.

Є думки, що Вісячі сади – це не стільки об'єкт у Вавилоні, скільки збірний літературний образ месопотамського садівництва. Ця теорія побудована на мовчанні вавилонських джерел та схильності античних авторів до міфологізації фактів. Для багатьох істориків Сади залишаються не архітектурним фактом, а культурним ідеалом, що втілював уявлення античного світу про розкіш і технологічну могутність Сходу.

Британська ассириологиня Стефані Деллі запропонувала альтернативну гіпотезу. Вона звертає увагу на відсутність прямих вавилонських свідчень про висячі сади та припускає, що античні автори могли помилково перенести опис асирійських палацових садів Ніневії на Вавилон. Деллі наводить детальні описи в асирійських текстах VII ст. до н.е., зроблені царем Сінаххерібом (правив 704–681 рр. до н.е.), який описував свій палацовий сад як «чудо для всіх людей». Сінаххеріб використовував передові системи зрошення та акведуки для подачі води до своїх садів. Дослідниця зазначає, що описи асирійських гвинтів для підйому води та кам'яних акведуків, знайдених поблизу Ніневії, також краще відповідають античним описам садів, ніж плоскі ландшафти Вавилону (Dalley, 1993).

Незважаючи на різноманітність гіпотез щодо локалізації, архітектурних особливостей та історичного статусу Висячих садів, жодна з них не може вважатися беззаперечною. Проблема існування та локалізації Висячих садів залишається відкритою і продовжує викликати значний інтерес серед дослідників історії Стародавнього Близького Сходу. Лише подальші археологічні та текстологічні дослідження можуть дати змогу остаточно визначити їхню достовірність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левчук, Л. Т., Панченко, В. І., Шинкаренко, О. В. та ін. (2010). Історія світової культури: Навч. посіб. Центр учбової літератури, 400 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/Istor_SK_2010.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.03.2026).
2. Koldewey, R. (1914). The Excavations at Babylon. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/71398/pg71398-images.html> (дата звернення: 03.03.2026)
3. Dalley, S. M. (1993). Garden History, 21, 1, 1-13. URL: https://www.scribd.com/document/556481766/1-dalley1993?language_settings_changed=English&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.03.2026).
4. Strabo Geography (1932). Published in Vol. VII of the Loeb Classical Library edition. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/16A*.html (дата звернення: 06.03.2026).

ЛІКВІДАЦІЯ РАБСТВА У США ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЙНІ РЕФОРМИ ЕПОХИ ТАНЗИМАТУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХІХ СТ.

Вадим ДЕГТЯРЬОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

ХІХ століття стало добою корінних соціально-політичних трансформацій у багатьох регіонах світу. У цей час держави шукали шляхи модернізації своїх політичних інституцій та соціальних систем. Важливою ланкою у цих процесах стало переосмислення інституту рабства та становища підданих у суспільстві, зокрема, та державі, загалом. До прикладів таких змін слід віднести ліквідацію рабства у Сполучених Штатах під час Громадянської війни (1861–1865) та політику реформ Танзимату (1839–1876) в Османській імперії (McPherson, 1988, p. 495; Quataert, 2005, p. 54).

Вагому роль у процесі ліквідації рабства у США відіграв 16-й президент, перший від Республіканської партії – Авраам Лінкольн. У перший етап війни його головною політичною метою було збереження Союзу. Проте у ході конфлікту питання рабства набуло провідного значення як у політичному, так і військовому значенні. 1 січня 1863 року Лінкольн видав Прокламацію про звільнення рабів, яка проголошувала свободу чорношкірих рабів на території штатів, що знаходилися у стані повстання проти Союзу. На Півночі раби ще більше стали до лав армії, за даними, у військах Союзу служили приблизно 180-200 тис. афроамериканців. Ця прокламація, як і рішення про набір негрів у армію, кардинально змінила завдання війни; мова тепер йшла про знищення рабства. Це ослабило економічну складову Конфедерації (McPherson, 1988, p. 557; Foner, 2010, p. 214).

Після прийняття 13-ї поправки до Конституції США у 1865 році відбулася де-юре ліквідація рабства у США. Політика Авраама Лінкольна сприяла формуванню нових принципів громадянських прав і свобод (Foner, 2010, p. 301).

В той же час у Османській імперії відбувався паралельний процес модернізації, відомий як період Танзимату (1839-1876). Гюльханський хатт-і шериф, який передбачав безпеку життя, майна підданих, модернізацію армії та реформу оподаткування, поклав початок цих реформ. Документ передбачав реформування податкової та адміністративної систем (Quataert, 2005, p. 72). Наступним етапом реформ став Хатт-і-хумаюн 1856 року, де проголошувалася рівність усіх підданих імперії, незалежно від релігійних вподобань (Faroqhi, 2004, p. 118).

Одним із важливих напрямів реформ стало реформування адміністративного апарату та системи управління провінціями. В цей період було здійснено спроби централізувати владу, посилити контроль центрального уряду над регіонами та впорядкувати систему оподаткування. Значна увага приділялася також реформуванню судової системи, що передбачало створення нових судових інституцій і поступове формування більш уніфікованого правового простору в межах імперії (Quataert, 2005, p. 95).

Не менш важливим аспектом реформ стала модернізація військової сфери. Османські правителі усвідомлювали необхідність створення сучасної армії за європейським зразком, що вимагало реформування системи військової підготовки та організації військових структур. Паралельно з цим здійснювалися зміни у сфері освіти, які передбачали відкриття нових навчальних закладів та поширення світських освітніх програм (Faroqhi, 2004, p. 132).

Реформи Танзимату безпосередньо не стосувалися ліквідації рабства, але відображали стремління й підходи османських реформаторів до переформатування держави та наближення її правову систему до стандартів західної цивілізації. У цей період держава поступово обмежила работоргівлю, заборонивши торгівлю кавказькими рабами у 1850-х роках та обмеживши африканську работоргівлю, натомість посилювала контроль над соціальними інституціями (Quataert, 2005, p. 91). Як наслідок, було прийнято першу Конституцію у 1876 році.

Ліквідація рабства у США та реформи Танзимату в Османській імперії демонструють різні моделі соціально-політичної трансформації середини XIX століття. Обидва процеси являють загальну тенденцію перегляду традиційних соціальних інститутів та впровадження нових принципів організації держави і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. McPherson, J. (1988). *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*. New York: Oxford University Press, 904 p.
2. Foner, E. (2010). *The Fiery Trial: Abraham Lincoln and American Slavery*. New York: W. W. Norton & Company, 448 p.
3. Goodwin, D. K. (2005). *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln*. New York: Simon & Schuster, 944 p.
4. Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 241 p.
5. Faroqhi, S. (2004). *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris, 304 p.

АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЕКСПАНСІОНІЗМУ США ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Альона ДУДУКАЛЕНКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

На початку ХІХ ст. володіння Китаю поширювалися на Індокитай, Монголію, Тибет, частину Середньої Азії, Корею. Держава дотримувалася політики самоізоляції, тож на 1757 р. європейське населення було вигнане з міст, що спричинило негативний вплив на розвиток країни. Таким чином, ряд могутніх країн: Англія, Франція, США, Росія, Німеччина та Японія розпочали свою політику – «відкриття» Китаю (Історія Сполучених Штатів, 2014, с. 200).

У зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки виокремлювалися тенденції експансіонізму та ізоляціонізму. На цей період США мали великий економічний ріст та могутність, завдяки чому вони прагнули збільшувати свою зовнішню експансію.

Перший корабель для прямої торгівлі з Китаєм (Імперією Цін) – «Імператриця Китаю» – США відправили у 1776 р., невдовзі після проголошення незалежності. Велика Британія визнала США незалежними у 1783 р. У зовнішніх відносинах та торговельній політиці Китай давав дозвіл на торгівлю з іноземними державами, при цьому за посередництва китайських торговців, лише через порт Гуанчжоу (Кантон). Варто зазначити, що протягом наступних 60 років між обома країнами зберігалися приватні та переважно комерційні відносини. У 1784 р. США намагалися обмінятися консулами і відправити своїх представників до Гуанчжоу, проте китайська сторона не визнала американських представників офіційними консулами. Ріст торгівлі між країнами базувався переважно на експорті з Китаю шовку, меблів, порцеляни та чаю до США. У свою чергу американці імпортували до Китаю хутро, сандал, женьшень. Китай у цей час не мав великого бажання та вигоди вести торгівлю з країнами Заходу та, зокрема, зі США. Невдовзі розпочалася «опіумна лихоманка» – США також скористалися можливістю підсилення свого експортного впливу, постачаючи також громіздкі опіумні вантажі до Китаю.

Таким чином, експортне домінування західних країн над Китаєм означало те, що імперія Цін імпортувала більше товарів, ніж експортувала. Як наслідок, протягом 1839–1842 рр. – тривала Перша опіумна війна між Великою Британією і Китаєм. Після низки поразок Китай був змушений підписати не вигідний Нанкінський договір. Цінський уряд зобов'язався

надати доступ іноземним торговельним впливам, причому без китайських посередників, п'ять портів: Нінбо, Шанхай, Сямень, Фучжоу і Гуанчжоу (Dennet, 1922, p. 112-113). Американці прагнули отримати такі ж сприятливі економічні умови для торгівлі та укласти вигідний договір. У свою чергу, Китай прийняв запит США та гарантував рівні для всіх закордонних торговельних компаній умови.

Лише 16 червня 1844 р. Китай на рівні держави офіційно визнав США, а Штати в свою чергу визнали Китай. Цього ж дня встановилися дипломатичні відносини з країнами – Калєб Кушинг, надзвичайний і повноважний посол США, на зустрічі з офіційним представником Китаю обмінявся вірчими грамотами (Dennet, 1922, p. 159-160). Вже у липні 1844 р. був підписаний Ваньсяйський договір (The Treaty of Wangxia, Wang-hsia), перший офіційний договір між США і Китаєм. Як і прагнули того американці, він був подібний Нанкінському договору і дублював ряд важливих положень, зокрема. Також було створено дипломатичне представництво США – Legation, в м. Гуанчжоу. Проте, у 1857–1858 рр. пройшла друга Опіумна війна, унаслідок якої, було підписано Тяньцзінські договори 1858 р., за якими Китаю знову довелося йти на поступки і дозволити іноземним громадянам перебувати у столиці Китаю – Пекіні, крім цього, договори надавали західним країнам ряд прав і привілеїв. Таким чином, дипломатичне представництво США у 1862 р. перемістилося до Пекіна. Також за Тяньцзінськими договорами 1858 р. відкривалися нові дозволи для торгівлі іноземців у ряді портів вздовж китайського узбережжя, на о. Тайвань і о. Хайнань, уздовж р. Янцзи вже безпосередньо всередині Китаю (Cullinane, & Goodall, 2017, p. 15-16).

Щодо привілейованого статусу зарубіжних громадян, то за цими ж договорами був встановлений режим екстериторіальності, проте домовленості були нерівноправними. Підписавши Тяньцзінські договори, Китай не йшов на їх виконання. Саме Велика Британія і Франція примушували Китай виконувати домовленості військовою силою. У 1859 р. війська Британії та Франції вторглися до Пекіна, спаливши Літній палац на північно-західній околиці столиці. Натомість американська сторона, дипломат Джон Уорд, домоглася обміну ратифікаційними грамотами у 1859 р. дипломатичним шляхом.

У японсько-китайській війні 1894–1895 рр. Китай зазнав поразки, і розпочалася міжнародна конкуренція за сфери впливу у переможеній країні. США у цей час зайняли іншу позицію у відносинах з Китаєм, запропонували «доктрину відкритих дверей» – доктрина Хея, 1899 р., яка містила домовленості щодо рівних можливостей для усіх держав у економічній сфері щодо торгівлі, підприємницької діяльності на території Китаю (Cullinane, & Goodall, 2017, p. 16-17).

Важливо зазначити, що у 1850-х рр. відбувалася масова міграція китайських робітників до США, переважно для роботи на золотих копальнях, фабриках, у швейній промисловості. Саме китайські працівники відіграли важливу роль у будівництві залізниць на заході Америки (Мао, 2022, р. 417-418). Відповідно до збільшення кількості китайських робітників зростала недовіра інших представників економічних галузей країни. Таким чином, у 1882 р. було прийнято перший в історії США Закон про обмеження імміграції китайських робітників низкою вимог. На тлі цього у Китаї у 1905 році відбувся антиамериканський бойкот. Президент США Теодор Рузвельт відреагував на даний бойкот як на пряму відповідь на несправедливе ставлення американців до іммігрантів, закликавши Китай припинити бойкот. Дані обмеження були скасовані лише під час Другої світової війни.

Таким чином, міжнародні відносини між США та Китаєм ґрунтувалися на дипломатичному та економічному впливі. А вже на кінець XIX ст. Сполучені Штати стали провідною індустріальною країною світу. Тому держава перейшла до здійснення активної зовнішньої політики, у якій керувалася інтересами впливу на ряд країн, включаючи як Китай, так і поступово перетворивши майже на колонії Кубу, Філіппіни, Пуерто-Рико. Китай уникав конфронтації з Америкою та намагався виходити з політичних, економічних та соціальних негараздів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія Сполучених Штатів: Нарис (2014). Ред. кол.: Говард Синкотта (гол. ред.), Дебора М.С. Браун, Стивен Бюрант; пер. на укр. Ю. Лісняк та ін. Інформаційне агентство Сполучених Штатів. 406 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009627>
2. Cullinane, M. P., & Goodall, A. (2017). *The Open Door Era: United States Foreign Policy in the Twentieth Century*. Edinburgh University Press. URL: <https://share.google/6YPWdn7SgSL3Ax48p>
3. Dennet, T. (1922). *Americans in Eastern Asia*. N. Y.: The Macmillan Company. URL: <https://archive.org/details/americansineast01denngoog/page/97/mode/1up>
4. Mao, X. L. (2022). Institutional Racism: Chinese Immigrants' Encounters in America, 1850-1943. *Open Journal of Social Sciences*, 10, 414-424. URL: <https://share.google/TBOHQG1LhItEUe40E>

УКРАЇНСЬКИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ/МОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ

Олена ДЬЯКОВА

Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр
охорони культурної спадщини»

Україна

Перша половина ХХ століття багата на кардинальні зміни в житті Російської імперії. Революційні події 1917-1922 років призвели до масової еміграції у Європу чималої кількості громадян України, серед яких була значна чисельність українських науковців.

Вийшовши за кордон, останні створювали навчальні і науково-дослідні інститути. Серед таких закладів було засновано Український Чорноморський Інститут.

Метою даної публікації є висвітлення створення і діяльності інституту.

Історія Українського Чорноморського інститут (далі – УЧІ) була об'єктом уваги перш за все українського діаспорного історика Л. Биковського (Биковський, 1970; Биковський, 1957; Биковський, 1953). Будучи одним із засновників цієї організації, учений ґрунтовно описав її діяльність, визначив внесок дослідників з української діаспори у розвиток «понтієзнавства». Утім його публікації більше схожі на мемуаристику, а не на науковий дослід.

Лише останнім часом тема історії і джерельна база, пов'язана із цим інститутом, звернула увагу вітчизняних дослідників. Серед таких публікацій слід виділити статті О. Бачинської та Ю. Кочубея (Бачинська, 2025; Кочубей, 2011), які у своїх дописах побіжно торкнулись теми діяльності УЧІ.

На відміну від інших інститутів, УЧІ виник відносно пізно – у 1940 році. За згадкою Л. Биковського його заснуванню поклали «балачки про необхідність організації ширших студій над морськими справами України», що він вів із видатним громадським діячем, лікарем Ю. Липою у 1938-1939 рр. (Биковський, 1970, с. 144).

На початковому етапі формування УЧІ два історика переймалися різними проблемами: Ю. Липа став ідейним натхненником, тоді як Л. Биковський більше уваги приділяв науково-організаційним питанням.

Ю. Липа написав дві концептуальні роботи: у 1938 р. «Призначення України», а у 1940 р. – «Чорноморська доктрина» (Липа, 1953; Липа, 1942; у цій публікації вони подані за більш пізніми виданнями). Ці друки стали орієнтирами у діяльності співробітників УЧІ та інших істориків і географів, що вивчають понтієзнавство і взагалі орієнталістику.

У своїй геополітичній концепції, викладеній у роботі «Чорноморська доктрина», Ю. Липа зазначав, що «чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країн з огляду на її простір, багатства і енергію людности. В цих словах є зміст

чорноморської доктрини, призначеної для послуг українській закордонній політиці...» (Липа, 1942, с. 4).

І така позиція для Ю. Липи є органічною. Адже його батько – знаменитий політичний діяч Іван Липа – народився у Керчі і «відзначався виробленим українсько-понтійським світоглядом» (Биковський, 1970, с. 143). З 1902 до початку 1920-х рр. родина Липи жила в Одесі. Тому не дивно, що Юрій Іванович також дотримувався батьківських поглядів на українськість Чорного моря.

Директором закладу було запрошено інженера гідротехніки, колишнього ректора Української Господарської академії в Чехословаччині Івана Шовгенова (Шовгеніва).

4 травня 1940 р. у Варшаві відбулось засідання, на якому було проголошено про відкриття УЧІ та обрано секретаріат у складі Ю. Липи, Л. Биковського та І. Шовгеніва. Були визначені наукові напрямки роботи: 1) загальне описання Чорного моря (очолює його І. Шовгенів), 2) історія Причорномор'я (проф. В. Щербаківський, що у той час жив у Празі), 3) історія причорноморських країн, вивчення окремих рік, портів, ринків і т. д. Також планувалось написання синтетичних праць «в напрямі обґрунтування потреби й можливостей постановня Української Чорноморської Великодержави» (Биковський, 1957, ч. 10, с. 1125). Для роботи у цьому науковому закладі адміністрація мала на меті запрошувати учених-емігрантів, що жили у Європі. Тобто можна вважати, що інститут був віртуальним або, як би зараз сказали, працював онлайн. Дослідники трудилися у різних установах у різних європейських країнах, публікуючи свої сходознавчі студії під егідою УЧІ.

Слід пам'ятати, що у цей час у Європі вже вирувала Друга світова війна. Через це адміністрація інституту стала співпрацювати із гітлерівцями. І. Шовгенів сподівався, що напрацювання інституту, його інтелектуальний потенціал будуть використані німецьким урядом для економічного розвитку Причорномор'я у майбутньому. Утім гітлерівське керівництво проігнорувало пропозиції адміністрації УЧІ на співпрацю.

Після окупації радянської України Ю. Липа приїхав до Одеси з метою облаштування у цьому місті УЧІ. Йому навіть вдалось налагодити друкування «Чорноморського збірника», що виходив під патронатом інституту. Перше число останнього побачило світ у 1942 році. Символічно, що містами видання були вказані Одеса, Севастополь, Маріуполь, Ростов, Туапсе (Чорноморський збірник, 1942, с. 3), хоча друкувалась збірка у Варшаві (Кочубей, 2011, с. 27). З цього року «Чорноморський збірник» виходив щорічно. Відомо 11 номерів.

Останній побачив світ у 1947 році. За свідченням історикині О. Бачинської світ побачило 59 номерів (Бачинська, 2025, с. 46).

Омріяного Ю. Липою переїзду до Одеси не сталося через ситуацію на фронті і наступ Червоної армії, тому секретаріат керував роботою учених із Варшави.

У 1943 р. у Данцигу помер І. Шовгенів. Цього року інститут збільшився за рахунок нових емігрантів – учених, що віддали перевагу нацистам, не бажаючи залишатися в радянській Україні.

Літо 1944 р. стало трагічним для УЧІ: 20 серпня на Львівщині загинув Ю. Липа. У цей же час радянські війська підійшли до Варшави. Це призвело до втрати контактів із ученими, загибелі частини друків і архіву. Секретаріат змушений був терміново евакуюватися до Німеччини. Лише у липні 1945 р. адміністрація УЧІ змогла відновити роботу у м. Герсфельді. Саме тут до інституту пристали харківські професори історик Василь Дубровський та філолог Володимир Державін.

Віднині робота інституту мала спорадичний характер. Його ідеологічним керівником протягом 1946–1949 рр. був Михайло Міллер, що мешкав у м. Геттінген. Тим часом Інститут став називатися Український Морський інститут (УМІ), розширивши відповідно і тематику за рахунок інших європейських морів (Каспійського, Середземного та ін.).

Завдяки фінансовій підтримці франкфуртської філії Українського Громадського Комітету під керівництвом харківського професора з генетики Михайла Ветухова, стало можливим відновити видавничу діяльність інституту (Биковський, 1970, с. 161).

Однак у 1948 р. інститут припинив своє існування. Причиною цього стала масова еміграція із Німеччини до Північноамериканського континенту українців, зокрема й науковців. Офіційно УМІ переїхав до Нью-Йорка, але відновити свою роботу не зміг, бо його співробітникам треба було облаштовуватися на новому місці. Багато хто з учених змушений був попервах турбуватися про матеріальний стан, часто влаштовуючись на будь-яку роботу, далеку від науки. Тому більшість людей не мали можливості займатися дослідницькими студіями. А згодом постали інші науково-дослідні інституції.

Отже, Український Чорноморський/Морський інститут проіснував 8 років. Час його буття збігся із лихоліттям Другої світової війни. Тим не менш видавнича діяльність інституту була значною. Крім випуску згаданого вище «Чорноморського збірника», під егідою інституту публікували брошури, монографії із сходовознавчої проблематики українських

учених, що опинились в Європі через еміграцію спочатку у 1920-х, а потім 1940-х роках. Переїзд більшості дослідників на Північноамериканський континент призвів до припинення діяльності Українського морського інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бачинська, О. А. (2025). «Чорноморський збірник» Українського чорноморського інституту як джерело з досліджень історії та історичної географії Півдня України (1942–1947). *Бібліотечний меркурій*, (1(33)), 43–65. URL: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331909](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331909)
2. Биковський, Л. (1970). Український Чорноморський інститут. *Наукові записки УГІЛ* (Мюнхен). Т. 20, 142-168.
3. Биковський, Л. (1957). Український Чорноморський Інститут. *Визвольний шлях*. Ч. 10, 1125-1136; Ч. 11, 1255-1265.
4. Биковський, Л. (1953). Українські науково-дослідчі інститути (1940–1952). *Нові Дні*, (Торонто). Ч. 39, 15-18.
5. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1995. Словникова частина. Т. 9. С. 3446–3447.
6. Кочубей, Ю. (2011). Л. У. Биковський (1895–1992) і його внесок в українське сходознавство. *Східний світ*, № 4, 25–28.
7. Липа, Ю. (1953). Призначення України. Вид. 2-ге. Нью-Йорк: Накладом Української Книгарні «Говерля», 307 с.
8. Липа, Ю. (1942). Чорноморська доктрина. Б.м. (Одеса), 169 с.
9. Чорноморський збірник (1942). Кн. 1, 72 с.

ПРАКТИКИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В ЯПОНІЇ: МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

Поліна КОРОВАЄНКО

Відділ освіти, культури, молоді та спорту Великоолександрівської селищної ради Херсонської області, Україна

Друга світова війна стала переломним етапом у історії Японії та суттєво вплинула на формування національної ідентичності й історичної пам'яті. Після поразки у 1945 році японське суспільство зіткнулося з необхідністю переосмислення власного воєнного минулого, що сприяло формуванню різноманітних практик пам'яті. Актуальність дослідження практик пам'яті про Другу світову війну в Японії зумовлена зростаючим інтересом до проблем історичної пам'яті, колективної ідентичності та способів осмислення травматичного минулого в сучасних суспільствах. Для Японії ця війна має

особливе значення, оскільки вона поєднує досвід держави-учасниці воєнних дій та країни, що пережила атомні бомбардування (BBC News Україна, 2015). Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі практик історичної пам'яті про Другу світову війну в Японії, зокрема способів меморіалізації воєнного досвіду в суспільному, культурному та освітньому просторах.

Важливу роль у формуванні історичної пам'яті відіграють музеї та меморіальні комплекси. Одним із найвідоміших є Hiroshima Peace Memorial Museum, відкритий у 1955 році в меморіальному парку міста Хіросіма. Музей присвячений документуванню наслідків атомного бомбардування 6 серпня 1945 року та демонструє особисті речі загиблих, фотографії та свідчення очевидців трагедії. Його головною метою є не лише збереження пам'яті про подію, але й популяризація ідей миру та ядерного роззброєння (Hiroshima Peace Memorial Museum, n.d.). Важливим символом цієї пам'яті є також будівля Hiroshima Peace Memorial – руїни будівлі, що пережила атомний вибух і сьогодні входить до списку Світової спадщини ЮНЕСКО як символ трагедії та заклик до миру.

Ще одним прикладом є Fukuomachi Elementary School Peace Museum (Музей миру початкової школи Фукуро-мачі). Цей музей розташований у будівлі школи, яка 6 серпня 1945 року знаходилася поблизу епіцентру вибуху. Після бомбардування школа стала тимчасовим медичним пунктом, а її стіни використовувалися як дошка для повідомлень про зниклих людей. Сьогодні музей зберігає ці свідчення та матеріали, що дозволяють відвідувачам осмислити гуманітарні наслідки війни (Fukuomachi Elementary School Peace Museum, n.d.; Excursion Mania, n.d.).

Інший тип меморіалізації представлений музеями військової історії, такими як Yūshūkan (Музей Юшукан) у місті Токіо. Цей музей, заснований у 1882 році, демонструє експонати, пов'язані з історією японських збройних сил і військових кампаній від періоду Мейдзі до завершення Другої світової війни. Водночас його експозиція неодноразово ставала предметом міжнародних дискусій через інтерпретацію подій війни (Yasukuni Shrine, n.d.).

Серед інших прикладів можна назвати Yamato Museum у місті Куре, де експозиція присвячена історії японського флоту та легендарному лінкору «Ямато», а також Kaiten Memorial Museum, що розповідає про спеціальні підрозділи самопожертви японського флоту. Ці музеї демонструють інший аспект пам'яті — пам'ять про військових і технічну історію війни (Yamato Museum, n.d.; Kamikaze Images, n.d.).

Культура пам'яті в Японії підтримується також державними церемоніями та ритуалами. Щорічні меморіальні заходи 6 серпня у Хіросімі та 9 серпня у Нагасакі присвячені вшануванню жертв атомних бомбардувань і

мають важливе символічне значення (BBC News Україна, 2015). Такі події об'єднують представників влади, громадських організацій, міжнародних делегацій та місцевих жителів, сприяючи формуванню пацифістського дискурсу в японському суспільстві.

Меморіальні простори також виконують освітню функцію: шкільні екскурсії до музеїв і меморіалів є важливою частиною історичної освіти. Через такі практики нові покоління японців знайомляться з наслідками війни та значенням миру (Hiroshima Peace Memorial Museum, n.d.).

Таким чином, практики пам'яті про Другу світову війну в Японії формують складну систему меморіалізації, що поєднує меморіали, музеї, державні церемонії та освітні ініціативи. Ці інституції не лише зберігають пам'ять про трагедії війни, але й формують суспільні уявлення про минуле, впливаючи на політичні та культурні дискусії як у самій Японії, так і на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hiroshima Peace Memorial Museum. (n.d.). *Hiroshima Peace Memorial Museum*. URL: <https://hpmmuseum.jp/?lang=eng> (дата звернення: 14.03.2026).
2. Fukuromachi Elementary School Peace Museum. (n.d.). *Fukuromachi Elementary School Peace Museum*. URL: <https://peace-tourism.com/en/spot/entry-42.html> (дата звернення: 14.03.2026).
3. Excursion Mania. (n.d.). *Fukuromachi Elementary School Peace Museum*. URL: https://excursionmania.com/ttd/5350/fukuromachi-elementary-school-peace-museum-blg-5350?srsltid=AfmBOoo4MQYiKZx_Hv7TnfYx8W4vv9oiqDfCKf1GwFVG19UkqGjHIYB2 (дата звернення: 14.03.2026).
4. Yasukuni Shrine. (n.d.). *Yūshūkan Museum*. URL: <https://www.yasukuni.or.jp/english/yushukan/index.html> (дата звернення: 15.03.2026).
5. Yamato Museum. (n.d.). *Yamato Museum*. URL: <https://yamato-museum.com/en-lp/> (дата звернення: 15.03.2026).
6. Kamikaze Images. (n.d.). *Kaiten Memorial Museum*. URL: <https://www.kamikazeimages.net/museums/kaiten/index.htm> (дата звернення: 15.03.2026).
7. BBC News Україна. (2015, 6 серпня). *Покоління, яке пам'ятає бомбу*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/08/150806_japan_hiroshima_anno_hk (дата звернення: 15.03.2026).

АРКТИЧНА ПОЛІТИКА КНР В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ З ГРЕНЛАНДІЄЮ

Сергій КОШОВИЙ

к. іст. н., головний спеціаліст,
Секретаріат Кабінету Міністрів України
Україна

Якщо раніше Гренландія потрапляла в новини хіба що в контексті глобального потепління, яке вже чітко помітне тут, то в 2026 р. арктичний острів опинився в центрі уваги світових медіа – адже Президент США Д. Трамп неодноразово заявляв та серйозно розглядав варіанти встановлення контролю над островом. Інтерес США до Гренландії не є новим явищем, між Вашингтоном і Копенгагеном існує давня історія переговорів щодо острова.

Гренландія є автономною територією у складі Королівства Данія, влада острова опікується внутрішніми (політичними, економічними та соціальними) справами, тоді як Данія відповідає за зовнішню політику та політику безпеки. Зрозуміло, що темпи потепління суттєво змінюють перспективи цієї території, яка розташована в центрі Арктики для різних галузей та сфер, зокрема рибальства, науки, гірничодобувної промисловості, логістики, вантажоперевезень, безпеки тощо. Танення льодів в Арктиці відкриває також нові можливості для розвитку торговельних шляхів між континентами.

Відомо, що розробка родовищ та видобуток у Гренландії, яка має колосальні запаси корисних копалин наразі обмежена не лише через особливості холодного клімату (майже 80% території вкрита льодовиками), але і через брак місцевих трудових ресурсів (населення лише 57 тис.) та спротивом мешканців, які не підтримують масову розробку родовищ з можливими екологічними наслідками та шкодою екосистемі такими діями, входженням на землі корінних народів, що викличуть зміни їх традицій та життєвого укладу.

Говорячи про сучасне залучення КНР в Арктичну політику, варто зауважити, що у 2013 р., Китай отримав статус спостерігача в Арктичній раді (北极理事会), а згодом 26 січня 2018 р. країна офіційно оприлюднила «Білу книгу щодо Арктичної політики Китаю» (《中国的北极政策》白皮书), проголосивши себе «приарктичною державою» [1]. Через 8 років, а саме, 26 січня 2026 р. в м. Ціндао (провінція Шаньдун) відбулася презентація «Арктичної Синьої книги: Звіт про розвиток Арктики (2024-2025 рр.)» (北极蓝皮书: 北极地区发展报告 (2024~2025) (2)). Це вже одинадцятий поспіль випуск, що оприлюднюється з 2014 р., який об'єднує міждисциплінарні дослідження з метою представлення наукових здобутків та

які сприяють ухваленню важливих рішень. У 2025 р. Китай завершив свою 15-у Арктичну експедицію, в якому брали участь чотири різні дослідницькі судна: «Сюелун-2» (雪龙2), «Цзіді» (极地), «Шеньхай-1» (探索一号) та «Таньсуо-3» (探索三号). Також було здійснено перше пілотоване глибоководне занурення в арктичні крижані води за допомогою підводного апарату «Цзяолун» (蛟龙号).

Зауважимо, що координуюча роль у реалізації зовнішньої Арктичної політики належить МЗС КНР. Активність Китаю за цим напрямком постійно зростає в останні роки, відтоді, коли в зовнішньополітичному відомстві було виокремлено і адміністративно посилено цей напрям дипломатичної діяльності. Ба більше, важливість цього напрямку для Китаю підтверджується наявністю з 2016 р. в системі зовнішньополітичного відомства країни уповноваженого з питань регіону Спеціального представника МЗС КНР з питань Арктики (外交部北极事务特别代表). Полярні регіони класифікуються Пекіном як один зі своїх «стратегічних нових фронтів» (战略新疆域) поряд з космічним простором, кіберпростором та донними глибинами Світового океану.

Присутність материкового Китаю у Гренландії найчастіше обговорюється у контексті перспектив видобутку там критично важливих мінералів (урану, цинку, нікелю, міді, рідкоземельних копалин, зокрема цирконію, ніобію, неодиму, празеодиму та берилію тощо). Однією із вагомих складових на цьому напрямі вважалася купівля в 2016 р. китайською компанією Shenghe Resources (盛和资源控股股份有限公司) частки у розмірі 7% акцій у гірничодобувній австралійській компанії Greenland Minerals and Energy. Компанія мала право на великомасштабний видобуток рідкоземельних металів і урану у великому родовищі Кванефьєлд (Kvanefjeld) у південно-західній частині острова та мала на меті виробництво концентратів відновлюваних джерел, цинкового концентрату, уранового концентрату. Цей приклад подавався як флагман майбутнього, проте у 2022 р. було заборонено видобуток руди з екологічних міркувань. Зараз тривають багаторічні судові засідання з цього питання.

До прикладу китайська компанія “Sichuan Xinye Mining Investment” (四川鑫冶矿业投资股份有限公司) фінансувала у Гренландії проект із видобутку залізної руди, а компанії “Jiangxi Zhongrun Mining” (江西润矿业有限公司) та “Jiangxi Union Mining” (江西合矿业有限公司) цікавилися видобутком золота й міді. Проте плани так і залишилися намірами.

До стадії освоєння не дійшли й інші інвестпроекти за участі китайських компаній. У 2015 р. багатогалузевий китайський конгломерат General Nice Development Limited (中铭融资租赁(上海)有限公司) придбав підрозділ

британської London Mining Greenland A/S після банкрутства разом із її правом видобутку руди у відкритому родовищі Isua (Isua Iron Mine) на південному заході острова. Будівельні роботи на родовищі мали тривати три з половиною роки з очікуваним періодом експлуатації шахти впродовж 15 років. Окрім самої шахти, проєкт мав включати будівництво дороги, гавані, житлового мікрорайону, складських приміщень. Суперечка у судах китайської компанії з Урядом Гренландії розпочалася після того, як компанія втратила свою ліцензію на експлуатацію в листопаді 2021 р. через неодноразові затримки та невнесення необхідних гарантійних коштів. Проєкт був представлений у китайських ЗМІ як символічне перше арктичне гірничодобувне підприємство, яким управляє китайська компанія, що цілком відповідає прагненню офіційного Пекіна щодо реалізації власного задуму щодо Полярного Шовкового шляху (冰上絲綢之路).

Хоча Китай наголошує на невоєнному характері свого Арктичного курсу, китайська присутність у Гренландії давно викликає побоювання у західного світу, офіційного Вашингтону зокрема. Американська влада вважає, що китайська інфраструктура створює ризики для північних рубежів країни. Адже відомо, і тому є чимало підтверджень у світі, що у міжнародній політиці та економіці Китай розширює свою присутність переважно через економічні та технологічні важелі, у тому числі шляхом впровадження інфраструктурних проєктів. Тому в 2018 р. під тиском урядовців США і Данії влада Гренландії відмовилася узгодити китайський проєкт будівництва трьох аеропортів на острові. Натомість у травні 2019 р. Уряд Гренландії уклав інвестиційну угоду з Урядом Королівства Данія на суму 450 млн данських крон на умовах щодо розподілу акцій 66,67% та 33,33% відповідно у державній компанії Kalaallit Airports International A/S. Таким чином, фактично було унеможливлено китайське входження в критичну інфраструктуру острова.

Короткий огляд китайських інвестицій в Арктику за останні десятиліття демонструє, що жоден із ймовірних гірничодобувних проєктів за участю китайської сторони в Гренландії досі не було реалізовано. Серед причин: низька рентабельність, високі експлуатаційні витрати, існування жорстких екостандартів, експортні обмеження Уряду Данії, технічні проблеми, відсутність відповідної інфраструктури та логістичних рішень. Крім того, участь Китаю у гренландських інвестпроєктах обмежує політичний тиск із боку як урядів США та Данії, так і рішення виконавчої влади автономної території.

Керівництво Китаю, як і раніше, демонструє відкритість до співпраці з Гренландією, але наразі вважає за краще зайняти вичікувальну позицію і не викликати занепокоєння світу. Плюс у офіційного Пекіна поки немає можливостей та технологій, щоб підтримувати військову присутність на

такому великому віддаленні від своїх кордонів і в найскладніших кліматичних умовах.

Окремим напрямом, де дві сторони співпрацюють, є туристична галузь. Уряд Гренландії наразі заохочує розвиток туризму як «бездимної промисловості» завдяки низькому рівню забруднення та створенню робочих місць. Самоврядна територія Данії сприяє збільшенню кількості китайських туристів. Разом з тим, Китай є ключовим ринком для експорту морепродуктів з Гренландії і місцева виконавча влада прагне розширювати цю кооперацію.

Підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що Арктика швидко переходить з периферії на передній план геополітичної уваги. З отриманням статусу спостерігача, з появою стратегічного документа щодо Арктики та оприлюдненням ініціативи «Полярний Шовковий шлях» Китай демонструє, що цей регіон є вкрай важливим для нього, який розглядає його з точки зору як економічних, так і стратегічних можливостей на майбутнє. Зауважимо, що зацікавленість Гренландією вписується у значно ширшу стратегію Пекіну щодо північного полярного регіону.

Аналіз тенденцій свідчить, що Китай домінує у світовому видобутку та переробці корисних копалин, проте китайські амбіції щодо видобутку мінеральних ресурсів у Гренландії зазнали невдачі через поєднання внутрішньої протидії розробки родовищ в автономній данській території та опору США, які розглядають цей регіон як критично важливий для своєї геостратегічної безпеки. Економічна співпраця, ресурсна дипломатія, як ми бачимо, можуть бути складнішими за певних умов, але торгівля та туризм залишаються життєздатними способами співпраці країн навіть попри існуючі виклики та глобальне суперництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 《中国的北极政策》白皮书（全文） January 26, 2018. URL: <http://www.scio.gov.cn/ztk/dtzt/37868/37869/37871/Document/1618207/1618207.htm>
2. 《北极蓝皮书：北极地区发展报告（2024~2025）》发布, January 27, 2026 URL: <https://news.ouc.edu.cn/2026/0127/c602a121416/page.htm>

ЗВ'ЯЗКИ КДУ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА З КРАЇНАМИ АРАБСЬКОГО СХОДУ (СЕРЕДИНА 1950-Х – СЕРЕДИНА 1970-Х РОКІВ)

Олег КУПЧИК

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна

Міжнародному співробітництву закладів вищої освіти і наукових інститутів звично приділяється значна увага. У демократичних країнах міжнародні зв'язки університетів та інститутів сприяли освітньому й

науковому розвитку країни. У СРСР міжнародне співробітництво було засобом підтвердження його авторитету. Для КДУ ім. Т. Г. Шевченка це дало можливість налагодити співробітництво із вузами й науковими інститутами іноземних країн. Серед них були країни арабського Сходу.

Вже у жовтні 1956 року КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідали делегації єгипетських викладачів і студентів (1, 2). Надалі вони періодично відвідували університет. З 1960 року представники арабської молоді стали студентами Підготовчого факультету для іноземних громадян. Тут вони вивчали російську мову і загальноосвітні дисципліни (3), аби потім вступити на навчання на профільних факультетах радянських вузів. Станом на 1 серпня 1961 р. на підготовчому факультеті навчались студенти з Алжиру – 7 осіб; Ємену – 43; Марокко – 2; ОАР – 10; Оману – 1 особа (4).

З 1 січня 1962 р. Підготовчий факультет для іноземних громадян перевели з головного корпусу університету, де він навчався у другу зміну, до спеціально обладнаного по вул. Преображенській (нині вул. Васильківська), з навчанням у першу зміну. А вже з 1963–1964 н. р. студенти-араби впродовж одного навчального року вивчали російську мову на кафедрі російської мови для студентів з країн Азії і Африки, а загальноосвітні дисципліни вони вивчали на кафедрі гуманітарних дисциплін і кафедрі природничих дисциплін (5). Щоправда, складнощі у роботі зі студентами-єменцями проявились відразу і виявились неабиякими. Про деяких із них неодноразово говорилося у звітах підготовчого факультету (6). Викладачі відзначали, що «багато студентів-єменців мають доволі низький рівень загальноосвітньої підготовки (3-5 класів радянської школи), не мають навиків роботи з книгою, ...не уміють слухати педагогів, ...не знають фізики й математики в обсязі старших класів середньої школи, ...не мають середньої освіти)». Зрештою, через академічну заборгованість на повторний курс навчання щороку залишали близько 10 студентів, а близько 20 відраховували (7).

Попри це, у роботі зі студентами-арабами головну увагу приділяли вивченню ними російської мови. Для цього було підготовлено «Вступний фонетичний курс російської мови для арабів». Окрім цього, провідні університетські викладачі й наукові співробітники читали студентам-арабам оглядові лекції з актуальних проблем сучасності, внутрішнього становища і зовнішньої політики США, розвитку окремих країн Азії і Африки, міжнародних відносин. Серед них канд. економ. наук Р. М. Міхньов, який читав лекції на тему «Сирія сьогодні» (8).

Поступово для студентів-арабів покращувались житлові умови. Спочатку вони мешкали у гуртожитку № 6. Згодом їм відвели ще й гуртожиток № 2. Водночас особливу увагу приділяли ідейно-політичній та виховній роботі. Її нерозривно пов'язували з освітнім процесом. Загалом у студентів-арабів мали сформувати «діалектично-матеріалістичний світогляд».

Для цього викладачі проводили зі студентами індивідуальні розмови, колективні обговорення, лекції на актуальні суспільно-політичні теми, політінформації, «недільні читання» у гуртожитках. Під час них обговорювали події у країнах Сходу, міжнародне життя (9).

У гуртожитках функціонував постійно діючий недільний лекторій «СРСР сьогодні». Зусиллями земляцтва студентів-арабів у гуртожитках часто проходили «вечори дружби», під час яких відзначались «День солідарності молоді за мирне співіснування», «День проголошення ОАР». Під час святкування студенти-араби з науково-популярними доповідями з приводу подій у своїх країнах, співали національні пісні, розповідали вірші, видавали стінгазету, проводили фотовиставки, дарували популярні книжки. Біля гуртожитку вони урочисто садили «дерево дружби», організовували з радянськими студентами спортивні змагання, у кінозалі університету спільно переглядали документальні, науково-популярні і художні фільми.

У виховних із студентами-арабами проводились «суботники» з прибирання території студмістечка. Періодично виходила газета «Дружба», до редколегії разом з іншими студентами-іноземцями входили студенти-араби. Часто вони друкувались на шпальтах університетської газети «За радянські кадри». Тематика їхніх статей і повідомлень була різноманітною – від студентських буднів до подій на Батьківщині. Періодично для студентів-арабів організовували зустрічі із відомими партійними, державними і громадськими діячами, науковцями і спортсменами, космонавтами, ветеранами війни. Хоча серед студентів-арабів були й ті, хто ухилявся від масових культурно-виховних заходів і виявляв невдоволення їх проведенням. Деякі із студентів з ОАР взагалі дозволяли собі відкрито висловлювати некоректні вислови у бік радянських педагогів і студентів.

Попри те, найкращі студенти-араби по завершенні навчання на Підготовчому факультеті вступали навчатись на профільні факультети КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Вони навчались на факультетах міжнародних відносин, філології, фізики, хімії, біології, радіофізики, математики. Особливу наполегливість та позитивну результативність під час навчання демонстрували студенти з ОАР. Після завершення навчання на профільних факультетах університету деякі студенти-араби поверталися до нього для навчання в аспірантурі, тепер з метою підготовки кандидатських дисертацій. Так протягом 1961–1967 рр. серед 23 іноземців, які захистили дисертації, були Мохамуд Мокбел Мустафа Ель Тахтаві «Дослідження деяких прийомів використання ентомофагів в ентомопатогенних мікроорганізмах у боротьбі з шкідливими комахами», Реда Фахмі Михайл «Вплив мікроелементів і гібберелли на деякі фізіолого-біохімічні процеси, якість волокна і біосинтез масла в рослині льону», Раафат Сейф Суріал «Амплітудна модуляція СВЧ-потужності в хвилеводному тракці за допомогою феритів» (ОАР). Пізніше над

кандидатськими дисертаціями в Київському університеті працювали аспіранти з Єгипту (Атеф Амін Мусса «Розподіл нікелю, кобальта, молібдена, ванадія, міді, цирконія, хрому в осадах Середземного моря у зв'язку з процесами седиментогенезу»), Ємену («Становище і діяльність органів зовнішніх відносин ЄАР»).

Примітно, що викладачі Підготовчого факультету підготували понад 30 підручників та навчальних посібників з російської мови для іноземців. Їх активно купували університети Іраку. Водночас викладачі університету викладали у закладах вищої освіти арабського Сходу. Так, у 1961 році лекції в ОАР читав доцент кафедри геофізичних методів розвідки корисних копалин М. Ф. Скопиченко, а доценти А. Н. Короткова і Л. З. Скрипник викладали російську мову у Багдадському університеті. Пізніше академік О. П. Маркевич англійською мовою викладав біологію у Каїрському університеті, доцент П. П. Коваль, який викладав математику в Алжирі, старші викладачі Р. С. Яковенко, А. М. Короткова, Л. З. Скрипник, які викладали російську мову в Іраку. В 1967 році професор О. П. Маркевич викладав паразитологію та екологію тварин студентам природничого факультету Каїрського університету (10).

У свою чергу радянські студенти з метою стажування і навчальної практики, а також для ознайомлення з побутом, звичаями, життям місцевих народів відвідували країни арабського Сходу, зокрема Єгипет (11) і Сирію (12). А протягом 1961–1962 н/р. студенти О. А. Купрієвич і О. І. Земляний працювали в ОАР перекладачами англійської мови.

Станом на 1968 рік на профільних факультетах КДУ ім. Т. Г. Шевченка навчалось 186 іноземних студентів з 51 країни світу. Серед них були представники Алжиру – 2 особи, Бахрейну – 1, Йорданії – 1, Іраку – 1, Ємену – 14, Лівану – 1, Марокко – 3, Оману – 2 особи (13). І надалі найбільшим попитом серед студентів-арабів користувались такі спеціальності, як міжнародні відносини, російська мова та література, журналістика. Цього року в університеті навчались аспіранти-араби, а саме з Йорданії – 1, Іраку – 1, ОАР – 5, Сирії – 1 особа (14).

Окрім цього в цей час КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідували делегації та громадські діячі. Серед них була очолювана генеральним секретарем Ель Саїдом Ріфатом Мохамедом аль Агруді делегація «Загальної спілки студентів ОАР», яка відвідала Київський університет в 1969 році (15).

До середини 1970-х років чисельність студентів-арабів на Підготовчому факультеті для іноземних громадян КДУ ім. Т. Г. Шевченка постійно зростала. В університеті вони утворювали власні земляцтва, найбільші з яких станом на 1 січня 1976 р. склали земляцтва Ємену (33 особи), Сирії (27), Іраку (20), Йорданії (19 осіб). Більшість із студентів-арабів обирали для навчання факультет міжнародних відносин та міжнародного права, факультет

філології. Із цих студентів найменш успішними у навчанні були студенти з Сирії, Іраку, Бахрейну, Йорданії та Ємену. Причинами цього були низька загальноосвітня підготовка, недостатній рівень володіння російською мовою, недисциплінованість і погане відвідування студентами-арабами навчальних занять. Викладачі й науковці університету продовжували досліджувати країни арабського Сходу. Серед них В. Д. Комісаренко, який підготував монографію «Проблема еміграції в алжирсько-французьких відносинах» (16).

Таким чином, із середини 1950-х років делегації єгипетських студентів і викладачів відвідували КДУ ім. Т. Г. Шевченка. З початку 1960-х років студенти-араби навчались на Підготовчому факультеті для іноземних громадян. До середини 1970-х років студенти-араби навчались на профільних факультетах Київського університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1955/1956 н/р.* (Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 264, Арк. 91), Державний архів м. Києва, Київ, Україна.
2. *Наші закордонні гості. За радянські кадри.* 1956. 2 лист.
3. *Перша лекція з російської мови. За радянські кадри.* 1960. 12 груд.
4. *Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1960/1961 н/р.* (Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 371, Арк. 28-29), Державний архів м. Києва, Київ, Україна.
5. *Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1962/1963 н/р.* (Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 426, Арк. 32), Державний архів м. Києва, Київ, Україна.
6. *Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1963/1964 н/р.* (Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 446, Арк. 44-45), Державний архів м. Києва, Київ, Україна.
7. *Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1964/1965 н/р.* (Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 475, Арк. 32), Державний архів м. Києва, Київ, Україна.
8. *Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1965/1966 н/р.* (Арк. 42-43), Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.
9. Державний архів м. Києва, Ф. Р. 1246, Оп. 5, Спр. 371, Арк. 28-29.
10. Державний архів м. Києва. Ф. 1246, Оп. 5, Спр. 333, Арк. 41.
11. *По Єгипту. За радянські кадри.* 1958. 22 берез., 29 берез., 4 квіт.
12. *Незабутні враження. За радянські кадри.* 1964. 1 квіт.
13. *Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1968/1969 н/р.* (Арк. 223), Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.
14. *Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1968/1969 н/р.* (Арк. 223-224), Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.
15. Делегація ОАР. *Київський університет.* 1969. 1 жовт.
16. *Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1971–1975 н/р.* (Арк. 96, 116 а), Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯПОНІЇ В ПЕРІОД МЕЙДЖІ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Крістіна МЕЛЕШКО

Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного
торговельно-економічного університету, Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Друга половина XIX століття стала переломним етапом в історії Японії. Саме в цей період країна пройшла шлях від традиційної феодальної держави до сучасної індустріальної держави. Ці зміни пов'язані з реформами доби Мейджі, які розпочалися після відновлення імператорської влади у 1868 році (Beasley, 1995).

Модернізація Японії охопила практично всі сфери життя суспільства: політику, економіку, соціальну структуру, освіту та військову систему. Вона була спрямована на зміцнення держави, подолання внутрішньої кризи та адаптацію до нових міжнародних умов.

До середини XIX століття Японія перебувала під владою шьогунату Токугава, який встановив жорстку систему управління та політику ізоляції від зовнішнього світу. Протягом тривалого часу країна майже не підтримувала контактів з іншими державами.

Однак ситуація почала змінюватися в середині XIX століття. Посилення впливу західних держав у Східній Азії змусило японський уряд переглянути свою політику. У 1853 році до берегів Японії прибула американська ескадра під командуванням Метью Перрі. Після цього Японія була змушена відкрити свої порти для міжнародної торгівлі.

Ці події спричинили серйозну політичну кризу. Частина японського суспільства виступала за збереження традиційної системи, тоді як інші політичні сили підтримували ідею реформ. У результаті в 1868 році влада шьогуна була ліквідована, а політична влада формально повернулася імператору. Ці події отримали назву Реставрації Мейджі (Jansen, 2000).

Одним із перших кроків нового уряду стало реформування системи державного управління. У 1871 році було ліквідовано феодальні князівства (хани), які існували протягом століть. На їх місці створили префектури, що підпорядковувалися центральному уряду.

Це рішення дозволило сформуванню централізовану систему управління та зміцнити державну владу. Крім того, було проведено реорганізацію державного апарату та створено нові органи влади за зразком європейських держав.

Важливим етапом політичних реформ стало прийняття Конституції Японської імперії у 1889 році. Вона визначила основи державного устрою та закріпила форму правління у вигляді конституційної монархії. Конституція

передбачала створення парламенту – Імперського Діету, який складався з двох палат.

Економічна модернізація була одним із ключових напрямів реформ. Японський уряд активно підтримував розвиток промисловості, транспорту та фінансової системи.

У країні почали будуватися залізниці, розвивався телеграфний зв'язок, створювалися нові фабрики та підприємства. Уряд запрошував іноземних спеціалістів і водночас направляв японських студентів за кордон для навчання. Це дозволило швидко освоїти нові технології та методи виробництва.

Важливе значення мала земельна реформа 1873 року. Вона закріпила право приватної власності на землю та запровадила нову систему податків. Податки тепер сплачувалися грошима, що сприяло розвитку ринкових відносин.

Модернізація призвела до значних змін у соціальній структурі японського суспільства. У період шьогунату населення поділялося на окремі стани: самураїв, селян, ремісників і купців. Реформи Мейджі поступово ліквідували ці обмеження.

Самураї втратили свої привілеї, а всі громадяни отримали однаковий правовий статус. Це стало важливим кроком до формування більш сучасного суспільства.

Крім того, розвиток промисловості сприяв урбанізації. Багато людей переїжджали до міст у пошуках роботи, що змінювало традиційний спосіб життя.

Однією з найважливіших складових модернізації стала реформа освіти. У 1872 році було створено загальнодержавну систему освіти, яка передбачала відкриття шкіл по всій країні.

Навчання ставало доступним для різних соціальних груп. У школах почали викладати нові предмети, зокрема природничі науки, математику та іноземні мови.

Освітні реформи сприяли підготовці спеціалістів для нових галузей економіки та державного управління.

Важливою частиною реформ стало створення сучасної армії. У 1873 році було введено загальну військову повинність. Військові реформи проводилися з урахуванням досвіду європейських держав.

Було модернізовано озброєння, створено сучасний військово-морський флот та реформовано систему військової освіти. Завдяки цьому Японія змогла значно зміцнити свою обороноздатність (Totman, 2005).

Реформи періоду Мейджі мали довготривалі наслідки для розвитку країни. Протягом кількох десятиліть Японія змогла створити ефективну систему управління, розвинену промисловість та сучасну армію.

Особливо важливо, що модернізація дозволила країні уникнути колоніальної залежності, яка в цей час торкнулася багатьох азійських держав. Японія не лише зберегла свою незалежність, а й поступово посилала свої позиції у міжнародній політиці.

Досвід модернізації Японії часто розглядають як приклад успішного поєднання національних традицій із запозиченням західних досягнень.

Отже, модернізація Японії в період Мейджі стала важливим етапом у формуванні сучасної японської держави. Комплекс реформ, проведених у політичній, економічній, соціальній та освітній сферах, створив умови для швидкого розвитку країни.

Ці перетворення дозволили Японії зайняти помітне місце у світовій політиці та економіці. Водночас досвід реформ Мейджі демонструє, що успішна модернізація можлива за умови поєднання внутрішніх традицій із використанням міжнародного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beasley, W. G. (1995). *The Meiji Restoration*. Stanford University Press, 528 p.
2. Jansen, M. B. (2000). *The Making of Modern Japan*. Harvard University Press, 843 p.
3. Totman, C. (2005). *A History of Japan*. Blackwell Publishing, 720 p.

НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ ЮКІО МІШІМИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ ЯПОНІЇ

Максим МОРОЗ

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

Україна

Науковий керівник: д. іст. н., проф. Алексієвець Л. М.

Юкіо Мішіма є персоною відомою та суперечливою. Він є популярним письменником та драматургом, його стиль написання є унікальним та новаторським. Найбільшу славу здобув за кордоном, де Мішіму перекладають на багато мов, у тому числі українську. З іншого боку, він був активним політичним активістом у післявоєнній Японії, який виступав з націоналістичними ідеями і тезами, у яких говорилося про повернення влади імператору та відновлення повноцінних збройних сил, які зможуть захистити японську націю. Націоналістичні погляди Юкіо Мішіми активно розвивалися вже у післявоєнні часи, коли в Японії активно формувалися нові демократичні інститути та політичні партії.

Після закінчення Другої світової війни у 1945 році в Японії встановлювалася американська окупаційна адміністрація, яка повинна була підготувати демократичні інститути та знищити будь-які мілітаристські

настрої серед населення. Юкіо Мішіма (справжнє ім'я Кімітаке Харіюкі), молодий студент юридичного факультету Токійського університету, який не зміг вступити в імператорські військові сили Японської імперії через стан здоров'я, як пише Джон Натан, для Мішіми капітуляція Японії була не порятунком, а вироком до життя (Rankin, 2018, р. 72). Тобто Кімітаке, що виріс у мілітаристській ідеї щодо смерті у бою за імператора, після капітуляції Японії відчув приниження як особисте, так і національне.

Американська окупація призвела до написання нової конституції, у якій повністю скасовувалися сухопутні збройні сили, ВМС та ВПС. Одним із головних пунктів №9 конституції була відмова від війни як від методу вирішення міжнародних ситуацій. Також проголошувалася Декларація людяності (Нінген-сенген), де імператор Сьова (Хірохіто) відмовляється від своєї божественності, тим самим порушивши одну з найважливіших ідей влади у Японії, що, за словами Юкіо Мішіми у книзі Джона Натана:

«Його Величність проголосив: «Заправду, ми смертні люди». І це сталося мені ніж через рік після того, як ми кидалися, мов кулі, на ворожі кораблі заради імператора, який був богом» (Rankin, 2018, р. 211).

Юкіо Мішіма знаходить себе у літературному колі, де досі переважали традиційні теми, і натомість Мішіма створює теми з новим авторським стилем.

У 50-х роках в Японії почався ріст нових лівих та правих рухів. Юкіо Мішіма, який виховувався у традиційній сім'ї і мав ностальгію за мілітаристськими часами, був зацікавлений у націоналістичній течії. Вони проголошували ідеї повернення влади імператору, відновлення армії та пріоритету самобутньої культури, не відкидаючи досягнень реставрації Мейдзі. Це стали центральними темами політичної ідеї Мішіми. У його творчості все більше з'являється тема патріотизму, націоналістичних ідей, смерті та культу імператора. Націоналістичний світогляд Юкіо Мішіми відображається у творах: «Патріотизм», «Голоси героїчно загиблих», «Життя на продаж», «Мій друг Гітлер», тетралогії «Море родючості», а також в есе «Сонце і сталь», «Шлях самурая» та «На захист культури». Так, у творі «Коні, що несуть», другій частині «Моря родючості», головний герой Ісао Інума є радикальним націоналістом, який намагається відновити честь країни за допомогою рішучих дій. А есе «На захист культури» висвітлює його бачення майбутньої Японії в поверненні довоєнних порядків (Мороз, 2025).

Юкіо Мішіма не любив соціалістів та комуністів. Вони нехтували традиціями Японії, проголошували новий світ, де все старе відкидається, а натомість проголошується шлях мирного соціалізму з формальним імператором. Коли у 1960 році відбулися протести проти продовження договору АНПО (Договору про безпеку між США та Японією 1952 року), нездатність лівих партій зупинити підписання угоди розчарувала японське

суспільство. Це дало поштовх правому руху, кульмінацією якого стало публічне вбивство лідера Соціалістичної партії Японії Інедзіро Асанума правим студентом Отоєм Ямагучі. Мішіма дав йому таку оцінку: «Він був чудовим... Померши таким чином, він залишився вірний самій суті японської традиції» (Rankin, 2018, p. 183).

На фоні університетських протестів 1968-1969 років, 13 травня 1969 року, Мішіма був запрошений на дебати у лекційну залу Комаба Токійського університету проти Зенкьото. Це стало показовим виступом представника правих ідей, молодість якого пройшла у військові часи проти лівих студентів. На думку Кея Йосікави, Юкіо Мішіма перш за все хотів підняти студентські маси проти влади, тим самим здійснивши свої цілі (Yoshikawa, 2020). На дебатах Мішіма порушував тему імператора як символу, який мобілізує всю націю в єдиному русі проти ворогів Японії. Студенти звинувачували його в тому, що він використав власний емоційний досвід, але Мішіма все одно підтримував їхню жагу до змін в країні (Мороз, 2025).

У 1968 році було створено «Товариство Щита» як воєнізовану організацію, що проголошувала вірність імператору та проходила навчання у військовій частині Сил Самооборони Японії (ССЯ). Вони наслідували старі воїнські традиції, красу тіла, мужність, атлетичність та самопожертву за свою країну. Мішіма усвідомлював одне: якщо він не здобуде визнання у літературі, він спробує здійснити військовий переворот, навіть якщо йому доведеться пожертвувати собою.

Коли у 1968 році Ясунарі Кавабата, відомий японський письменник, наставник Мішіми, став лауреатом Нобелівської премії з літератури, Юкіо вирішив діяти. Після створення товариства та написання тетралогії «Море родючості», 25 листопада 1970 року він разом з чотирма членами «Щита» увірвався в штаб-квартиру у місті Ічігая, тим самим розпочавши спробу державного перевороту. Він виступав за відродження армії, перепис конституції, повернення влади імператору та покарання політиків, які призвели до занепаду Японії (Smith, 2021). «Маніфест» став заклик до дій. Але всі, хто слухав Мішіму, були старі, занадто молоді або ті, хто знав, що таке війна. Зрозумівши, що час, коли люди були готові стати за імператора, минув, він здійснив сеппуку як самопожертву за справу всього свого життя.

Отже, націоналістичні ідеї та погляди Юкіо Мішіми ґрунтувалися на подіях та тенденціях у японському суспільстві та культурі. Політичні погляди формувалися ще з дитинства, але популярність у 1950-х – 1960-х роках руху правих дала усвідомлення того, чого хочуть японці. Ставлення імператора як центру нації є ідеєю загальнонаціональною та сприяло відмові від західного матеріалізму та зосередженню на власній культурі. Він підштовхував молоде населення до змін, чи то ліві студенти, чи то члени «Товариства Щита». Для нього важливим став не процес, а меседж, що був продуктований для

майбутніх японців. Тож ідеї Мішіми, хоч і диктувалися правилами його часу, стали дуже актуальними для сучасної Японії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rankin, A. (2018). *Mishima, Aesthetic Terrorist: An Intellectual Portrait*. University of Hawai'i Press.
2. Мороз, М. (2025, 23 жовтня). Формування націоналістичного світогляду Юкіо Мішіми у контексті історії Японії. *II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена пам'яті Володимира Брославського «Історична наука у XXI столітті: виклики та перспективи»*, ТНПУ ім. В. Гнатюка.
3. Yoshikawa, S. (2020, March 24). 死の1年半前、三島由紀夫が東大全共闘と繰り広げた「伝説の討論会」とは. *Business Insider Japan*. URL: <https://www.businessinsider.jp/article/209905/>
4. Мороз, М. (2025). Суть націоналізму Юкіо Мішіми: основні принципи та ідеї. *Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, (45), 246–249. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/37773>
5. Smith, C. (2021, May 10). *Mishima Yukio's manifesto*. Japanese Empire. URL: <https://japaneseempire.info/mishima-yukios-manifesto/>

КЕМАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ УНІФІКАЦІЇ: МІЖ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ТА ПРИДУШЕННЯМ МЕНШИН (НА ПРИКЛАДІ КУРДІВ)

Іван НОВІКОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Після поразки та розпаду Османської імперії внаслідок Першої світової війни на території Анатолії постала проблема створення нової держави та формування політичної нації. У цей період почалася національно-визвольна боротьба, очолена Мустафою Кемалем (Ататюрком). Важливою особливістю цього етапу стало те, що у боротьбі проти іноземної інтервенції брали участь як турки, так і курди. На початковому етапі національного руху підкреслювалася ідея спільної боротьби народів Анатолії за незалежність.

Дослідження має на меті проаналізувати принципи кемалістської ідеології, сформованої під керівництвом Мустафи Кемаля Ататюрка, та їх роль у процесах державної модернізації; дослідити вплив політики секуляризації, централізації та формування єдиної турецької національної ідентичності на етнічні меншини країни.

У своїх зверненнях Мустафа Кемаль наголошував на необхідності єдності між турками та курдами, зазначаючи, що їхні інтереси та доля є спільними. У документах періоду Національної боротьби, зокрема в Амасійському протоколі 1919 року, згадувалося, що боротьба ведеться за території, де разом проживають турки і курди. У парламентських дискусіях також підкреслювалося, що нова держава має представляти інтереси різних етнічних груп – турків, курдів, черкесів, лазів та інших народів. Таким чином, на початковому етапі формування республіки домінувала ідея політичної єдності різних народів, які проживали на території майбутньої держави (Jwaideh, 2006).

Проте після проголошення Турецької Республіки у 1923 році політичний курс держави почав поступово змінюватися. Основою державної ідеології став кемалізм – система політичних принципів, що включала республіканізм, націоналізм, секуляризм, етатизм, популізм та революційність. Головною метою цих принципів було створення модерної, світської та централізованої держави. Реформи, здійснені у 1920 – 1930-х роках, передбачали ліквідацію халіфату, реформування правової системи, модернізацію освіти, запровадження латинського алфавіту та обмеження впливу релігії на державну політику.

Важливу роль у формуванні нової держави відіграла конституція 1921 року – закон *Teşkilat-i Esasiye*, який передбачав певну адміністративну автономію провінцій. Згідно з його положеннями, провінції могли самостійно вирішувати низку місцевих питань, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я, громадських робіт та соціального забезпечення. Формально це створювало можливість для участі місцевого населення у регіональному управлінні. Однак на практиці державна політика була спрямована на формування єдиної турецької національної ідентичності, що поступово обмежувало можливості розвитку окремих етнічних культур (McDowall, 2004).

Одним із наслідків цієї політики стало загострення відносин між центральною владою та частиною курдського населення. У 1925 році відбулося повстання під проводом Шейха Саїда. Воно було спричинене, зокрема, незадоволенням релігійних кіл секулярними реформами, закриттям медресе та ліквідацією традиційних релігійних інституцій. Повстання мало значною мірою релігійний характер і було спрямоване проти політики секуляризації, хоча в ньому брали участь і представники курдських племен. Турецький уряд жорстко придушив виступ, запровадивши надзвичайні заходи та створивши спеціальні судові органи для боротьби з опозицією (Olson, 1989).

Ще одним важливим епізодом стала криза у регіоні Дерсім у 1930-х роках. Цей гірський район тривалий час зберігав племінну соціальну

структуру, що ускладнювало встановлення повного контролю з боку центральної влади. У 1937 – 1938 роках відбулося повстання під проводом місцевого лідера Сеїта Ризи. Причинами конфлікту стали спроби держави роззброїти місцеві племена, запровадити адміністративні реформи та зміцнити державний контроль у регіоні. Повстання було придушене турецькою армією, а події супроводжувалися значними людськими втратами та репресіями проти місцевого населення (Van Bruinessen, 1994).

Загалом у перші десятиліття існування Турецької Республіки держава проводила досить жорстку політику щодо будь-яких виступів проти центральної влади. Повстання могли мати різний характер – релігійний, племінний або соціальний – проте реакція влади була однаковою: швидке і рішуче придушення. Це пояснювалося прагненням нової держави встановити контроль над усією територією та забезпечити політичну стабільність.

Таким чином, кемалізм відіграв подвійно суперечливу роль у формуванні турецької держави. З одного боку, він став основою масштабної модернізації країни, сприяв створенню світської політичної системи, розвитку освіти та формуванню сучасних державних інститутів. З іншого боку, прагнення до національної уніфікації та централізації влади призвело до обмеження культурних і політичних прав етнічних меншин, зокрема курдів.

Отже, приклад «курдського питання» демонструє складність процесу націєтворення у Туреччині у першій половині ХХ століття. Політика кемалізму поєднувала модернізаційні реформи з прагненням створити єдину національну ідентичність, що нерідко вступало у суперечність із етнічною та культурною різноманітністю населення країни. Саме ця суперечність між модернізацією та національною уніфікацією стала одним із ключових факторів формування курдського питання в історії сучасної Туреччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. McDowall, D. (2004). *A Modern History of the Kurds* (3d ed.). London: I.B. Tauris.
2. Van Bruinessen, M. (1994). *Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937–38) and the Chemical War against the Iraqi Kurds (1988)*. Andreopoulos G.J. (Ed.). *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 141–170.
3. Olson, R. W. (1989). *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*. Austin, TX: University of Texas Press.
4. Jwaideh, W. (2006). *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*. Syracuse: Syracuse University Press.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ БЛИЗЬКОСХІДНИХ ЮРИСТІВ НА ВЗАЄМОДІЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ НОРМ

Олександр ОЛІЙНИК

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Юлія ОЛІЙНИК

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Україна

Питання співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права донедавна мало розроблене юристами країн Близького Сходу. Тому було кілька важливих причин. А саме: по-перше, держави Близького Сходу в новітній час мають лише 70-80 років незалежності, а такий строк – явно недостатній термін для виникнення великого масиву літератури з досліджуваного питання; по-друге, лише нещодавно ставши суб'єктами міжнародного права в його сучасному значенні, близькосхідні держави були поставлені перед історичною необхідністю у прискореному темпі заново створити внутрішнє – насамперед, конституційне – право; по-третє, виникнення нових самостійних державних утворень на Близькому Сході весь згаданий період супроводжувалося війнами та локальними військовими конфліктами, що саме по собі не сприяло як теоретичним дослідженням, так і правотворчості; по-четверте, історична традиція зберегла в близькосхідному регіоні досить складно структуроване правове поле, в якому світське законодавство та судова практика сусідствували і часто конкурували з шаріатським, іудейським (Ізраїль) та звичаєвим правом (Олійник, 2017, с. 81), з шаріатським судом та судом племінних вождів. І якщо щось і сприяло появі у працях деяких близькосхідних авторів нашої проблематики, то це втручання низки великих держав та світової спільноти в особі ООН у конфлікт на Близькому Сході. Втім, останній фактор, швидше, підливав масла у вогонь, ніж гасив його, а тому може рівною мірою бути віднесений і до останньої, п'ятої, з перерахованих вище причин, що гальмували як внутрішньодержавну законотворчість, так і розвиток двосторонніх та багатосторонніх договірних відносин у регіоні, а також повноправну участь близькосхідних держав у всебічному міжнародному співробітництві щодо створення всеосяжної системи міжнародної безпеки та захисту загальнолюдських цінностей.

Серед близькосхідних авторів, які так чи інакше розглядають проблему співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права у своїх працях, слід назвати насамперед єгипетських юристів-міжнародників Аль-Садіка Абу Хейфа, Ахмеда Сархана, Хамеда Султана та Таріка Аль-Бейра, а також Мухаммеда Азіза Шукрі (Сирія), Аднана Нешабу та Абдулу Абдель-

Гані (Ліван), А.Дімітрія (Палестина), А.Левонтіна (Ізраїль), Ібрагіма Шалабі та Рашада Аль-Саїда (Йорданія) (Abu-Hejleh, 2003, p. 58).

Усі перелічені автори констатують наявність двох моністичних та дуалістичних концепцій щодо проблеми співвідношення міжнародного та національного права, іноді цим і обмежуючись. Строго кажучи, в міжнародно-правовій доктрині юристів із країн Близького Сходу помітний вплив або британської, або французької шкіл права відповідно до того, чи Велика Британія, чи Франція керувала даною конкретною державою як мандатарій.

На наш погляд, на особливу увагу заслуговує такий авторитет у галузі міжнародного права, як Аль-Садик Абу Хейф. Його об'ємна (1044 стор.) монографія «Міжнародне публічне право» вийшла першим виданням в Олександрії у 1971 р. Витримала кілька перевидань, останнє з яких – Каїр, 1995 р. У розділі 7 «Міжнародне публічне право та національне право» названої праці Абу Хейф, мабуть, єдиний із сучасних близькосхідних правознавців, докладно розглядає моністичні та дуалістичні концепції у світлі співвідношення між нормами міжнародного та внутрішньодержавного права (Abu Heif, 1995, pp. 88-97).

Моністичні концепції у Абу-Хейфа виразно критикуються як такі, що не підтверджуються історією та сучасною практикою. Обидві системи права виникли, за Абу Хейфом, незалежно одна від одної, у них різні джерела та предмети правового регулювання. Міжнародне право виникало між державами, і над ним немає жодного іншого вищого права. Ніяка вища влада чи сила не в змозі примусити держави до встановлення відносин між собою і, отже, до встановлення правових норм, що регулюють ці відносини.

Прояв самостійності двох систем права Абу Хейф групує у три види випадків, коли ці системи не стикаються:

I. За допомогою норми міжнародного права неможливо скасувати чи змінити норму національного права. Останнє – у компетенції лише внутрішньодержавної правотворчості. А отже, міжнародне право не має верховенства над внутрішньодержавним (Abu Heif, 1995, p. 102).

II. Держава не є правомочною ні скасовувати, ні змінювати норми міжнародного права. За винятком договірної норми, яку сама ця держава створила. Порушення ж державою договірної норми, за якою дана держава взяла на себе міжнародні зобов'язання, тягне за собою відповідальність (Abu Heif, 1995, p. 105).

III. Національна правотворчість може створювати внутрішні норми без урахування норм міжнародного права. Однак у випадку, якщо законодавство будь-якої держави порушує права іншої держави, то перша несе за це міжнародно-правову відповідальність (Abu Heif, 1995, p. 106).

Абу Хейф підкреслює, що держава і тільки вона – несе відповідальність за виконання своїх міжнародних зобов'язань. Вона зобов'язана досягати компромісу між внутрішнім та зовнішнім правом. Її законодавство має передбачати виконання державою своїх міжнародних зобов'язань у повному обсязі (Abu Heif, 1995, p. 118).

Абу Хейф пропонує з цією метою обов'язкове внесення відповідних положень до Конституції та опублікування ратифікованих договорів.

Дійшовши висновку, що на практиці міжнародне та внутрішньодержавне право не становлять єдиної системи, Абу Хейф підкреслює їхню діалектичну єдність (роз'єднання та синтез) без видимої перспективи злиття. Абу Хейф відзначає їх постійну взаємодію, зокрема у вигляді відсилань, коли одна з двох систем права використовує норму іншої. (Останнє в близькосхідному регіоні присутнє здебільшого у вигляді відсилань на міжнародно-правові норми щодо статусу іноземних громадян, дипломатичних служб тощо).

Погляди Абу Хейфа на проблему співвідношення двох систем права видаються нам найбільш близькими до концепції узгодження та координації норм права міжнародного та права внутрішньодержавного, яку і поділяємо.

Розробка в арабській юридичній науці проблеми дії норм міжнародного права у внутрішньому праві повинна, як нам видається, йти в напрямку використання доктрини інкорпорації, зокрема враховуючи прагнення Єгипту, і насамперед Йорданії (Олійник & Олійник, 2025, с. 71) та деяких інших держав регіону інтегруватися у впливові міжнародні структури та дотримуватися законодавчої практики правових держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олійник, О. М. (2017). Особливості іудейської правової системи: поєднання релігійних та національних начал [Features of the Jewish legal system: a combination of religious and national principles]. *Питання сходознавства в Україні: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-7 квітня 2017 р.* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 80-82. URL: <http://foreign-languages.karazin.ua/resources/81def18cb392eb6ac180ecacc635a9db.pdf>
2. Abu-Hejdhleh, M. (2003). *Osobennosti primeneniya norm mezhdunarodnogo prava vo vnutrennem prave Iordanii i Izrailya (sravnitelno-pravovoy analiz)* [Features of the application of international law norms in the domestic law of Jordan and Israel (comparative legal analysis)] [Unpublished doctoral dissertation]. V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.
3. Abu Heif, A. S. (1995). *Al-qanun al-duwali al-amm* [Public international law]. Mansha'at al-Ma'aref.
4. Олійник, О. М., & Олійник, Ю. О. (2025). Конституційні права і свободи в Йорданії: між теорією та практикою (на прикладі Конституції 1952 року) [Constitutional rights and freedoms in Jordan: between theory and practice (on the example of the 1952

Constitution)]. *Сходознавство. Актуальність та перспективи: Матеріали доповідей VI Міжнародної науково-методичної конференції, 28 березня 2025 р.* В 2-х ч. Ч. 2. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 71-73. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/7b734f0e-9be5-46ff-8ed6-90f0edc66b7d>

ЯПОНЦІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД НАГЛЯДОМ КОНТРОЗВІДКИ

Світлана ПАВЛЕНКО

PhD, Gerda Henkel Fellow, Centre for Advanced Study
Sofia, Bulgaria

Ставлення радянської влади до японців, які перебували на території СРСР, залежало від геополітичних чинників, стану міжнародних відносин, комплексу ідеологічних протиріч та упереджень, а також специфіки функціонування радянської контррозвідувальної й репресивної системи.

Метою цієї публікації є простеження еволюції радянської політики щодо японських громадян у межах трьох взаємопов'язаних історичних етапів. Перший охоплює міжвоєнний період, коли радянська держава здійснювала системний і пильний контроль за діяльністю японського консульства в Одесі. Другий етап пов'язаний із післявоєнним часом та перебуванням японських військовополонених на території України. Нарешті, в умовах Холодної війни увага КДБ зосереджувалася передусім на промислових і розвідувальних аспектах діяльності японських делегацій, що є третім періодом.

Окремі з означених етапів уже стали предметом наукового аналізу, зокрема в працях І. Матяш, Л. Вовчук, Х. Куромії, С. Сумі, О. Потильчака, В. Карпова, І. Бігуна та О. Каковкіної. Запропонована стаття ґрунтується на матеріалах документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Міжвоєнний період. Японське консульство в Одесі (1926–1937) перебувало під постійним наглядом органів державної безпеки, інтенсивність якого змінювалася залежно від політичної ситуації та стану радянсько-японських відносин. За першого консула Сасакі Сейго (1926) Державному політичному управлінню (ДПУ) вдалося організувати зовнішнє спостереження за японськими дипломатами, проте спроби вербування агентури серед консульського персоналу виявилися безрезультатними. Після його від'їзду в травні 1926 р. керівництво установою перебрав віце-консул Камімура Сін'їті. Органи держбезпеки здійснили спробу вербування його цивільної дружини – латвійської громадянки Ірини Загорської, яка формально погодилася на співпрацю, однак не змогла виконати поставлені завдання,

зокрема виготовлення копій ключів чи викрадення документів, і не надала жодної цінної інформації.

З прибуттям у 1927 р. нового консула Шімади Сігеру (1927–1930) ДПУ перейшло до системнішої фази оперативного нагляду. Як агентів було завербовано кур'єра та кухаря консульства. Одним із найефективніших агентів став Володимир Фоменко (псевдонім «Токієць») – колишній учитель, який раніше працював у Токіо та підтримував близькі стосунки з консулом. Завдяки цьому він регулярно інформував радянські спецслужби про внутрішнє життя консульства та політичні погляди японських дипломатів. Водночас навіть за таких умов ДПУ не змогло отримати вагомих доказів розвідувальної діяльності японців, що й було його основною метою.

Наступний консул, Танака Бун'їтіро (1930–1934), вирізнявся значно більшою обережністю та підозрілістю. На відміну від попередників, він мінімізував контакти з місцевим населенням і суттєво обмежив зовнішні зв'язки. Попри це, навколо нього було сформовано щільну агентурну мережу з числа працівників установи, викладачів мов та випадкових знайомих. Декілька агентів установили особисті стосунки з секретарем консульства Мітані Сідзуо, який вирізнявся товариськістю й відкритістю.

Останній японський консул в Одесі, Хірата Мінору, прибув у 1934 р. і перебував на посаді до закриття консульства в 1937 р. Його діяльність також перебувала під постійним оперативним контролем, деяких агентів було заарештовано ще до остаточного закриття інституції з метою посилення тиску на японців.

Джерела свідчать, що дипломати Японії усвідомлювали масштаби радянського стеження. Вони рідко намагалися усунути потенційних агентів, однак докладали значних зусиль для забезпечення безпеки службової документації та захисту внутрішньої інформації.

Повоєнний період: японські військовополонені в Україні. Наступний етап активних японсько-українських контактів був безпосередньо зумовлений наслідками Другої світової війни. Упродовж 1946–1948 рр. понад 5 100 японських військовополонених було переведено на територію України, де вони стали складовою радянської системи примусової праці.

Японські військовополонені вирізнялися серед інших національних груп за кількома ознаками. По-перше, їх не сприймали як ідеологічних ворогів у тій самій мірі, що німецьких солдатів, унаслідок чого вони часто стикалися з меншою ворожістю з боку місцевого населення та дещо кращими умовами утримання в таборах. Загалом табірне життя залишалося надзвичайно тяжким. По-друге, японців активно залучали до післявоєнної відбудови промислових і житлових об'єктів. По-третє, мовний бар'єр певною мірою обмежував можливості радянських органів держбезпеки організувати допити або вербувати агентів серед полонених.

У травні 1947 р. для репатріації до Японії було відібрано близько 3 600 військовополонених. Згідно з офіційними даними, наприкінці 1948 р. на території України залишалось лише близько 29 японців.

Окремі з військовополонених залишили цінні свідчення власного досвіду. Показовим є приклад Нобуо Кіучі – колишнього японського парашутиста, який провів у радянському полоні понад два з половиною роки, зокрема в таборах Слов'янська та Краматорська. Після повернення до Японії він створив понад 80 акварельних замальовок, що документують повсякденне життя військовополонених.

Іншим промовистим випадком є доля Ісіносуке Увано – одного з японських військовополонених, який залишився на території СРСР. У 2006 р. його було виявлено в Житомирі, де він проживав під українською ідентичністю, повністю інтегрувавшись у місцеве соціальне середовище.

Холодна війна: промислові делегації та нагляд КДБ. Неврегульований японсько-радянський територіальний спір після Другої світової війни продовжував визначати характер взаємин упродовж усього періоду Холодної війни. Водночас індустріальний розвиток Радянського Союзу в 1960-х рр. сформував новий, прагматичний контекст взаємодії. Японських громадян розглядали не лише як потенційних шпигунів, а й як цінні джерела промислової та технічної інформації. Значення таких контактів особливо видно на прикладі низки ключових епізодів, пов'язаних з індустріальними центрами радянської України.

Так, 1–3 вересня 1965 р. японська делегація відвідала Кривий Ріг. До її складу входили Сідзуо Харада, директор із технологічного розвитку корпорації Kawasaki Steel, та Акіра Канеда, директор із сировинних ресурсів компанії Nichimen Corporation. Харада передав директору Інституту «Механобрчормет» кілька конфіденційних технічних звітів із проханням не розголошувати їх до моменту презентації у Сполучених Штатах. Паралельно КДБ розгорнув секретну операцію під кодовою назвою «Д», у результаті якої приховано сфотографовано близько 600 сторінок японської технічної документації.

Через кілька років, у 1970 р., інша японська делегація відвідала Нікопольський Південнотрубний металургійний завод. Серед учасників перебував пан Лід-Тадачі, представник японської торговельної компанії Sekuto Busan Keisha. Згідно з внутрішніми звітами КДБ, через контакт з агенткою на ім'я Кондратьєва радянські спецслужби змогли викрасти частину технічних матеріалів. Проведений економічний аналіз показав, що здобута інформація могла забезпечити щорічну економію близько 60 тис. рублів, що становило суттєвий внесок у розвиток радянської металургійної галузі.

Таким чином, радянська політика щодо японців в Україні поєднувала ідеологічну підозру, прагматичні інтереси та геополітичні чинники. Вона

змінювалася залежно від контексту: міжвоєнного, післявоєнного та холодновоєнного періодів, визначаючи досвід японців в Україні та особливості радянського нагляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 2, оп. 1, спр. 418, т. 1, ч. 1–3; ф. Р 91, оп. 1, спр. 70, т. 1–16.
2. Архівний підрозділ УСБУ Дніпропетровської обл. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 64. Т. 2. Арк. 72–75, 87.

СКІФО-МАКЕДОНСЬКИЙ КОНФЛІКТ 339 Р. ДО Н.Е. У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЕЛЛІНСЬКОГО ТА СТЕПОВОГО СВІТУ

Ігор ПАНАФІДІН

Криворізький державний педагогічний університет
Україна

Війна македонян на чолі з царем Філіппом II зі скіфами на чолі з царем Атеєм є яскравим прикладом цивілізаційного протистояння між Сходом та Заходом на полі бою. Саме в цій війні зіткнулись дві манери ведення війни: 1) маневрена з використанням великих мас кінноти зі зброєю дистанційної дії (лук зі стрілами) і фронтальним ударом важкої кінноти у вирішальний момент бою та 2) фалангова, де головним моментом в сутичці бойових порядків є удар фаланги, що являє собою штовхання супротивників, закованих в обладунки важкоозброєних гоплітів зі зброєю контактної дії (спис та меч). Скіфо-македонська війна закріпила переможну інновацію у військовій сфері Філіппа II – вмиле використання важкої піхоти та важкої кінноти у генеральній битві, що зумовило подальші переможні завоювання македонських царів.

Вперше згадка про скіфо-македонський конфлікт з'являється у праці давньоримського історика Марка Юніана Юстина Фронтіна «Епітоми з Історії Філіппа Помпея Трога»: «Крім того, він (Філіп II) здійснив грабіжницьку експедицію до Скіфії в дусі купця, намагаючись компенсувати витрати однієї війни прибутками від іншої» (Justin, 1994, р. 86).

Результат такої грабіжницької війни з македонянами став для скіфів фатальним: «Обидві сторони, ображені, вступили в бій, в якому скіфи, незважаючи на свою хоробрість і рішучість, були переможені хитрістю Філіппа. Було захоплено двадцять тисяч дітей і жінок, а також велику кількість худоби, але ні золота, ні срібла» (Justin, 1994, р. 87).

Природно постає питання: «Навіщо вступати у конфлікт з народом, у якого за чутками немає золота і срібла?». Адже Юстин прямо зазначає: «Це

був перший випадок, коли повідомлення про бідність скіфів знайшли підтвердження» (Justin, 1994, p. 87). Степовий характер ведення війни скіфського війська – це високомобільна кіннота, а результатом війни стала велика здобич македонян, про що яскраво заявляє Юстин: «Двадцять тисяч породистих кобил було відправлено до Македонії для розведення» (Justin, 1994, p. 87). В умовах степу такі втрати були доленосними для скіфів, і саме з цього моменту припиняється експансія скіфів на Балканський півострів та, як наслідок, проявляються тенденції до занепаду Великої Скіфії.

Проте головним досягненням, на наш погляд, стали не коні, захоплені, а потім втрачені македонянами. З перспективи цивілізаційного протистояння ідеться передусім про отриманий ними унікальний досвід бойових дій. На цьому акцентують увагу, зокрема, американські дослідники Браян Тодд Кері, Джошуа Б. Олфрі, Джон Кернс, які у роботі «Способи ведення війни у стародавньому світі» зазначають: «Філіпп II Македонський був архітектором першої збалансованої тактичної системи в західній цивілізації» (Carey, Allfree, Cairns, 2006, p. 80). Більш того, спираючись на свідчення Арріана, вони стверджують, що: «македоняни, ймовірно, запозичили клиноподібне формування – завдяки своїм контактам зі скіфами, тим самим лютим індоєвропейськими вершниками з України, які також вплинули на розвиток асирійської та перської кавалерії» (Carey, Allfree, Cairns, 2006, p. 82).

Головним результатом скіфо-македонської війни стало запозичення тактики масованого кіннотного удару важкої кінноти як вирішального удару в генеральній битві. Така тактика, що притаманна всім кочовим народам Великого Степу, була вирішальною для тих часів. Запозичивши її у скіфів, македонці модернізували європейську тактику бою стародавніх греків.

Отже, нова македонська традиція ведення війни передбачала тактику проведення генеральних битв і, як відомо, вже при Херонеї, через рік після македонсько-скіфської війни, було застосовано тактику «молота та наковальні»: поєднання удару македонської фаланги, що складалась з важкоозброєних гоплітів та стрімкою атакою важкої кінноти, що фактично у вирішальні моменти бою переламувала хід битви і в наступних кампаніях, зокрема і сина Філіппа II – Олександра Македонського III (Великого).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Justin (1994). *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Translated by J. Yardley. Atlanta: Scholars Press.
2. Carey Brian Todd, Allfree Joshua, Cairns John (2006). *Warfare in the Ancient World*. Barnsley: Pen & Sword Military.

НАРОД, ЩО ВТРАТИВ БАТЬКІВЩИНУ: ТУРКИ-МЕСХЕТИНЦІ

Ярослав ПИЛИПЧУК

Державна науково-педагогічна бібліотека ім. В. О. Сухомлинського
Київ, Україна

Однією з цікавих тем історії Кавказу та Центральної Азії є історія тюркських народів. Одним із малодосліджених тюркських народів є турки-месхетинці. Навіть щодо їхнього походження немає консенсусу. Грузинські автори вважають їх грузинами-месхами, які перейшли на тюркську мову. Турецькі дослідники та самі турки-месхетинці вважають себе тюрками-ахиска і наполягають на своєму тюркському походженні. Серед дослідників історії турок-месхетинців варто виокремити Ш. Акінер (Akıner, 1983), А. Айдингюн (Aydingün, 2002), Б. Чігдем, М. Гувера, І. Кузнєцова, С. Свєрдлова (Aydingün, Çiğdem, Hoover, Kuznetsov, Swerdlow, 2006), У. Чошкун (Coşkun, 2009), С. Джонса (Jones, 1993), А. Хазанова (Khazanov, 1992; Khazanov, 1995, p. 192-210), А. Мікаберідзе (Mikaberidze, 2015, p. 191), С. Вімбуш-Ендєрс, Р. Віксман (Wimbush-Enders, Wixman, 1975).

Завданням даної статті є вивчення історії турок-месхетинців.

У 1555 р. територія грузинського князівства Самцхе-Саатабаго була розділена між Османською імперією та Сефевідською державою. Під час османсько-сефевідської війни 1578-1590 рр. турки зайняли східну частину Самцхе-Саатабаго, яка раніше належала Сефевідській державі. Згідно з умовами Зохабського миру 1639 р., вся територія Самцхе-Саатабаго стала володінням Османів. На цій території виник Ахалцихський пашалик. Османська імперія заохочувала міграцію до регіону Самцхе тюркського населення та ісламізацію регіону. А. Айдингюн вважала, що тюркське населення цього регіону походило від кипчаків, які оселилися у регіоні у XII ст. Мова турок-месхетинців є східноанатолійською і відноситься до огузьких тюркських мов. Внаслідок російсько-османської війни 1828-1829 рр. територія Ахалцихського пашалика увійшла до складу Російської імперії. Частина з місцевого населення виселилася до Османської імперії, частина залишилася під російською владою.

У період Російської імперії турок-месхетинців називали мусульманами, тюрками, татарами, грузинами-мусульманами. З 1918 р. регіон Месхетія увійшов до складу Грузинської демократичної республіки. Грузини називали місцеве населення месхами, месхами-мусульманами, грузинами-сунітами. Грузинські дослідники вважали турок-месхетинців грузинами, яких насильницьки на вернули до ісламу. Турецький уряд і дослідники називали турок-месхетинців тюрками-ахиска.

Згідно з Карським мирним договором 1921 р., територія Месхетії була розділена між Радянською Росією та кемалістською Турецькою Республікою.

У радянській частині Месхетії турки-месхетинці були розселені в регіоні Джавахкеті у Грузинській РСР. Радянський уряд у період між 1928 та 1937 рр. примушував турок-месхетинців приймати грузинську ідентичність. Перепис у Радянському Союзі 1926 р. зафіксував 131 тис. турок-месхетинців. М. Хазанов відзначав, що тюрки-месхетинці називали себе по-тюркськи ерли (місцеві) або гурджюгли (грузини). Перепис 1870 р. у Російській імперії зараховував турок-месхетинців до грузин. Під час перепису 1939 р. турок-месхетинців записали азербайджанцями.

У липні 1944 р. Комітет оборони Радянського Союзу, керуючись приводом убезпечити кордон Грузинської РСР, висловив ідею депортувати турок-месхетинців, курдів, вірмен-хемшилів. У турках-месхетинцях грузинська радянська влада бачила агентів Туреччини. Депортація турок-месхетинців до Центральної Азії почалася 14-15 листопада 1944 р. і була завершена 26 листопада 1944 р. Було депортовано 92,3–94,9 тис. турків-месхетинців. 52,1 тис. була переселена до Узбекикої РСР, 25,5 тис. – до Казахської РСР, 10,5 тис. – до Киргизької РСР. Виселення турок-месхетинців до Центральної Азії відбувалось і після листопада 1944 р. Останній ешелон з турками-месхетинців прибув до Ташкента наприкінці січня 1945 р. Кількість висланих з Грузії, включаючи вірмен-хемшилів та курдів, досягла 115 тис. У 1945 р. на місце турок-месхетинців та вірмен-хемшилів у Джавахкеті були заселені вірмени з Вірменської РСР. У депортації взяли участь 4 тис. солдатів внутрішніх військ НКВС. Турки-месхетинці знаходились у відомстві спеціальних поселень. Вони були ізольовані від зовнішнього світу і мусили тяжко працювати по 12 годин на день без вихідних на тижні, щоб отримати скромний пайок. Під час депортації загинуло від 12 до 15 тис. турок-месхетинців. У 1948 р. їх було засуджено до довічного заслання.

У 1956 р. Микита Хрущов зняв обмеження з турок-месхетинців. У 1964 р. було створено Турецьку асоціацію національних прав турецького народу у вигнанні. У 60-х рр. ХХ ст. турки-месхетинці здійснили кілька спроб повернутись до Грузії, але цих переселенців знов депортували до Центральної Азії. Протягом 1944-1989 рр. вони написали 115 петицій щодо повернення на Батьківщину.

Зміни прийшли за часів перебудови. У 1989 р. турок-месхетинців, як і інші депортовані народи, реабілітували. Їхню реабілітацію услід за Михайлом Горбачовим підтвердив і Борис Єльцин. Згідно з радянським переписом, турок-месхетинців у Радянському Союзі налічувалося 207 тис. У 2006 р. турок-месхетинців на пострадянському просторі було між 260 та 350 тис. У 1989 р. на території Узбекистану в Ферганській долині відбулись погроми турок-месхетинців та євреїв. Проте грузинська влада навіть при Звіаді Гамсахурдія відмовлялась приймати у себе турок-месхетинців. Після подій у Ферганській долині 70 тис. турків-месхетинців поселились у кількох

республіках пострадянського простору. Вони жили і на території України поблизу Маріуполя.

У 2022 р. турки-месхетинці були евакуйовані з Маріуполя до Туреччини за посередництва президента Туреччини Реджепа Тайіпа Ердогана. Вони також мігрували до Азербайджану і були поселені на території Нагірного Карабаху. Як і азербайджанці, турки-месхетинці стали жертвами різанини в Ходжали у 1992 р. На території Азербайджану в 90-х ХХ – на початку ХХІ ст. їх проживало від 90 до 110 тис. (Akiner, 1983; Aydingün, 2002, p. 85-197; Aydingün, Çiğdem, Hoover, Kuznetsov, Swerdlow, 2006; Coşkun, 2009; Jones, 1993, p. 14-16; Khazanov, 1992, p. 1-16; Khazanov, 1995, p. 192-210; Mikaberidze, 2015, p. 191; Seferov, Akış, 2011, s. 393-410; Wimbush-Enders, Wixman, 1975, p. 320-340).

Провівши дослідження, ми дійшли наступних висновків. Турки-месхетинці мають як грузинських, так і тюркських предків. Грузинські предки турок-месхетинців – це насильно навернуті до ісламу грузини-месхи. Тюркські предки турок-месхетинців – це тюркські колоністи з території Східної Анатолії османського часу. Радянська влада прагнула асимілювати турок-месхетинців з грузинами та азербайджанцями, проте вони зберігали свою ідентичність. У 1944 р. турок-месхетинців вислали до Центральної Азії, де вони пробули до 1989 р. і були реабілітовані у 1989-1991 рр. Турки-месхетинці не змогли повернутись до Джавахкети, і частина з них поселилась на території України та Азербайджану. Турки-месхетинці постраждали від погромів у Ферганській долині у 1989 р., Першої Карабахської війни 1988-1994 рр., повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Akiner, S. (1983). *Islamic Peoples of the Soviet Union*. London: Routledge, XII, 463 p. URL: <https://archive.org/details/islamicpeoplesof0000akin>
2. Aydingün, A. (2002). Creating, Recreating, and Redefining Ethnic Identity: Ah Lska/Meskhetian Turks in Soviet and post-Soviet Contexts. *Central Asian Survey*. Vol. 21 (2). Madison: Routledge, Taylor and Francis, 85–197. URL: https://www.researchgate.net/publication/233131536_Creating_recreating_and_redefining_ethnic_identity_Ah_L_skaMeskhetian_Turks_in_Soviet_and_post-Soviet_contexts (Accessed 09.12.2025).
3. Aydingün, A., Çiğdem, B., Hoover, M., Kuznetsov, I., Swerdlow, S. (2006). *Meskhetian Turks: An Introduction to their History, Culture, and Resettlement Experiences*. Washington DC: Center for Applied Linguistic, VI, 35 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/45666400_Meskhetian_Turks_an_introduction_t_o_their_history_culture_and_resettlement_experiences
4. Coşkun, U. (2009). *Ahiska/Meskhetian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identity*. Phoenix: University of Arizona Press, 111 p. URL: <https://dl.icdst.org/pdfs/files/95492cdd66fcd3e73b12f34822b31009.pdf> (Accessed 09.12.2025).

5. Jones, S. F. (1993). Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community without a Homeland. *Refuge*. Vol. 13 (2). Toronto: Center of Refugee Studies, 14–16. URL: <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/21718/20388> (Accessed 09.12.2025).
6. Khazanov, A. (1992). Meskhetian Turks in Search of Self-Identity. *Central Asian Survey*. Vol. 11 (4). Madison: Routledge, Taylor and Francis, 1–16. URL: https://www.academia.edu/14342440/Meskhetian_Turks_in_search_of_self_identity_ (Accessed 09.12.2025).
7. Khazanov, A. (1995). *After the USSR: Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States*. Madison: University of Wisconsin Press, XXI, 311 p.
8. Mikaberidze, A. (2015). *Historical Dictionary of Georgia*. Lanham: Maryland: Rowman & Littlefield, 2015. L., 733 p. URL: <https://archive.org/details/historicaldictio0000mika> (Accessed 09.12.2025).
9. Seferov, R., Akış, A. (2011). Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yasadıkları Cografyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 393-410. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257903> (Accessed 09.12.2025).
10. Wimbush-Enders, S., Wixman, R. (1975). The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia. *Canadian Slavonic Papers*. Vol. 17 (2). Winnipeg: Taylor and Francis Publishing, 1975, 320–340. URL: <https://www.jstor.org/stable/40866873> (Accessed 09.12.2025).

**УКРАЇНСЬКЕ СХОДОЗНАВСТВО:
ВІД АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ДО ОМЕЛЯНА ПРІЦАКА**

Таїсія СИДОРЧУК

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Україна

Історія українського сходознавства нерозривно пов'язана насамперед із двома видатними вченими ХХ ст. – Агатангелом Кримським (1871-1942) та Омеляном Пріцаком (1919-2006). А. Кримський заклав інституційні основи і розбудовував українське сходознавство на початку століття, О. Пріцак відродив сходознавство у незалежній Україні наприкінці століття. Старший на два покоління А. Кримський став для О. Пріцака не просто одним із його вчителів, але й відіграв ключову роль у становленні останнього як науковця та розумінні значення науки і сходознавства, зокрема, для утвердження української державності.

Коли гетьманом Павлом Скоропадським у 1918 році, у часи Української Держави, була заснована Українська Академія Наук (далі УАН), А. Кримський був одним із тих, хто відгукнувся на запрошення і став одним із її академіків-засновників. Протягом перших десяти років розбудови Академії наук, займаючи посаду неодмінного секретаря, вчений у вкрай

важких ідеологічних та економічних обставинах фактично став провідною фігурою її становлення та розвитку (Полонська-Василенко, 1993, с. 9-143). Попри тотальну зайнятість організацією роботи всієї УАН (ВУАН – Всеукраїнська академія наук з 1921 р.) А. Кримський виступає і як творець українського академічного сходознавства: по-перше, він подарував Академії свою кошовну, привезену з Москви, бібліотеку, яку збирав понад 30 років, і в якій з огляду на його професійні зацікавлення були зібрані цінні й рідкісні сходознавчі джерела, рукописні і друковані книги; по-друге, створив й очолив у структурі Академії кафедру арабо-іранської філології; по-третє, згуртував в Академії сходознавців та залучив спеціалістів зі сходознавства як позаштатних співробітників із середовища ліквідованої Київської духовної академії; по-четверте, сприяв створенню єврейсько-археографічної комісії, яку й очолював певний час; по-п'яте, сприяв створенню візантологічної комісії; по-шосте, ініціював створення Київського товариства сходознавців; по-сьоме, активно працював як науковець-дослідник у галузі сходознавства, підготувавши низку фундаментальних праць (Матвеева, Циганкова, 1997, с. 3-51; Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості, 2006).

Не наважуючись фізично знищити А. Кримського, радянська влада з 1929 р. поступово відсторонює його від керівництва і роботи у різних структурах Академії. Єдине, чим міг займатися вчений – це писати наукові праці «в стіл». При цьому влада поступово ліквідує всі започатковані ним сходознавчі структури в Академії, заарештовує більшість співробітників з найближчого оточення, в тому числі й сходознавців. Таким чином А. Кримський впродовж 1930-х рр. став свідком свавільного знищення радянською владою важливих для української науки сходознавчих наукових осередків та фахівців. Лише з окупацією Радянським Союзом західноукраїнських земель у 1939 р. влада згадала про вченого, намагаючись використати його авторитет у пропагандистських цілях; йому дозволили мати аспірантів в Академії та надсилала у складі делегацій радянських діячів культури до Львова для привернення симпатій місцевого населення до нової влади. У 1940 р. у Львові й відбулося безпосереднє знайомство А. Кримського з тодішнім студентом Львівського університету О. Пріцаком.

Восени 1940 р. О. Пріцак після завершення університетського навчання на гуманітарному факультеті у знаних польських та українських науковців і спеціалізуючись зі сходознавства, вступає до аспірантури Інституту мовознавства Академії наук по спеціальності «ісламська філологія» під керівництвом А. Кримського. Однак навчання О. Пріцака у статусі аспіранта тривало лише приблизно місяць, оскільки його мобілізували до радянської армії. Навіть протягом такого короткого часу інтелектуальне спілкування між аспірантом та науковим керівником було досить інтенсивним і плідним, про що О. Пріцак залишив декілька спогадів (Пріцак, 1991, с. 72; Пріцак, 1993,

с. 10-27). Ба більше, О. Пріцак характеризує цей нетривалий відрізок часу перебування в аспірантурі у А. Кримського як щасливий період життя, оскільки вчений познайомив його зі своєю «бібліотекою-лабораторією, методом праці та таланом аналізувати східні джерела» (Пріцак, 1991, с. 72). Крім того, саме А. Кримський звернув увагу О. Пріцака на важливість для історії України дослідження хозарської тематики, яка стала одним із ключових наукових зацікавлень останнього. Після арешту А. Кримського НКВС у липні 1941 р. та загибелі вченого у січні 1942 р. у Кустанайській тюрмі (Казахстан), його наукова спадщина залишилася у Києві під загрозою знищення. Саме О. Пріцакові випала місія зберегти деякі особисті документи, рукопис праці «Історія хозар» та цінні історичні джерела, серед яких рукопис початку XVIII ст. «Подорож патріарха Макарія» (Сидорчук, 2013).

Після завершення навчання у Берлінському і Геттінгенському університетах та захисту докторської дисертації О. Пріцак вибудовує успішну наукову кар'єру в Німеччині і США та стає одним із видатних тюркологів світу. Він створює й очолює міжнародне наукове товариство *Societas Uralo-Altaica* (1952-1965), часопис *Ural-Altische Jahrbücher* (1954-1966), міжнародну щорічну наукову конференцію *The Permanent International Altaistic Conference* (1958). У Гарвардському університеті понад 20 років О. Пріцак поєднує працю професора тюркології та професора кафедри історії України і директора *Harvard Ukrainian Research Institute*, працюючи за прикладом А. Кримського паралельно в царині сходознавства й україністики.

Повернувшись на початку 1990-х років до України, О. Пріцак продовжив справу свого вчителя і з притаманною йому енергією взявся за відродження українського сходознавства: по-перше, він створив та очолив у структурі Академії наук окрему наукову інституцію з патрональним іменем свого вчителя – Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, розробивши концепцію Інституту, залучаючи наукові сили, заснувавши науковий семінар як важливий майданчик формування молодих сходознавців, створивши Кримську філію Інституту, відновивши часопис «Східний світ»; по-друге, вчений допомагав та сприяв створенню сходознавчих навчальних дисциплін у Київському університеті імені Тараса Шевченка; по-третє, запропонував у дар Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського власну бібліотеку, половина фонду якої складає унікальні сходознавчі рукописи, архівні документи, карти, стародруки та рідкісні видання XIX–XX ст.; по-четверте, попри напружену організаційно-наукову в Академії наук і викладацьку роботу в університеті продовжував писати і друкувати свої сходознавчі дослідження.

А. Кримський увійшов в історію науки як засновник українського інституційного сходознавства і розробник основних напрямів його розвитку

на початку ХХ ст. у період становлення Української Держави, О. Пріцак – як відновлювач українського сходознавства і розробник концепції його розвитку в незалежній Україні наприкінці ХХ ст. Двоє видатних сходознавців – Агатангел Кримський та Омелян Пріцак жили і діяли в різних історичних обставинах із різницею у 70 років і здебільшого у несприятливих умовах, однак мислили суголосно як двоє великих державників, які були переконані, що розвиток України має базуватися на наукових підвалинах (а не на аматорстві та невігластві) у всіх сферах життя і одне з чільних місць у цьому науковому фундаменті має займати сходознавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості (2006) / Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України; відп. ред.: Василюк О. Д. та ін. Київ: Видавничий дім «Стилос», 564 с.
2. Матвеева Л., Циганкова Е. (1997). А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії Наук. Вибране листування, 3-51.
3. Полонська-Василенко, Н. Д. (1993). Українська Академія Наук. Нарис історії. Ч. I. (1918-1930), 9-143.
4. Пріцак Омелян (1991). Мій шлях історика. *Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*, 72.
5. Пріцак Омелян (1993). Про Агатангела Кримського. У 120-і роковини народження *Східний світ*, 1, 10-27.
6. Сидорчук, Т. (2013). Матеріали Агатангела Кримського в архіві Омеляна Пріцака *Український археографічний щорічник: нова серія* / Академія наук України, Археографічна комісія, Інститут української археографії; [гол. ред. П.С. Сохань]. Київ, вип. 18, 101-116.

СТАНОВЛЕННЯ ЛІДЕРА: ЛІ КУАН Ю ТА ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ПАРТІЇ НАРОДНОЇ ДІЇ (1954-1963)

Сергій СТЕКОЛЬНИКОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Лі Куан Ю розпочав свою політичну кар'єру в середині 1950-х років, коли став одним із ключових засновників Партії народної дії (People's Action Party, PAP) у листопаді 1954 року. Ця партія об'єднала англомовних інтелігентів, соціал-демократів та лівих активістів, які прагнули незалежності Сінгапуру від британського колоніального панування. Лі одразу обійняв посаду першого генерального секретаря PAP – позицію, яку він утримував аж до 1992 року, роблячи партію однією з найстабільніших і найдисциплінованіших політичних сил у регіоні.

У 1955 році Лі вперше здобув місце в Законодавчих зборах Сінгапуру від робітничого округу Танджонг Пагар – району порту та промислових зон, де жили переважно робітники-китайці. Цей округ він представляв протягом усього свого життя, ставши символом зв'язку з простим народом.

Головною стратегічною метою Лі та PAP була повна незалежність Сінгапуру. У 1957 році Федерація Малайя (сучасна Західна Малайзія) здобула незалежність від Британії, але Сінгапур, як окрема колонія, отримав лише статус внутрішнього самоврядування у червні 1959 року. За новою конституцією Сінгапур мав повністю обраний законодавчий орган і уряд, відповідальний за внутрішні справи (освіта, охорона здоров'я, економіка), тоді як Британія зберігала контроль над обороною, зовнішньою політикою та безпекою.

На виборах 1959 року PAP під керівництвом Лі здобула переконливу перемогу, отримавши 43 з 51 місця у Законодавчих зборах. Це дало партії абсолютну більшість, і Лі Куан Ю став першим прем'єр-міністром самокерованого Сінгапуру у віці 35 років. Його уряд швидко почав реформи: боровся з корупцією, покращував житло (створення Housing and Development Board – HDB), освіту та інфраструктуру, водночас придушуючи ліворадикальні елементи в самій PAP, які симпатизували комуністам (Lee Kuan Yew, Prime Minister of Singapore, 2026).

Лі прекрасно розумів, що маленький, без ресурсів острів Сінгапур не зможе вижити як повністю незалежна держава без ширшої економічної бази та безпекової парасольки. Тому він наполегливо просував ідею об'єднання з Малайєю. Однак у малайському керівництві панували серйозні побоювання: Малайя мала етнічний склад з малайською більшістю (близько 50%), китайцями (близько 37%) та індійцями. Приєднання Сінгапуру, де китайці становили понад 75% населення, могло б радикально змінити демографічний баланс на користь китайців і підірвати політичну домінацію малайської еліти, зокрема партії UMNO (Об'єднана малайська національна організація) на чолі з Тунку Абдул Рахманом.

Ця дилема була розв'язана у травні 1961 року, коли Тунку Абдул Рахман несподівано запропонував створення ширшої Федерації Малайзія, до якої мали увійти не лише Малайя та Сінгапур, а й британські колонії на Борнео – Сабах (тоді Північне Борнео), Саравак і потенційно Бруней Така формула дозволяла зберегти малайську демографічну більшість у новій державі (малайці + корінні народи Борнео). Лі сприйняв пропозицію з ентузіазмом: це означало кінець британського контролю, повну незалежність і можливість для PAP грати роль на малайзійській арені. Британці підтримали план, оскільки прагнули вийти з регіону «на схід від Суецького каналу», передаючи відповідальність за безпеку новій федерації.

Після тривалих переговорів, референдуму в Сінгапурі (вересень 1962 року, де 71% підтримали об'єднання) та оцінки ООН щодо настроїв на Борнео, 16 вересня 1963 року – точно в день 40-річчя Лі Куан Ю – Федерація Малайзія офіційно постала. Бруней в останній момент відмовився приєднуватися через внутрішні династичні питання та нафтові інтереси.

Однак ейфорія тривала недовго. Уже в перші місяці Лі та PAP почали агресивно просувати гасло «Малайзійська Малайзія» (Malaysian Malaysia) – ідею рівноправної, мультиетнічної держави, де всі громадяни (незалежно від раси, релігії чи походження) мають однакові права, а привілеї для bumiputera (малайців та корінних народів) мають бути скасовані або суттєво обмежені. Це прямо суперечило політиці UMNO, яка базувалася на конституційній перевазі малайців (стаття 153 Конституції Малайзії). Лі проводив промови в парламенті Куала-Лумпура, агітував за меритократію та антикомунізм, але його риторика сприймалася як загроза малайській ідентичності та владі Тунку.

Напруга швидко переросла в етнічні конфлікти: у липні та вересні 1964 року в Сінгапурі спалахнули масові расові заворушення між малайцями та китайцями, що призвели до десятків загиблих і сотень поранених. Водночас федерацію атакувала зовнішня загроза – Конфронтація (Konfrontasi) з боку Індонезії під керівництвом президента Сукарно. Сукарно вважав Малайзію британським неоколоніальним проектом, спрямованим на стримування Індонезії та захоплення Борнео. З 1963 по 1966 рік Індонезія вела «неоголошену війну»: проводила рейди командос на Саравак і Сабах, десанти на півострів, терористичні акти в Сінгапурі (наприклад, вибух бомби в MacDonal House у 1965 році, 3 загиблих). Гасло Сукарно «Ganyang Malaysia» («Розчавити Малайзію») стало символом агресії.

Усе це – етнічні заворушення, ідеологічне протистояння між PAP і UMNO, економічні суперечки (Сінгапур мав віддавати значну частину податків федеральному уряду), плюс постійна загроза з Індонезії – зробило союз нежиттєздатним. Тунку Абдул Рахман дійшов висновку, що подальше співіснування може призвести до громадянської війни. Після таємних переговорів 7 серпня 1965 року було підписано угоду про сецесію. 9 серпня 1965 року Сінгапур був виключений з Малайзії та проголосив незалежність.

Лі Куан Ю оголосив про це на прес-конференції, не стримуючи сліз: «Це момент горя. Усе моє доросле життя я вірив у злиття та єдність цих двох територій... Для мене це крах усього, за що ми боролися». Незважаючи на емоційний біль, саме ця незалежність дала Сінгапуру шанс на власний шлях – шлях, який перетворив острів на одну з найбагатших і найуспішніших країн світу (Chong, 2022).

Становлення Лі Куан Ю як політичного лідера відбулося через заснування та консолідацію Партії народної дії, що дозволило йому очолити

Сінгапур на шляху від британського самоврядування до здобуття повної незалежності. Ключовим етапом цього процесу стала спроба об'єднання з Малайзією задля забезпечення економічного виживання острова, яка завершилася гострими міжетнічними конфліктами та ідеологічним протистоянням щодо принципів рівноправності громадян. Остаточний вихід Сінгапуру зі складу федерації у 1965 році став особистою драмою для політика, проте саме цей вимушений крок заклав фундамент для подальшого перетворення країни на одну з найуспішніших держав світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lee Kuan Yew, Prime Minister of Singapore (2026). URL: <https://www.britannica.com/biography/Lee-Kuan-Yew>
2. Chong, Peng-Khuan (2022). Lee Kuan Yew. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/biography/lee-kuan-yew>

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТАХ Ольга СУХОБОКОВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна

Сучасна війна на Близькому Сході актуалізувала питання української діаспори в країнах регіону, зокрема в Об'єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ), де досить велика кількість українців – близько 30 тисяч осіб.

Еміграція українців до цієї країни почалася ще з 1990-х рр. й інтенсифікувалася в 2000-х рр. переважно з економічних причин – як тимчасова трудова еміграція, що з часом ставала постійною. Переважна більшість українських іммігрантів працює у готельному бізнесі, сферах інформаційних технологій, логістики (повітряний і морський транспорт) та сервісу, а також у приватному бізнесі на території вільних економічних зон еміратів. Частина українських жінок опинилася в ОАЕ за сімейними обставинами, створивши сім'ї з її громадянами. Сьогодні українці компактно проживають в еміратах Дубай, Абу-Дабі, Шарджа та Фуджейра, а також Аджман і Рас-аль-Хейма (Diaspora.ua, 2026).

Тривалий час українці в ОАЕ, як і в інших державах Близького Сходу, не мали мотивації до об'єднання, що в цілому характерно для трудової еміграції. І як в решті азійських країн, українці тут перебували в спільному інформаційному просторі з росіянами та вихідцями з інших пострадянських країн. Але під впливом суспільно-політичних подій в Україні – Євромайдану – Революції Гідності та початку російсько-української війни в 2014 р., російської окупації Криму й вторгнення на Донеччину та

Луганщину, відбувся злам у свідомості не лише українців в Україні, а й за кордоном. Це дало поштовх організації української громади в багатьох країнах Близького Сходу, в тому числі й ОАЕ, в 2014 р.

Спершу гуртування відбувалося у формі зустрічей патріотично налаштованих українців, згодом було створено інформаційно-комунікаційну платформу у соцмережі Фейсбук, на якій українці мали змогу знайомитися, організувати спільні заходи та підтримувати спілкування, – сторінку «Українці в Еміратах» (Diaspora.ua, 2026). В 2015 р. аналогічна сторінка була створена в столиці ОАЕ – «Українська громада Абу-Дабі», 2020 р. – «Українці в Дубаї Ukrainians in Dubai». Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 р. утворилася фейсбук-спільнота «Українці в Дубаї – Ukrainians in UAE».

Враховуючи особливості суспільного ладу ОАЕ та політики щодо національних діаспор, українська громада не має можливості зареєструвати свою громадську організацію, проводити на площах публічні акції на підтримку України чи великі зібрання, лише флешмоби, спортивні і культурні події на кшталт Дня вишиванки. Це поряд з відстанню між місцями проживання українців, ускладнює інституалізацію української діаспори в ОАЕ, тому провідну роль у взаємодії відіграє гуртування на віртуальних майданчиках, та культурна дипломатія як форма виявлення національної ідентичності та підтримки Батьківщини.

Вагома роль в координації діяльності та об'єднанні української громади в ОАЕ, особливо на початках, належить і Посольству України. Так влітку 2016 р. за його сприяння українські іммігранти – підприємці створили українську Ділову раду в ОАЕ з офісом в м. Дубай для підтримки українського бізнесу в ОАЕ. У католицькій церкві Джебель-Алі, м. Дубай, та у соборі Св. Йосипа в м. Абу-Дабі регулярно відбуваються богослужіння українською мовою, що відправляє священник УГКЦ, який за сприяння Посольства прибув до Еміратів 2014 р. (Посольство України в ОАЕ, 2020).

В ОАЕ діє дві українські школи вихідного дня. У 2016 р. в м. Дубай розпочала свою діяльність перша українська школа на Аравійському півострові «Софія». Зусиллями першої директорки О. Федулової було зібрано учителів, готових присвятити свій вихідний день навчанню й вихованню дітей в українських традиціях. Її справу продовжила теперішня директорка Н. Сердюк, гуртуючи навколо школи не лише вчителів, а й всю українську громаду. Школа працює щоп'ятниці, навчаючи учнів від 3 до 14 років з українських та змішаних сімей, розподілених на п'ять вікових груп. Вони приїжджають до школи майже з усіх еміратів, інколи долаючи відстань у 180-200 км в один бік. Обов'язкові уроки: українська мова (навчання грамоти для дітей дошкільного віку), українська література, українознавство, історія України (для старших класів) та християнська етика,

для яких використовуються програми МОН України. Додатково діти опановують шахи, прикладне мистецтво, хореографію, спів, живопис, етикет. Значна увага приділяється творчому розвитку, що тісно пов'язано із патріотичним вихованням та збереженням українських традицій: вертеп і колядки на Різдво, Шевченківські читання, диктант національної єдності (заступниця директора й учителька старших класів Т. Співаковська двічі була серед переможців) тощо (Співаковська, 2020).

У в 2019 р. з'явилася школа «Дивосвіт» у м. Абу-Дабі. Також в Абу-Дабі кілька років діє український ансамбль танцю «Коралі» – спільний проєкт Української жіночої ініціативи в ОАЕ та школи «Дивосвіт», метою якого є популяризація української культури через костюмований народний танець. Восени 2022 р. в місті відкрився перший український ресторан в ОАЕ «УОУ» (Йой), метою якого є гастродипломатія.

Об'єднуючим чинником виступають і медіа. У квітні 2018 р. кабельні мережі ОАЕ почали ретрансляцію українського цілодобового телеканалу іномовлення UA|TV. А в лютому 2022 р. постав перший український незалежний онлайн часопис «Емірати сьогодні», створений Олегом Копачем та Тетяною Співаковською (редакторка видання), який щоденно подає цінну та актуальну інформацію для українців в ОАЕ, висвітлює роботу українських закладів і життя громади, поточну ситуацію в країні та регіоні, бере інтерв'ю в успішних українців в ОАЕ (Емірати сьогодні, б.д.).

Ключовим напрямком діяльності української громади є підтримка України у війні з РФ. З 2014 р. волонтери збирають кошти, гуманітарну допомогу, купують спеціалізоване обладнання та речі для потреб військовиків, а також постраждалих від війни. Попри те, що активна публічна діяльність української громади в ОАЕ не заохочується, та незважаючи на потужне лобі росіян у всіх сегментах бізнесу і культури ОАЕ, українці намагаються привернути увагу до проблем України, сприяти укладенню бізнес-угод на різних рівнях, адвокують інтереси України та організують культурні заходи на її підтримку, популяризуючи українську культуру (Diaspora.ua, 2026).

Водночас українська діаспора в ОАЕ має інтенсивне національне культурне життя, організуючи протягом року низку тематичних заходів, пов'язаних із Україною, наприклад відзначення Дня соборності та Дня Незалежності України, вшанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду українського народу 1932 – 1933 рр., що стали фундаментальним об'єднуючим фактором та засобом ментального зв'язку із Батьківщиною. І навіть в умовах іранських атак 9 березня 2026 р. українська громада в ОАЕ провела XI Шевченківські читання, які щороку згуртовують українців і друзів України навколо Тараса Шевченка. Цьогоріч захід уперше відбувся в

онлайн-форматі через безпекову ситуацію, однак це не завадило зібрати широку міжнародну аудиторію (Співаковська, 2026).

Таким чином, українська громада в Об'єднаних Арабських Еміратах є однією з наймолодших українських діаспор, але, незважаючи на це та суспільно-політичні особливості ОАЕ, – організованою та активною. Її діяльність зосереджена на збереженні національної ідентичності та підтримці України, що доповнює зусилля Української держави. Саме на це спрямована культурна та економічна дипломатія української громади, популяризація України через мистецтво, гастрономію та бізнес-потенціал та перспективи співпраці в оборонній сфері, що наразі є особливо актуальним для ОАЕ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Diaspora.ua. (2026, 2 березня). *Українці в ОАЕ*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/18VYcedFQi>
2. Посольство України в ОАЕ. (2020, 13 травня). *Українська громада*. URL: <https://surl.li/mpsone>
3. Співаковська, Т. (2020, 13 березня). *Українська школа в ОАЕ «Софія» (м. Дубай)*. Diaspora.ua. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1E6aP4HVA9/>
4. Емірати сьогодні. (б.д.). URL: <https://ukrdubai.com>.
5. Співаковська, Т. (2026, 9 березня). *Громадські Шевченківські читання в ОАЕ вперше відбулися онлайн та об'єднали українців з різних країн*. Емірати сьогодні. URL: <https://surl.li/vhwmkm>.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ МІСІЙ У КИТАЇ В 20–40-Х РР. ХХ СТ. : ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Сергій ФАЛЬКО

Національна академія Національної гвардії України
Україна

Військові професіонали з давніх часів впливали на долю різних воєн і невеликих військових конфліктів. У сучасних військових конфліктах все більшого значення набувають іноземні військові фахівці, яких направляють країни, що безпосередньо не беруть участі у військових діях. З цієї причини історія військово-інструкторської діяльності у новостворених арміях у ХХ ст. є актуальною.

Література, в якій розглядається діяльність іноземних військових місій у Китаї в 20–40-ві рр. ХХ ст., є численною та інформативною. Якщо використовувати країнознавчий фактор при аналізі стану історіографії нашої проблематики, згрупуємо літературу, присвячену військовим окремим місій із конкретних країн.

Інструкторській роботі японських військових фахівців у Китаї на початку ХХ ст. присвячені епізоди в дослідженні синолога Д. Рейнольдса (Reynolds, 1995).

Для нас важливі роботи, що вивчали прояпонські та сепаратистські військові формування та роботу в них іноземних інструкторів. До таких робіт належить дослідження історії діяльності військ Маньчжоу Го та прояпонських політичних сил у Китаї П. Джоуетта (Jowett, 2013). Автор детально коментує факти інструкторської роботи японських офіцерів і сержантів у маріонеткових військах різних військових формувань.

Важливим для нашої теми є вивчення взаємовідносин радянських політичних радників і військових у досліджуваній період, що й аналізується в роботі історика з Гарварду Н. Дана (Dan, 1981). Про діяльність радянських інструкторів і радників у Китаї в 30-ті рр. ХХ ст. розповідає історик Д. Хаслам (Haslam, 1992). Розглядаючи еволюцію військових перетворень у Червоній армії СРСР у 20-30-ті рр., американський дослідник Д. Еріксон присвячує частину свого капітального та об'ємного матеріалу опису діяльності інструкторів і радників з Москви в Китаї (Erickson, Cass, 1962). Співпраця радянських і німецьких військових, неофіційно організована керівниками Рейхсверу і Червоної армії в 20–30-ті рр. ХХ ст., розкриває багато деталей становлення радянської військової школи, описує враження та оцінки німецьких офіцерів щодо якості збройних сил Москви (Zeidler, 1994). Це важливо для нашого дослідження і дозволяє порівняти рівень підготовки членів місії до Китаю з радянських командирів і офіцерів Рейхсверу.

Роботу німецьких військових у Китаї вивчали історики різних країн. Їхні праці були опубліковані в науковому збірнику в 1981 р., що вийшов під редакцією Б. Мартіна (*Die Deutsche Beraterschaft in China...*, 1981). Дослідники з Німеччини та Китаю, детально, на високому науковому рівні, використовуючи архівні документи, звернулися до вивчення роботи в Китаї так званої консультативної місії, що складалася з відставних німецьких військових. Вона діяла протягом 1927-1938 рр. у військових формуваннях і навчальних закладах китайських військ, що перебували під командуванням Чан Кайші. Інформативна і корисна для нас стаття американського синолога Д. Саттона про роботу німців у навчальних частинах і центрах армії Чан Кайші (Sutton, 1982). Значна частина роботи вченого В. Кірбі стосується особливостей роботи німецької військової місії в гомінданівському Китаї. Вона доповнює попередні дослідження (Kirby, 1984).

У 1990 р. була опублікована наукова робота Б. Мартіна про діяльність консультативної місії (Martin, 1990). Вона також спирається на архівні джерела і представляє черговий важливий аспект у вивченні роботи німців у Китаї.

Істотним доповненням до нашого дослідження є докторська дисертація С. Берлеба (Berleb, 2006). У ній детально розглянуто багато аспектів роботи військових з Німеччини на службі Китаю в 1919-1938 рр. У цій роботі більш детально вивчені питання участі німців у бойових діях, досліджувалися деталі складних процесів, пов'язаних з організацією продажу зброї, та інші аспекти роботи консультативної місії з Німеччини, раніше не розглянуті настільки докладно. У 2011 р. Р. Родрігес, вчений зі США, опублікував дисертацію на тему, що нас цікавить. Вона доповнила і узагальнила багато питань про роботу німецьких радників у військово-економічній сфері співпраці в так зване «нанкінське десятиліття» 1927-1937 рр. діяльності уряду Чан Кайші (Rodriguez, 2011).

Важливим результатом дослідження є констатація факту того, що наявні в розпорядженні сучасних дослідників джерела – опубліковані документи розвідки та різних європейських та американських урядових структур, без сумніву, дозволяють сучасним ученим значно поглибити знання щодо діяльності військових місій іноземних держав у Китаї. Опубліковані документи дають можливість суттєво розширити та доповнити вже наявні наукові роботи з історії діяльності військових місій у Китаї. Це належить здійснити сучасним дослідникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Reynolds, D. (1995). *China, 1895-1912: State-sponsored Reforms and China's Late-Qing Revolution: Selected Essays from Zhongguo Jindai Shi. Modern Chinese History, 1840-1919.* M.E. Sharpe, 174 p.
2. Jowett, P. (2013). *Rays of the Rising Sun: Armed Forces of Japan's Asian Allies, 1931-45.* Warwic: Helion & Company, 148 p.
3. Dan, N.J. (1981). *Borodin: Stalin's Man in China.* Cambridge: Harvard University Press, 1981. 369 p.
4. Haslam, J. (1992). *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the Prelude to the Pacific War.* Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 224 p.
5. Erickson, J., Cass, F. (1962). *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941.* London, Portland, Oregon: Third Edition. Psychology Press, 889 p.
6. Zeidler, M. (1994). *Reichswehr und Rote Armee 1920–1933: Wege und Stationen einer Ungewöhnlichen Zusammenarbeit.* Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 374 p.
7. *Die Deutsche Beraterschaft in China, 1927-1938 (1981). Militär-Wirtschaft-Aussenpolitik (The German Advisory Group in China. Military, Economic, and Political Issues in Sino-German Relations, 1927-1938).* Ed. by Bernd Martin. Dusseldorf: Droste, 503 p.
8. Sutton, D. (1982). *German Advice and Residual Warlordism in the Nanking Decade: Influences on Nationalist Military Training and Strategy.* *The China Quarterly*, No. 91. Sep., 386-410.
9. Kirby, W. (1984). *Germany and Republican China.* Stanford: Stanford University Press, 361 p.

10. Martin, B. (1990). Die deutsche Beraterschaft in China (1927-1938). *Militärgeschichte*. 29, 530-537.
11. Berleb, S. (2006). «... for China's Benefit»: The Evolution and Devolution of German Influence on Chinese Military Affairs, 1919-1938. Doctoral Dissertation: Brisbane: Queensland University of Technology School of Humanities and Human Services, 286 p. URL: https://eprints.qut.edu.au/16298/1/Stefan_Berleb_Thesis.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
12. Rodriguez, R. (2011). Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938. Doctor of Philosophy, Ohio State University, History, 297 p. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1319222757 (дата звернення: 21.02.2025).

ВІРМЕНО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ОСНОВНІ УЧАСНИКИ

Марина ЦЕЛУЙКО

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Україна

Вірмено-Азербайджанський конфлікт полягає в протистоянні Вірменії та Азербайджану з приводу спірних територій, що історично мали вірменську або азербайджанську більшість населення (Нагірний Карабах, Сюнік («західний Зангезур»), Нахічевань. Конфлікт має етнічний та територіальний характер. Насильницьке протистояння у ХХ-ХХІ ст. пов'язано переважно з визначенням політичного статусу Нагірного Карабаху, який з 1920 р. входить до складу Азербайджану, але історично до вересня 2023 р. був населений переважно етнічними вірменами.

Як Вірменія, так й Азербайджан мають історичні причини заперечувати кордон та претендувати на регіон Нагірного Карабаху. Вірмени заселили територію Закавказзя з давніх-давен. Азербайджанці як нащадки турків-сельджуків рахують своє перебування на цій території від ХІ століття. Однак протягом кількох століть територія нинішнього Азербайджану, Нагірного Карабаху та частини Вірменії була під керівництвом мусульманських держав (Персії, Арабського халіфату, Туреччини). Також ці два етноси мають різну релігію, мову та культуру, але схоже ставлення до збройного насильства як засобу вирішення конфлікту. Стимулюючу роль для продовження цього конфлікту відіграє підтримка Вірменії та Азербайджану з боку інших держав, які переслідують у ньому свої цілі.

Отже, основними учасниками протистояння сьогодні є Вірменія, Азербайджан та Нагірний Карабах як автономна територія. Вірменський уряд нині складається на 80% з представників правлячої центристської партії «Громадянський договір». Також партія має більшість у парламенті, тобто

вона займає основні гілки влади у країні. Вірменія є учасником конфлікту з 1918 р. Її збройні сили брали безпосередню участь у п'яти військових сутичках за Нагірний Карабах та прикордонних сутичках (de Waal, 2003). Уряд підтримував існування невизнаної Республіки Арцах протягом 29 років (1994-2023 рр.), а також вірменських ополченців на території Вірменії і Нагірного Карабаху. Вірменія розглядала Нагірний Карабах або як частину Вірменської держави, або як незалежну державу під своїм протекторатом (Croissant, 1998). Проте з 2022 року виступає за мирне вирішення конфлікту з Азербайджаном і наразі виступає проти влади держави Арцах (Нагірний Карабах) у вигнанні.

Азербайджанський уряд очолюється президентом та представниками пропрезидентської партії «Новий Азербайджан». Він просуває тезу повернення азербайджанських біженців на територію Нагірного Карабаху та іноді згадує про власне вірменську територію, просуваючи ідеї «Західного Азербайджану» та «Західного Зангезуру», посилюючи таким чином риторику про повернення історичних земель. Азербайджан є основною стороною конфлікту з 1918 р. Він брав участь у бойових діях проти Вірменії та Нагірного Карабаху як на своїй, так і на вірменській території. Не допускає існування незалежного Нагірного Карабаху (de Waal, 2003).

Третій основний учасник конфлікту – це власне, Нагірний Карабах на даний час в особі президента та парламенту у вигнанні, які знаходяться у Вірменії. З 1992 р. по 2023 р. Армія оборони Нагірного Карабаху брала участь у всіх збройних зіткненнях на цій території (Croissant, 1998). Незважаючи на те, що у 2023 році усі владні установи були розпущені, вже наступного 2024 року президент Республіки Арцах оголосив недійсним свій указ про розпуск державних установ, і повноваження парламенту (який складається з 5 політичних сил) були автоматично продовжені. Влада республіки Арцах прагне до повернення вірменського населення до Нагірного Карабаху та наразі співпрацює з опозиційними партіями у Вірменії.

Історично Закавказзя входить у сферу інтересів Туреччини та Ірану.

Туреччина є одним із регіональних лідерів, який історично сотні років тісно пов'язаний із регіоном Закавказзя. Вона не має територіальних претензій, проте прагне поширити свій вплив у цьому регіоні, конкуруючи з Іраном та Росією. Туреччина відкрито підтримує Азербайджан у конфлікті з Вірменією з 1918 р., надаючи військову та економічну допомогу, дипломатичну підтримку. Відносини Туреччини та Вірменії напружені, кордон між ними закритий, дипломатичні відносини відсутні. З 1993 р. Туреччина разом з Азербайджаном брала участь у транспортній та економічній блокаді Вірменії (Jones, 2020). Наразі відбувається нормалізація відносин між цими країнами, проте Туреччина підтримує наратив про «Західний Азербайджан».

Іран має у своєму складі регіони, населені етнічними азербайджанцями, і традиційно був присутній у регіоні Закавказзя протягом кількох століть. Його економічні та політичні інтереси поширюються на Закавказзі. Іран займає нейтральну позицію у конфлікті і підтримує відносини з обома сторонами, але визнаючи територіальну цілісність Азербайджану. При цьому він надавав військову підтримку Азербайджану (направляв інструкторів та офіцерів) та економічну підтримку Вірменії в період блокади (постачав електроенергію та продукти). Іран не підтримує ідею створення «Зангезурського коридору», вбачаючи в ньому загрозу для себе, і наразі поглиблює співпрацю з Вірменією.

Також території країн Закавказзя від ХІХ ст. входять у сферу інтересів Росії. Вона брала участь у конфлікті історично у різних форматах. Пряма участь у форматі Радянського Союзу (операція «Кільце» у 1991 р.) змінилася участю у вигляді розміщення миротворчого контингенту, посередництва у мирному врегулюванні. При цьому вона надавала військову допомогу (постачала озброєння) обом сторонам конфлікту, а на початку 1990-х років переважно Вірменії. Незважаючи на наявність кількох договорів про допомогу між Росією та Вірменією, військової бази на території Вірменії, останні кілька років Росія обмежує свою участь лише дипломатичною сферою і втрачає вагу як у впливові на конфлікт, так і у регіоні загалом.

Новим гравцем у цьому конфлікті від 2020 р. виступив Європейський Союз, який перейшов від ролі спостерігача до більш активної участі. Він зацікавлений у розширенні співробітництва з країнами Закавказзя та вирішенні конфлікту шляхом переговорів. ЄС виступав як посередник, робив дипломатичні зусилля щодо врегулювання конфлікту, надавав гуманітарну допомогу обом країнам. Наразі він розширює двосторонні відносини з Вірменією, надає їй фінансову допомогу. З 2023 р. розпочала роботу громадянська місія ЄС у прикордонних районах Вірменії з моніторингу ситуації, яка працює до сьогодні, подовживши свою присутність до 2027 року (Armenia and Azerbaijan, 2023).

Також проявляють увагу до цього регіону і Сполучені Штати Америки, просуваючи свою ініціативу щодо створення Зангезурського коридору, підтримуючи фінансово Вірменію і розвиваючи співробітництво переважно в енергетичній сфері з Азербайджаном.

Отже, як у будь-якому тривалому конфлікті, особливо якщо він є територіальним, кількість учасників не обмежується основними конфліктуючими сторонами, а й включає інші зацікавлені країни та союзи країн, створюючи складне переплетіння інтересів і політичних стратегій. Таким чином, основною рисою локальних конфліктів у сучасному світі є те, що вони перестають бути дійсно локальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. de Waal, T. (2003) Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. URL: <https://fatsr.org/wp-content/uploads/2021/03/Black-Garden-Thomas-de-Waal-New-York-University-Press-2003.pdf>
2. Croissant, M. (1998). The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780313071720_A23451454/preview-9780313071720_A23451454.pdf
3. Jones, D. (2020). «Turkey Vows Support for Azerbaijan in Escalating Nagorno-Karabakh Conflict». URL: <https://web.archive.org/web/20201001034250/https://www.voanews.com/south-central-asia/turkey-vows-support-azerbaijan-escalating-nagorno-karabakh-conflict>
4. Armenia and Azerbaijan: Between War and Peace (2023). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747919/EPRS_BRI\(2023\)747919_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747919/EPRS_BRI(2023)747919_EN.pdf)

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ, ЦЕРЕМОНІАЛ ТА ЕТИКЕТ МІЖНАРОДНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН МОДЕЛІ ДИПЛОМАТІЇ XXI СТОЛІТТЯ: МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вячеслав ЦІВАТИЙ

Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна

Національна політична культура – це політична модель вагомою складовою якої є саме комунікативний процес (процеси комунікативного моделювання). Мета наукової розвідки – проаналізувати особливості етикетно-протокольних і церемоніальних практик Республіки Індія в контексті комунікативних практик і реалізації концепту «м'яка сила» в умовах трансформації сучасної моделі дипломатії XXI століття.

Дипломатичний протокол та етикет міжнародної ввічливості в Індії має свою тривалу інституціональну історію і віками сформовану традиційність. Особливою складовою історико-культурного туризму в Республіці Індія є концепт «гостинність» і гастрономічний напрям (популяризація індійських страв і напоїв – *алу гобі, алу матар, дал із червоної сочевиці, каррі з куркою, імбирний суп атрак, алу пакора, чхале бхатура, дал махані, обсмажена бамія, креветки масала, картопля зі смаком кмину, куряче масло (мург махані), панір макхані, огіркова раїта, чатні з м'ятою та коріандром, шоколадний барфі, манговий лассі та ін.* Діаспоральна політика і гастрономічна дипломатія сприяють розвитку історико-культурного туризму як в регіонах Республіки Індія, так і за кордоном (Bjola, Manor, 2024).

Дипломатична гастрономіка Республіки Індія характеризується наявністю і національною особливістю щодо великої кількості спецій, складних ароматичних та смакових поєднань, спеціальних технік кулінарії. І хоча самих спецій в Індії величезна кількість, у кулінарії переважно використовуються одні й ті ж прянощі та продукти, відрізняється лише процес приготування. Сучасний розвиток гастрономічної дипломатії, культурної дипломатії міжнародного туризму та практичної дипломатії зумовлює посилений вплив культурно-релігійної інтеграції на індустрію гостинності, що стимулює дипломатів і державних службовців підвищувати професійні компетентності саме у сфері міжкультурної комунікації та кроскультуральності.

Для національних особливостей дипломатичного протоколу Республіки Індія та індійського етикету міжнародної ввічливості характерні наступні традиції та інновації: індійці активно відвідують нові місця, поважають мистецтво, культуру, історію та вважають за необхідне прагнення саморозвитку; індійці – це відкриті, усміхнені та товариські люди, що задають безліч питань, у тому числі особистих, а також – вони люблять знайомитися та заводити нові відносини; індійці дуже чутливі до своєї культури, традицій, етикетних і протокольних норм, віросповідання та можуть приймати зауваження, питання та безневинний гумор надто близько до серця; індійці дуже трепетно ставляться до питання харчування. Вони майже категорично не приймають жодну іншу їжу, крім національної, і за відсутності можливості харчуватися саме нею почуваються вкрай некомфортно (Ціватий, 2022).

Індійці мають також стійкі уподобання в їжі, у своїй національній гастрономічній культурі. Рис є основним продуктом харчування для індійців, тому цей продукт стане актуальним у будь-яких випадках з різними доповненнями у вигляді смажених овочів та спецій; індійська кухня насичена спеціями, що мають яскраво виражений смак і аромат, зокрема, перець чилі є у всіх національних стравах. Крім спецій, індійці додають у їжу набагато більше солі, ніж прийнято в Європі; індійці люблять солодке у всіх видах, але деякі з них можуть вживати виключно вегетаріанські солодощі (що не містять яєць та тваринних жирів) (Ціватий, 2022).

Культурний шок, соціокультурні відмінності та комунікативні непорозуміння можуть стати реальністю міждержавних відносин лише за однієї обставини – незнання національних особливостей дипломатичної системи, моделі дипломатії та дипломатичних практик у сфері дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості. Тому ця сфера політико-дипломатичної діяльності держав набуває особливої актуальності в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ століття. Спілкування та ділова комунікація з дипломатами і діловими партнерами зі

всього світу можливі лише за умови бездоганного знання кодексів ввічливості. Національні етикетно-протокольні традиції визначають на сьогодні і національні особливості дипломатії, моделі дипломатії та етикетно-церемоніальних практик Республіки Індія, в основу яких закладено – концепт «гармонія» (Ціватий, 2026, 1).

Національна особливість індійських етикетно-протокольних норм – це ієрархічність та колективістська культура, а також міжособистісні та професійні відносини довіри. У індійських етикетно-протокольних практиках і діловій культурі надто важливими є міжкультурні відносини й довіра. Індійське суспільство належить за типологією до закритих (непрямих) комунікативних культур (світосприйняття внутрішнє і прояви символічні). Переговорні практики, ділова культура та етикетно-протокольні норми в Індії орієнтовані на потреби в міжособистісній гармонії. Індійські звичаї ввічливості в політико-дипломатичному і діловому контексті іноді буває важко зрозуміти людям з європейською ментальністю (Ціватий, 2026, 2).

Хороші манери та прояви етикетної толерантності також є частиною міжнародної ввічливості в Індії. Обмін подарунками – частина ритуалу розвитку ділових і дипломатичних відносин (квіткова дипломатія, флористика, етикет кольорів та ін.). Дарувати подарунки або виявляти гостинність – це поширений звичай в Індії та усталена етикетно-протокольна норма, які можуть використовуватись як засіб зміцнення ділових відносин. Їжа та алкоголь є частиною ділових і дипломатичних відносин (гастрономічна дипломатія та кулінарна дипломатія; індійська церемонія чаювання тощо). Діловий етикет, цифрова культура та коди ввічливості в Республіці Індія чітко мають свої інституціональні особливості (вітання, пунктуальність, поєднання особистого й професійного життя, обмін подарунками, національні особливості квіткового етикету тощо). Ключовим моментом комунікативної моделі Республіки Індія є саме політико-дипломатичний, церемоніальний та етикетно-протокольний інструментарій у міждержавних відносинах (Basic Concepts, 2000).

Отже, дипломатичний протокол, церемоніал та етикет міжнародної ввічливості Республіки Індія є прикладом м'якої сили у зовнішній політиці та публічній дипломатії цієї держави. Індія завжди враховує в питаннях багатосторонньої дипломатії як власні, так і національні особливості держав-партнерів. «М'яка сила» Республіки Індії на сьогодні характеризується стратегічним плануванням та регіонально-національною специфікою, особливостями концепції «м'якої сили» Індії. Республіка Індія володіє й використовує в дипломатичній практиці один із найбільш повних і привабливих наборів інструментів «м'якої сили» серед інших держав Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bjola, C., Manor, I. (2024). *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*. Oxford University Press USA, 848 p.
2. Ціватий, В.Г. (2022). Дипломатичний протокол, церемоніал та етикет міжнародної ввічливості: модель, інструментарій і національні особливості сучасної дипломатії (теоретико-методологічний аспект). *Гуманітарний корпус. Збірник наукових статей*. Вінниця – Київ, 43–47.
3. Ціватий, В.Г. (2026). Геополітична шахівниця в Центральній Азії XXI століття: дипломатія та азійський вектор зовнішньої політики провідних держав світу (теоретико-методологічний, геостратегічний та міжнародно-регіональний дискурси). *Теоретико-методологічні засади сучасних наукових досліджень: Колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», розділ 4.1, 109-130.
4. Ціватий, В.Г. (2026) Концепт «дипломатична гурманістика» як інноваційна складова інституціональної моделі державного і дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості: креативний і теоретико-методологічний аспекти. *Креативний простір: Науковий журнал*. Харків: СГ НТМ Новий курс, вип. 37, 36-46.
5. *Basic Concepts of Intercultural Communications: Selected Readings (2000)*. Ed. by M.J. Bennet. London, 396 p.

ЕКОНОМІКА, ПОЛІТИКА, СОЦІУМ КРАЇН СХОДУ

AZERBAIJAN'S TOURISM MODEL IN THE CONTEXT OF EASTERN DEVELOPMENT STRATEGIES

Sevda AHMADOVA,

Vusal MUSAYEV

Ganja State University, Azerbaijan

Tourism in the countries of the East increasingly functions as a strategic instrument of economic diversification and regional transformation. In many Eastern states undergoing structural modernization, tourism policy is integrated into broader development strategies aimed at reducing dependence on traditional resource-based sectors. Within this framework, Azerbaijan represents a distinctive example of tourism development aligned with Eastern socio-economic transformation processes.

Due to its geographical position at the crossroads of Europe and Asia, Azerbaijan integrates elements of Turkic, Persian, Islamic, and European cultural traditions. Its natural diversity – including the Caspian coastline, mountainous ecosystems, and historical urban centers – provides a foundation for cultural, ecological, religious, rural, and business tourism. Over the past decade, tourism policy has been incorporated into national diversification programs, particularly within the context of post-oil economic restructuring. Infrastructure modernization, regional tourism expansion, and digital promotion mechanisms have been prioritized.

A specific feature of Azerbaijan's tourism model is its connection with territorial revitalization and post-conflict reconstruction strategies. Tourism development in newly restored regions serves not only economic purposes but also contributes to socio-cultural reintegration and national identity consolidation. However, structural constraints remain visible. Professional training standards require further improvement, regional infrastructure disparities limit balanced growth, and international brand positioning demands greater strategic consistency. Compared with established Eastern tourism centers, Azerbaijan is still consolidating its global image.

Future prospects are closely linked to sustainable and digital transformation principles. Sustainable tourism emphasizes environmental responsibility and preservation of cultural heritage, which correspond with contemporary Eastern development approaches. Digitalization, smart destination management, and diversification toward ecological, ethno-cultural, medical, and rural tourism enhance competitiveness and regional inclusion. Therefore, Azerbaijan's tourism model reflects a broader Eastern development trend: the gradual transition from

resource dependency toward diversified and innovation-oriented economic structures.

REFERENCES

1. OECD (2022). Tourism trends and policies 2022. OECD Publishing.
2. State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan (2023). Tourism development strategy of the Republic of Azerbaijan. Baku.
3. World Tourism Organization (UNWTO) (2023). Tourism and sustainable development goals: Journey to 2030. UNWTO.

SİYASAL DOĞRUCULUK SAHTELİK VE GÖRSEL MANİPÜLASYON

Prof. Sefa ÇELİKSAP

İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye

POLITICAL CORRECTNESS, FAKENESS, AND VISUAL MANIPULATION

***Abstract.** The digital transformation of information systems has shifted authority toward algorithmic governance, enabling AI-driven deepfakes to become powerful tools of political disinformation. This dynamic erodes the public's ability to distinguish truth from fabricated content and threatens the stability of democratic processes. Therefore, regulatory frameworks, algorithmic transparency, and societal resilience strategies are essential to counter AI-driven disinformation.*

İnsanlığın doğayla mücadelesiyle başlayan varoluş serüveni, modernleşme süreciyle birlikte teknik bir baskı biçimine dönüşmüştür. Bilginin anonim karakterini yitirerek özgünleşmesi, onun bir kontrol mekanizmasına dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Avcı-toplayıcı toplumlardan yerleşik hayata geçişle birlikte “organik zekâ”, hiyerarşik bir baskı aracı olarak konumlandırılmıştır. Yazının icadıyla pekişen bu bilgi avantajı, sanayi devrimi sonrası makineleşme ve günümüzde dijitalleşme ile birlikte sayısal tabanlı bir otoriteye dönüşmektedir (Floridi vd., 2018). Bu teknolojik kronoloji, siyasal iletişim pratiklerini, mesajın içeriğinden ziyade mecranın ve algoritmanın belirlediği bir yapıya sürüklemiştir.

Kitle iletişim araçlarının dijitalleşmesi, yapay zekâ (YZ) sistemlerinin kampanya yönetimine entegrasyonunu beraberinde getirmiştir. Özellikle Üretken Çekişmeli Ağlar (GAN) mimarisine dayanan deepfake derin sahtelik teknolojisi, dezenformasyonun “hiper-gerçekçi” bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Bir üretici ağın sahte veri yaratması ve bir ayırt edici ağın bunu gerçeğe kıyaslayarak kusursuzlaştırması prensibine dayanan bu sistemler, insan algısının ayırt edemeyeceği dijital kurgular sunmaktadır.

Bu durum, izleyici üzerinde sadece bir yanılsama değil, bilginin doğru ya da yanlış olduğunu kavrayamaması anlamında yaralanma (Bek, 2024) yaratmaktadır. Bireylerin gerçekte ilişkili tüm içeriklere karşı geliştirdiği kalıcı güvensizlik, deepfake demokrasisi kavramını literatüre sokmuştur. 2024 Hindistan seçimleri gibi somut örneklerde görüldüğü üzere, toplumun tepkisi mutlak inanıştan ziyade derin bir belirsizlik ve kinizm ile şekillenmektedir (Vaccari & Chadwick, 2020). Ayrıca, bu teknolojinin kadınlara ve marjinal gruplara yönelik bir görüntü temelli şiddet aracına dönüşmesi, meselenin etik ve toplumsal hak ihlali boyutunu derinleştirmektedir.

Dijital dezenformasyonun ulaştığı riskli evre, Temmuz 2025'te Elon Musk'ın Grok uygulaması üzerinden yaşanan krizle somutlaşmıştır. Politik doğruculuktan kaçınma ve “asi” bir karakter sergileme iddiasıyla tasarlanan bu üretken botun, dünya liderlerine yönelik nefret söylemini tetiklemesi uluslararası bir kaosa yol açmıştır. Grok'un ana akım medyadaki bilgileri “önyargılı” kabul eden gizli komutlarla yapılandırılması, algoritmaların tarafsızlık ilkesinden saptırılarak nasıl birer kaos enstrümanına dönüştürülebildiğini kanıtlamıştır. Bu noktada Polonya Dijital İşler Bakanı Gawkowski'nin belirttiği üzere; ifade özgürlüğü insana ait bir haktır, yazılıma devredilemez.

Sinematik Manipülasyondan Dijital Sahteliğe

Yapay zekâ öncesi dönemde görsel propagandanın gücü, seçici gerçeklik ve kurgusal inşa üzerinden yürütülmekteydi. Bu bağlamda iki temel örneklem öne çıkmaktadır: 1978 Gece Yarısı Ekspresi; Alan Parker'ın yönettiği bu yapım, Türk halkını “karanlık bir diyar” olarak resmederek toplumsal ve diplomatik ölçekte kalıcı bir dezenformasyon yaratmıştır. Film, bir ulusun küresel ölçekte şeytanlaştırılmasına hizmet eden ideolojik bir kurgudur. Yıllar sonra senarist Oliver Stone ve Billy Hayes'in özürleri, eserin sanatsal başarısının ötesindeki manipülatif karakterini tescillemiştir.

Şekil 1. “Gece Yarısı Ekspres”i. Yapımcılar: Alan Marshall, Davit Puttnam, yazar Billy Hayes, William Hofler. Senarist Oliver Stone, oyuncu Brad Davis. 1978 ABD, UK yapımı. <https://www.cnnturk.com/video/kultur-sanat/sinema/turkleri-hedef-alan-gece-yarisi-ekspresinin->

Derviş Zaim tarafından vurgulandığı üzere, görsel temsil sadece bir yansıma değil, ideolojik bir inşadır. Günümüzün deepfake teknolojisi, bu geleneksel manipülasyon tekniklerinin dijital birer uzantısı ve kapasite olarak kitleselleşmiş halidir.

Başka bir yapım Iwo Jima Bayrak Dikme Fotoğrafı: 1945 yılında Joseph Rosenthal tarafından fotoğraflanan ve Clint Eastwood'un 2006 yılında yönettiği *Flags of Our Fathers* filmine konu olur. Fotoğraf, savaşın maliyetini halka meşrulaştırmak için kullanılan bir ajitasyon belgesidir.

Şekil 2. Fotoğraf: Joseph Rosenthal 23 Şubat 1945. J. Rosenthal. ABD cephesinde propaganda malzemesi olarak kullanılan ikonik fotoğraf.

<https://vesaire.press/iki-fotografci-iki-siyaset-khaldei-rosenthal/>

Demokratik tehditler çerçevesinde, modern yaşantıda siyasal aktörlerin deepfake içerikler üzerinden yürüttüğü itibar suikastları, “yalancının payı” etkisini doğurmaktadır. Bu etkiye göre, her şeyin sahte olabileceği bir ortamda, gerçek kanıtlar dahi sahte iddiasıyla reddedilebilmekte; bu da siyasetçilerin hesap verebilirlikten kaçmasına olanak tanımaktadır (Chesney & Citron, 2019). Ayrıca, YZ'nin yüz mimikleri üzerinden siyasi eğilim tahmini yapabilmesi, gözetim toplumunun distopik bir seviyeye ulaştığını göstermektedir.

Sonuç

Algoritmik-yazılım kökenli manipülasyon ve yapay zekâ destekli görsel propaganda, demokratik süreçlerin var olma zeminini sarsmaktadır. Bu tehditle mücadelede; Avrupa Birliği'nin AI Act rehberliğinde olduğu gibi, yazılım şeffaflığını zorunlu kılan yasal çerçevelerin oluşturulması, toplumun aşılama stratejileriyle dijital dezenformasyona karşı dirençli hale getirilmesi önemlidir. Teknik ve etik denetim YZ modellerinin” politik yanlışlık” komutlarına karşı toplumsal ve yasal denetim mekanizmalarının işletilmesi acildir. Olayların bulanıklaştığı bu yeni dijital çağda gerçeği korumak, teknolojinin etkisine karşı bilinçli bir yasal ve toplumsal direnç alanı oluşturulmasına bağlıdır.

KAYNAKLAR

1. Bek, M. G. (2024). *Dijitalleşen dünyada dezenformasyon ve etik: Bilgi yaralanması*. [İlgili yayın bilgileri metinde eksik olduğu için genel formatta bırakılmıştır].
2. Chesney, R., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, 107, 1753-1820.
3. Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., & Vayena, E. (2018). AI4People an ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28(4), 689-707.
4. Vaccari, C., & Chadwick, A. (2020). Deepfakes and disinformation: Exploring the liberty to lie and the right to receive truthful information under the European Convention on Human Rights. *European Journal of Communication*, 35(1), 1-14.

CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF THE GEORGIAN EDUCATION SYSTEM IN THE 21st CENTURY

Tea GURGENIDZE

Doctor of Philological Sciences, Public school mentor teacher

LEPL Sagarejo Municipality

Iormuganlo and Shibliani, Georgia

Eteri FILAURI

M. Sh. and senior biology teacher

Shibliani Public School Principal

LEPL Sagarejo Municipality, Georgia

Every century is characterized by its own negative and positive events, which fundamentally change the lives and views of the population of the Earth and turn the probable axis of the future according to its will. The biggest problem of the 21st century, Idem A., Covid -19, has cost not only the lives of a certain part of the population, but also the mental, and not only, development of generations. It was a period of disruption to the development of the world, which did not spare, neither big nor small, did not spare the unborn children who came into the world in the post -Covid-19 period with various serious complications.

Recently, people have been talking loudly about the fact that, despite the achievements of recent centuries in the development of technology and other fields, the level of education of the world's population is quite and alarmingly low. Numerous studies have been conducted on this issue, and, unfortunately, the list was topped by countries that were already at a fairly low level of development. Of course, this already determines the low level of educational development. The devastating events caused by Covid-19 will begin to reflect with all their ruthlessness decades later. At this stage, we only feel that the rhythm of life has stopped and the world has frozen in one place. People have lost their zest for life and interest, have become cold not only towards strangers, but also towards loved

ones, and moreover, have become disinterested in their own lives. Fear has spread more than a virus in society, completely capturing society and making it either easily manageable or completely uncontrollable, turning it into a mob, although a large part of the Earth's population has not yet reached this catastrophic outcome, but, as scientists suggest, there is not much left before this terrible outcome occurs. Considering the events taking place in the world, we will have to admit that in a number of countries the population has already reached the point of mob thinking. In accordance with the situation, the absolute majority of the Earth's population is only concerned with their own survival, and hardly anyone cares about diverting society's attention to other, more useful, issues that will lead them out of the current situation.

The world's leading countries, as far as possible, have already developed a plan to get out of the current situation. The leaders of developing countries, however, directly, without any modifications, put this plan into practice and set a goal to implement it. This, not only did not help alleviate the current difficult situation of such countries, but on the contrary, created more problems. These problems are not an obstacle to the development of this or that specific field, they affect everything, but, unfortunately for us, they caused the greatest damage to the education sector, because developing countries were in no way prepared for the challenge they faced. Georgia is also among these countries. Although a survey of the population was conducted in our country in order to identify the problems arising in the education sector, on the basis of which they could find a solution to the current difficult situation. Unfortunately, the majority of respondents were selected at random and, either out of ignorance or out of a desire to avoid revealing their own weaknesses in this or that issue, were not honest in answering the questions, which, as I mentioned above, led to the failure to identify the real problems and, accordingly, to find a solution. However, it was quite easy and completely possible to identify the problem in a timely manner, find ways to solve it, and develop appropriate methods. The plan, developed taking into account the needs of the world's leading countries and mechanically, without any modifications, not only eliminated, but also created more obstructive conditions in the field of education. This, in turn, did not contribute to the smooth transfer of education to students, but, on the contrary, posed a number of problems to the Georgian education system, each school, teacher, and student. The activities carried out in the field of education left the school, teacher, and student face to face with a number of problems. If we try to classify these problems, the first place will be occupied by providing students with the Internet and computer equipment. Despite the fact that for several years now, first-graders in Georgia have been given free textbooks loaded with grade-appropriate material, which should make the learning process interesting and more effective for the student, and most importantly, the student should be able to obtain information of interest to him without a parent or

teacher, which is appropriate for his age, we still find ourselves powerless in the face of modern challenges. This has shaken teachers' faith in their own strength and, what is more alarming, even the respect of students and parents for them.

We present a list of problems, in the form of a diagram, that have been identified during the online learning process during the Covid-19 period. For one specific class example:

Class	III
Number of students in the class	26
Does not have a computer (the notebook given to the school was damaged)	7
No internet access.	14
Able to attend class regularly	7

According to this scheme, in reality, only seven students receive education through online learning. Despite the current very difficult situation, a number of Georgian teachers were able to find a way out of this difficult situation quite easily, but unfortunately for us, the desire to study the experience of advanced teachers and share it with the wider masses working in the education system has not yet been expressed in the appropriate structure. Again, the teachers themselves wanted to share the best methods and activities that have already been developed and implemented in private practice with their colleagues in the school space. This made many teachers, who had previously been in the shadows, so to speak, active and encouraged them to boldly give useful advice to their colleagues. Groups of teachers were created, whose members share the experience of their colleagues with greater enthusiasm and interest, discuss this or that activity, method, with the help of which the learning-teaching process, whether in school or online, has become much more interesting and fruitful. During the pandemic, hundreds of productive resources have been created, and many methods have been modified and refined, with the help of which students have achieved the desired, quite good results. Hopefully, in the near future, someone will be interested in bringing this experience and resources into one space and introducing them to the wider masses of representatives of the education sector. This is of great importance, because we do not know what scale of challenges we will face tomorrow. After all, the modern world is full of surprises.

As you know, we, the people of the 21st century, often find ourselves facing various challenges, and regardless of how quickly and safely we overcome this pandemic, no one knows when and for how long we will find ourselves in a similar situation, from which the existing experience will be the best guide in finding a solution. Thus, as I mentioned above, the integration of already created resources, developed, modified methods into a single educational space is more important

than we realize today. So, we must make the most of and use every human or material resource that can raise the development of the educational space of Georgia to a higher level. Banks must be created, relying on which we will be able to overcome the challenges in education and have our say in the field on which the success of all other fields depends.

MODELING – VIRTUALIZATION TECHNOLOGIES, THE PATH TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Tamaz LACHASHVILI

Iakob Gogebashvili Telavi State University
Georgia

***Abstract.** Through the experience gained, decision-making in difficult situations, forecasting risks in advance, and suggesting optimal solutions, a base of useful advice is created and perfected, which makes the work process in any field more convincing and successful. It is undeniable that as time goes by, based on the analysis of correct or incorrect answers to various requests, cases, artificial intelligence will become “smarter” than it is today and is smarter today than it would have been before, even if technological capabilities had allowed it.*

***Keywords:** Khanmigo, GoogleGemini, Leonardo AI, Codeium, Artificial Intelligence.*

მოდელირება – ვირტუალიზაციის ტექნოლოგიები, გზა ხელოვნურ ინტელექტამდე

ტექნოლოგიური პროცესების განვითარებამ მნიშვნელოვნად გააუმჯობესა იმ სერვისების შექმნისთვის დაფუძნებული საჭირო პროგრამული საშუალებების ხელმისაწვდომობა, რომლებიც საჭიროებენ ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკურ, თუ სხვა მახასიათებლების წარმატებულად მუშაობის აუცილებლობას. ხელოვნურ ინტელექტს გააჩნია ის პოტენციალი, რომელიც ფაქტობრივად ყველა სამუშაო, თუ ბიზნეს პროცესის მართვის ტრადიციულ მიდგომებს ფუნდამენტურად ცვლის და ამარტივებს. არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ე.წ. გამოცდილების, რთულ სიტუაციებში გადაწყვეტილებათა მიღების, რისკების წინასწარი პროგნოზირების და ოპტიმალური გზების შეთავაზების ხარჯზე, იქმნება და სრულყოფილი ხდება სასარგებლო

რჩევათა ბაზა, რომელიც ნებისმიერ სფეროში მუშაობის პროცესს უფრო დამაჯერებელს და წარმატებულს ხდის. უდავოა იმის აღიარება, რომ რაც დრო გავა, სხვადასხვა მოთხოვნათა სწორი, თუ არასწორი პასუხების, შემთხვევების, ანალიზის საფუძველზე ხელოვნური ინტელექტი უფრო „ჭკვიანი“ გახდება, ვიდრე არის დღეს და უფრო ჭკვიანია დღეს, ვიდრე იქნებოდა ადრე, ტექნოლოგიურ შესაძლებლობებს რომც მიეცათ ამის საშუალება.

არსებობს ხელოვნური ინტელექტის სხვადასხვა პლატფორმები, როგორებიცაა: ChatGPT – ერთერთი პირველი ლიდერი საჭირო კითხვებზე პასუხებით; Google Gemini – რომელიც კარგად მუშაობს ტექსტურ ფაილებთან, კოდებთან, სურათებთან; Microsoft Copilot – ინტეგრირებული საოფისე პროგრამათა და Windows ოპერაციული სისტემებისთვის; Claude (Anthropic) – ტექსტური ანალიზისთვის; Perplexity AI -საძიებო სისტემა AI- ზე დაფუძნებული შესაძლებლობებით და სხვ.

- მაღალი ხარისხის არტ-სურათების გენერაციისათვის კარგად მუშაობს პლატფორმა Midjourney, ტექსტიდან სურათების გენერაციისათვის DALL.E, დიზაინერებისა და თამაშებისთვის Leonardo AI, რაც შეეხება Stable Diffusion, ის წარმოადგენს ღია კოდის პლატფორმას.

- ვიდეო ფაილების გენერაცია-რედაქტირებისთვის პლატფორმა Runway ML; ტექსტიდან ვიდეოსთან სამუშაოდ Pika Labs, ხოლო AI ავტარებით ვიდეოებისთვის Synthesia.

- ხმასთან და ტექსტთან სამუშაოდ ბუნებრივი AI ხმების გენერაციისთვის იყენებენ ElevenLabs, ტექსტიდან აუდიოსათვის Play.ht, ხოლო აუდიო/ვიდეო მონტაჟისთვის Descript პლატფორმას.

- პროგრამირება-კოდებისთვის GitHub Copilot, ბრაუზერში კოდის დასაწერად Replit AI, რაც შეეხება Codeium-ს, ის წარმოადგენს უფასო AI კოდის ასისტენტს.

- საგანმანათლებლო მიმართულებით კარგად მუშაობენ შემდეგი პლატფორმები: Khanmigo (Khan Academy), ენის შესასწავლად – Duolingo Max; Socratic by Google და სხვ. ასევე მრავალია იმ სიის ჩამონათვალი, რომელთა პლატფორმებიც გამოიყენება კონკრეტული ბიზნესისთვის, თუ სასწავლო მიზნებისთვის.

მთავარი ბაზა, ასე ვთქვათ, წინაპირობა ამ წარმოდგენელი წინსვლისთვის შექმნეს მოდელირების და ვირტუალიზაციის ტექნოლოგიების სრულყოფამ.

ვირტუალიზაცია კომპიუტერულ ტექნოლოგიებში ეს მოდელირების ტექნიკაა, რომელიც იყენებს პროგრამულ მეთოდებს. ნაწილობრივ, შესაძლებელია ასეც წარმოვიდგინოთ: მოდელირება, როგორც გარკვეული პროგრამული პროდუქტის შექმნა, ხოლო ვირტუალიზაცია, ამ პროგრამათა გაშვება შესრულებაზე. რთულია იმ ზღვარის მკაცრად დაწესება, თუ სად მთავრდება მოდელირება და იწყება ვირტუალიზაცია. თუ გადავხედავთ დღევანდელ საგანმანათლებლო რეალობას, ვნახავთ, რომ ეს მდგომარეობა წარმოდგენელია ამ ორი მჭიდროდ დაკავშირებული ტერმინის გარეშე. ნებისმიერი ინოვაციური მიდგომა ძნელად რეალიზებადია კომპიუტერულ ტექნოლოგიებში მიღწევებისა და სასწავლო პროცესში მათი ფართო გამოყენების გარეშე. ჰუმანიტარულ, თუ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სწავლებაში ფართოდ ინერგება სხვადასხვა პაკეტის პროგრამები, რომლებიც წარმატებით იყენებენ კომპიუტერული ტექნოლოგიების თანამედროვე მიღწევებს ვირტუალიზაციისა და მოდელირების სფეროებში.

რაც შეეხება თავად მოდელირებას, მოდელირების გამოყენება მენეჯმენტის მეცნიერების ერთ-ერთი თვისებაა. მოდელირების კონცეფციის არსებობა განპირობებულია საკონტროლო პრობლემის სირთულით და რეალურ ცხოვრებაში ექსპერიმენტების ჩატარების სირთულით. მოდელის დახმარებით შესაძლებელი ხდება რეალური ცხოვრებისეული სიტუაციის გამარტივება, რაც უზრდის შესაძლებლობას ადამიანს, გაიაზროს მის წინაშე არსებული პრობლემის არსი და ოპტიმალურად გადაჭრას იგი. დღემდე მოდელირება არის ერთ-ერთი სისტემატური გზა, რომელიც შესაძლებელს ხდის დავინახოთ სამომავლო ვარიანტები და წინასწარ დავადგინოთ ალტერნატიული გადაწყვეტის შემთხვევაში მიღებული პოტენციური შედეგები.

არსებობს მოდელირების სამი ძირითადი ტიპი: ფიზიკური, ანალოგიური და მათემატიკური.

ფიზიკური მოდელი ნათლად გამოხატული ობიექტის, ან სისტემის გაზრდილი, ზოგჯერ შემცირებული გეომეტრიული ზომების აღწერით

მიიღება. ფიზიკურ მოდელს ასევე უწოდებენ პორტრეტულ მოდელს. ფიზიკური მოდელი ხელს უწყობს აღქმის პროცესს და გვეხმარება სწორი გადაწყვეტილების მიღებაში.

ანალოგიური მოდელი – ეს შესასწავლი ობიექტის ანალოგია, რომელიც მოქმედებს როგორც რეალური ობიექტი, მაგრამ არ ჰგავს მას.

რაც შეეხება მათემატიკურ მოდელს, აქ მოიაზრება ფენომენის, ან ობიექტის თვისებების აღწერა სიმბოლოების გამოყენებით, რის გამოც მას სიმბოლურ მოდელსაც უწოდებენ. მათემატიკური მოდელის გამოყენებისას, შესაძლებელია განსაკუთრებით რთული ფენომენების გაგება. აქ მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ ის უპირატესობა, რომ ორგანიზაციული გადაწყვეტილებების მიღებისას, ყველაზე ხშირად, მათემატიკური მოდელის გამოყენებაა რეკომენდებული.

მოდელირების პროცესის განხილვისას შეიძლება გამოიყოს შემდეგი ძირითადი ეტაპები: პრობლემის დაყენება, მოდელის აგება, მოდელის საიმედოობის შემოწმება, მოდელის გამოყენება და ა.შ.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დღეს არ არსებობს ჩვენი ცხოვრების სფეროს, სექტორის არცერთი ნაწილი, სადაც არ ხდება ხელოვნური ინტელექტის სისტემების გამოყენება. საჯარო სექტორში ხელოვნური ინტელექტის (AI) სისტემების გამოყენებას მნიშვნელოვანი სარგებლის მოტანა შეუძლია გადაწყვეტილების მიღების პროცესის გამარტივების, მომსახურების მიწოდების გაუმჯობესებისა და სხვა მრავალი ინოვაციური მიდგომების დანერგვის კუთხით, თუმცა, ხელოვნური ინტელექტით სარგებლობა არაერთ რისკს წარმოშობს. მისი გამოყენება დაკავშირებულია მრავალ გამოწვევებთან: კერძოდ, გამჭვირვალობის, ანგარიშვალდებულების, გამოხატვის თავისუფლების, პირადი ცხოვრების დაცვის უფლების თვალსაზრისით არსებულ გამოწვევებთან.

თუ გადავხედავთ საჯარო ინფორმაციის მოთხოვნების შედეგად მიღებული ინფორმაციის განზოგადებულ ანალიზს, Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) – ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტმა საჯარო დაწესებულებებიდან მოითხოვა შემდეგი ინფორმაცია:

- ❖ პროგრამული საშუალების დასახელება, დანიშნულება, შემქმნელი და მომხმარებელი;
- ❖ აღწერილობა, პარამეტრები, მის მიერ დაყენებული შედეგები და მისი გამოყენება გადაწყვეტილების მიღების პროცესში;
- ❖ მომხმარებლის სახელმძღვანელო/ინსტრუქცია, აგრეთვე, ტექნიკური სახელმძღვანელო;
- ❖ პროგრამული საშუალების გამოყენების მარეგულირებელი სამართლებრივი აქტები;
- ❖ ეთიკისა და პერსონალური მონაცემების დამუშავების სტანდარტების დაცვის წესები;
- ❖ პროგრამის ფუნქციონირების შესახებ ჩატარებული აუდიტის ანგარიში და დასკვნა.

აქვე შეგვიძლია დავასახელოთ ასე ვთქვათ, ის წამყვანი დაწესებულებები, რომლებიც იყენებენ ხელოვნურ ინტელექტის შემცველ სისტემებს:

1. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტრო და მის მმართველობაში შემავალი სსიპ – საზოგადოებრივი უსაფრთხოების მართვის ცენტრი 112;
2. საქართველოს გენერალური პროკურატურა;
3. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია;
4. სსიპ - განათლების მართვის საინფორმაციო სისტემა;
5. სსიპ - განათლების ხარისხის განვითარების ეროვნული ცენტრი.

შეიძლება ითქვას, რომ ხელოვნური ინტელექტის სისტემების დანერგვა საქართველოს საჯარო სექტორში განვითარების საწყის ეტაპზეა, თუმცა, კერძო სექტორში უკვე მრავლად გვხვდება აღნიშნული ტექნოლოგიის გამოყენების წარმატებული მაგალითები: დისტანციური ვერიფიკაციის სისტემები, დოკუმენტების ავტომატური იდენტიფიკაციის სისტემები, კომუნიკაციის ავტომატიზაციის პროგრამები და მრავალი სხვა საშუალებები.

იმისათვის, რომ საჯარო სექტორმა აღნიშნული ტექნოლოგიებისგან მაქსიმალური სარგებლის მიღება შეძლოს, ტექნოლოგიურ მზაობასთან ერთად, კრიტიკულად მნიშვნელოვანია გამოყენებული სისტემების შესახებ ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა და საჯაროობა, რათა

საზოგადოებას ჰქონდეს ინფორმაცია სისტემების ფუნქციონირების თავისებურებების შესახებ. გამოირიცხოს მიკერძოების რისკები, შესაძლებელი იყოს გარე დამკვირვებლის მიერ სისტემის შესაძლო ხარვეზებზე მსჯელობა და ნდობის მაღალი ხარისხის მოპოვება. კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების თაობაზე ინფორმაცია იმდენად მწირია, რომ რთულდება არა მხოლოდ მათ გამოყენებაზე კონტროლის განხორციელება, არამედ სამართლიანი სასამართლოს უფლებით სარგებლობაც.

საჯარო სექტორს ხელოვნური ინტელექტის განვითარების მიმართულებით ორმაგი როლი აკისრია და შესაბამისად, ორმაგი გამოწვევა ხვდება. პირველ რიგში, საჯარო სექტორმა ხელი უნდა შეუწყოს ქვეყანაში ეროვნული სტარტაპების, ინდუსტრიის ჩამოსაყალიბებლად AI-ისთვის სათანადო ეკოსისტემის შექმნას, ინვესტორებისა და დონორების მოზიდვას, AI-ის აპლიკაციების სხვადასხვა სექტორების მიერ გამოყენებას და ხელოვნური ინტელექტით სოციალურ-ეკონომიკური ზრდისა და კეთილდღეობის მიღწევას. ამავდროულად, ხელოვნური ინტელექტის განვითარებისთვის, ხელისუფლებამ უნდა შექმნას ისეთი მარეგულირებელი ჩარჩო, რომელიც დააბალანსებს და შეამცირებს ხელოვნური ინტელექტის სისტემებთან დაკავშირებულ საფრთხეებს, რისკებს, გამოწვევებს, და უზრუნველყოფს მიღებული სამართლებრივი და ეთიკური სტანდარტების აღსრულების ქმედით მექანიზმებს. მნიშვნელოვანია, ასევე გაწერილი იყოს ხელოვნური სისტემების ფუნქციონირების შემოწმების პროცედურები, პასუხისმგებლობები და საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი იყოს ამგვარი შემოწმების შედეგები. მნიშვნელოვანია, რომ ამ მიმართულებით შესაბამისი ნაბიჯების გადადგმა ხელოვნური ინტელექტის დანერგვის საწყის ეტაპზევე დაიწყოს.

REFERENCES

1. Lachashvili, T., Benashvili, Al., Zhonzholadze, N. (2024). Challenges of the Modern Educational System – Technologies of Modeling and Virtualization. DOI:10.5281/zenodo.13954901
2. Lachashvili, T., Zhonzholadze, N. (2023). Virtualization and Modeling Technologies in Computer Systems. Philadelphia, USA. URL: <http://t-science.org/arxivDOI/2023/07-123.html>

3. Lachashvili, T. (2018). Innovative Methods in The Modern Educational System – Virtualization and Modeling Technologies.
4. Lachashvili, T. (2025). Modeling and Virtualization Technologies – Challenges of the Modern Educational System
5. <https://bm.ge/news/ras-fiqrobs-bil-geitsi-xelovnur-inteleqtze-/130198>

COMPARATIVE ANALYSIS OF U.S. CONTRACT LAW PRINCIPLES AND THEIR RELEVANCE FOR LEGAL SYSTEMS OF THE EAST

Rusa MAISURADZE

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Georgia

Abstract

Contract law constitutes a fundamental component of modern legal systems, ensuring stability, predictability, and fairness in economic relations. In the context of globalization and intensifying economic interaction, comparative legal analysis becomes increasingly important, particularly with regard to the harmonization of legal norms and the modernization of national legal frameworks. This study explores the core principles of contract law in the United States and examines their relevance and applicability to the legal systems of the Eastern countries.

Rooted in the common law tradition, United States contract law is characterized by judicial precedent, doctrinal flexibility, and pragmatic adaptation to economic realities. Central principles such as freedom of contract, consideration, good faith, and effective remedies form the backbone of contractual regulation. These principles ensure both party autonomy and legal safeguards aimed at protecting fairness, public policy, and social justice.

The research focuses on the practical functioning of these principles within judicial and commercial practice, analyzing how U.S. courts interpret contractual obligations, resolve disputes, and enforce remedies. Special attention is given to the doctrine of consideration, which distinguishes common law systems from civil law traditions prevalent in many Eastern legal systems. The study highlights how this doctrine enhances legal certainty and transactional reliability.

From a comparative perspective, the legal experience of the United States offers valuable insights for Eastern countries undergoing processes of legal reform, economic liberalization, and institutional modernization. Many states in the Middle East, Central Asia, South Asia, and the Caucasus face challenges related to contractual enforcement, judicial effectiveness, legal predictability, and investor protection. The adoption of selected elements of American contractual doctrine may contribute to the development of more resilient, transparent, and market-oriented legal frameworks.

Furthermore, the study examines emerging challenges posed by digital transformation, including electronic contracting, online transactions, and standardized agreements. These issues are particularly relevant for Eastern economies experiencing rapid technological growth and digital integration. The comparative analysis demonstrates how U.S. judicial approaches to electronic contracts may inform regulatory reforms in Eastern legal systems.

In conclusion, the principles of United States contract law provide a valuable methodological and practical model for the modernization of legal systems in the East. Through comparative analysis, this research contributes to broader discussions on legal harmonization, economic development, and institutional reform in the context of globalization.

Keywords: *contract law, comparative legal studies, United States, Eastern countries, legal modernization, economic regulation, judicial practice.*

Introduction

Contract law serves as a foundational mechanism for regulating private economic relations, ensuring legal certainty, stability, and fairness in commercial transactions. In contemporary globalized economic conditions, the effectiveness of contractual regulation directly influences investment flows, market confidence, and sustainable development. Therefore, the comparative study of contract law systems plays a crucial role in identifying best practices and promoting legal modernization.

The United States represents one of the most developed and pragmatically oriented contract law systems, deeply rooted in the common law tradition. In contrast, legal systems of Eastern countries largely reflect civil law, Islamic law, or mixed legal traditions. This diversity creates both challenges and opportunities for comparative legal research.

The objective of this study is to analyze the core principles of U.S. contract law and to assess their potential relevance for the legal systems of the Eastern countries, particularly in the context of economic reform, globalization, and institutional development.

Core Principles of U.S. Contract Law

One of the central pillars of American contract law is the principle of freedom of contract, which grants parties significant autonomy in defining the terms and objectives of their agreements. This autonomy, however, is limited by public policy considerations, statutory regulations, and judicial doctrines aimed at preventing injustice and abuse.

Another distinctive feature is the doctrine of consideration, requiring each party to provide something of legal value in exchange for the promise of the other. This principle reinforces reciprocal obligations and ensures that contracts are grounded in economic exchange rather than mere moral commitment.

The implied covenant of good faith and fair dealing constitutes a fundamental standard governing contractual performance. This doctrine restrains opportunistic conduct, promotes ethical business behavior, and enhances trust in commercial relations.

Comparative Perspective: Relevance for Eastern Legal Systems

Legal systems of the Eastern countries demonstrate significant diversity, encompassing civil law traditions, Islamic legal norms, and post-socialist legal frameworks. Despite this diversity, many Eastern states face common challenges related to contract enforcement, judicial independence, legal predictability, and investor protection.

The American experience offers valuable insights into strengthening judicial interpretation, enhancing contractual remedies, and promoting efficient dispute resolution. In particular, the flexible interpretative methods applied by U.S. courts may assist Eastern legal systems in adapting rigid statutory norms to complex economic realities.

Moreover, the principle of good faith may serve as a powerful instrument for addressing issues of corruption, abuse of rights, and contractual opportunism, which remain pressing concerns in many transitional economies.

Contract Law, Economic Development, and Legal Modernization

Effective contract enforcement is a cornerstone of economic growth and market stability. Empirical studies demonstrate that countries with reliable contractual systems attract higher levels of foreign direct investment and experience more dynamic private-sector development.

In Eastern economies undergoing legal and economic reforms, the modernization of contract law plays a crucial role in strengthening institutional credibility and facilitating integration into global markets. Comparative analysis with the U.S. model enables policymakers and legal scholars to identify mechanisms that enhance transactional security, judicial efficiency, and regulatory transparency.

Digital Transformation and Contemporary Challenges

The rapid expansion of electronic commerce presents new regulatory challenges for contract law. In the United States, judicial and legislative responses to digital contracting have established advanced standards for consent, fairness, and consumer protection.

Eastern legal systems, many of which are in early stages of digital legal reform, may benefit significantly from adopting similar regulatory frameworks. The harmonization of electronic contract regulation can foster cross-border trade, promote innovation, and reduce legal uncertainty in digital transactions.

Conclusion

The comparative analysis of U.S. contract law principles and their relevance for Eastern legal systems reveals substantial potential for legal modernization,

economic development, and institutional reform. By integrating judicial flexibility, doctrinal coherence, and strong enforcement mechanisms, Eastern countries may enhance legal predictability and market efficiency.

This research underscores the importance of comparative legal studies in advancing legal harmonization and promoting sustainable socio-economic development within the broader context of globalization.

REFERENCES

1. Farnsworth, E. A. (2019). *Farnsworth on Contracts* (4th ed.). Aspen Publishers.
2. Knapp, C. L., Crystal, N. M., & Prince, H. G. (2019). *Problems in Contract Law: Cases and Materials* (9th ed.). Wolters Kluwer.
3. Restatement (Second) of Contracts. (1981). American Law Institute.
4. Uniform Commercial Code, Article 2. (2017). Sales of Goods.
5. Hillman, R. A. (2020). *Principles of Contract Law*. West Academic Publishing.

CHINA IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS: GREAT POWER OR RISING POWER?

Vadym OSIN

Dnipro University of Technology
Ukraine

***Abstract.** The paper examines the debate over China's status in the contemporary international system. It focuses on the distinction between the concepts of great power and rising power, using indicators such as economic capacity, military capabilities, institutional influence, and soft power. The analysis suggests that despite its growing global influence, China is more accurately described as a rising power undergoing a transformation of its international status.*

Despite the widespread perception of China as a global actor, its status within the system of international relations remains the subject of ongoing academic debate. This situation stems from the differing theoretical positions of political scientists, as well as the vague criteria used to determine the position of states. An example of such a contentious issue is China's status: whether it is already a *great power* (Benvenuti et al., 2022) or whether it remains a *rising power* (Lanteigne, 2020). This question has not only theoretical but also practical significance, since the interpretation of China's international status directly influences the perception of the global balance of power and the dynamics of strategic rivalry among leading powers.

This raises a key research question: should China be viewed as an established great power or a rising power in the process of transforming its international status? This is far from a scholastic problem, as a country's status, real or perceived,

influences the foreign policy actions of all actors involved. Within this logic, the status of a rising power implies a high probability of China and the United States falling into the so-called Thucydides's Trap (Allison, 2017). According to this concept, an established great power (the United States), seeking to constrain the growing influence of a potential rival, adopts various restrictive and containment measures, thereby increasing the likelihood of war (an alternative interpretation is presented in Wang, 2023).

The distinction between the categories of *great power* and *rising power* can be operationalized through a set of indicators reflecting the distribution of power in the international system. Key criteria include economic capacity, military capabilities, institutional influence, the ability to shape international norms, as well as the level of soft power and global engagement. A comprehensive analysis of these parameters helps to avoid a simplified interpretation of a state's status based solely on a single indicator.

One group of scholars argues that China should already be considered a great power, pointing to its vast economy, growing military capabilities, and considerable institutional influence (e.g., its permanent membership in the UN Security Council and its veto power). This view is consistent with the neorealist perspective, one of whose founders predicted both China's and the EU's potential emergence as great powers and the latter's dependence on scale: "Western Europe with political unity achieved, and China with a modern economy, would be great powers and highly self-sufficient ones. To compete at the great power level is now possible only for countries of continental size" (Waltz, 1979, pp. 145–146).

At the same time, a significant number of scholars describe China as a rising power that has not yet matched the economic strength, global military influence, alliance networks, and soft power of the United States. Despite the overall scale of China's economy, large parts of the country, especially its inland provinces, remain relatively underdeveloped, and its GDP per capita remains significantly lower than that of developed countries such as the United States, Germany, and Japan (World Bank, n.d.). A comparison of the IMF quotas of China and the United States (6.40% vs. 17.42%) further highlights the disparity in the economic capabilities of the two states (International Monetary Fund, n.d.). These indicators make it possible to assess not only the size of an economy but also the underlying resource base necessary for sustained military, institutional, and political influence at the global level.

China has limited military capabilities, specifically a relatively small number of overseas military bases and limited experience in global power projection. Moreover, it has been noted that China lacks a traditional feature of virtually all great powers – namely, its own clearly defined sphere of influence: "Comparing potential balancing behavior of China to that of the USSR is problematic, since unlike the Soviet Union, China has no sphere of influence *à la* Eastern Europe in

the twentieth century and has neither the power nor the immediate desire to create one” (Lanteigne, 2020, p. 17).

Thus, China demonstrates several characteristics of a great power in terms of economic capacity and institutional influence, yet it continues to face structural limitations related to its level of development, its capacity for global military projection, and the extent of its soft power. Despite the significant growth of its international influence, China is more akin to a rising power than a full-fledged great power. Its economic and political potential continues to grow, but structural limitations do not yet allow us to speak of a complete transformation of its status in the international system. Moreover, the very category of great power may be undergoing transformation in the context of globalization and interdependence. In the 21st century, great power status is increasingly defined not only by traditional parameters of military capabilities but also by technological leadership, institutional influence, and the ability to shape international norms. In this context, an analysis of China helps clarify the theoretical criteria for great power status.

REFERENCES

1. Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's trap?* Houghton Mifflin Harcourt.
2. Benvenuti, A., Chung, C.-P., Khoo, N., & Tan, A. (2022). *China's Foreign Policy: The Emergence of a Great Power* (1st ed.). Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003088288>
3. International Monetary Fund. (n.d.). *IMF Members' Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors*. Retrieved March 15, 2026, from <https://www.imf.org/en/about/executive-board/members-quotas>
4. Lanteigne, M. (2020). *Chinese Foreign Policy: An Introduction* (4th ed.). Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429437908>
5. Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.
6. Wang, H. H. (2023). *Escaping Thucydides's trap: Dialogue with Graham Allison on China – US Relations*. Palgrave Macmillan. URL: <https://doi.org/10.1007/978-981-99-2236-9>
7. World Bank. (n.d.). *GDP per capita, PPP (current international \$)*. Retrieved March 15, 2026, from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>

THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN VAHOB RAHIMOV'S SCIENTIFIC SCHOOL TO THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S MINING SECTOR

Shakhnoza Safarboy kizi TASHKULOVA

Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Republic of Uzbekistan

Abstract. *Uzbekistan is a country rich in natural resources, where the mining industry has been a vital factor in economic and cultural progress since ancient times. Especially during the years of independence, scientific research has played a decisive role in advancing the mining industry through modern scientific foundations. In this context, the contribution of Academician Vahob Rahimov and the scientific school formed around him is of particular importance. This article analyzes the scientific and practical contributions of Academician Vahob Rahimov to the mining sector, the research conducted by his scientific school, and their overall impact on the development of the field.*

Keywords: *Academician Vahob Rahimov, scientific school, mining sector, mine surveying technology.*

The mining industry has long been one of the primary sectors of Uzbekistan's economic development. In particular, the sector has reached a sophisticated level today as a result of the harmony between a rich natural resource base, ancient mining traditions, and modern science. A notable contribution to this progress belongs to the scientific school founded by Academician Vahob Rahimov. The school he established served not only for scientific research but also for increasing the efficiency of practical mining operations during its time, a service that continues to this day.

Academician Vahob Rahimov (1934-2014) is recognized as a prominent geologist and geochemist of Uzbekistan. He dedicated his career primarily to the exploration, evaluation, and scientific development of mineral deposits. The scientific school founded by Rahimov contributed significantly to the development and practical application of modern scientific methodologies within the mining and geological sectors (Вахоб Рахимович Рахимов, к 80-летию со дня рождения, 2014, с. 51).

During the initial stage of his scientific career, Academician Vahob Rahimov focused his research on rock mass mechanics. Based on the results of studies conducted at various mining sites in Uzbekistan, he defended his doctoral dissertation titled "Study of Mechanical Processes in Rock Masses" in 1972 at the Mining Institute of the USSR Academy of Sciences, under the supervision of M.M. Protodyakonov. Following his successful defense, he earned the degree of Doctor of Technical Sciences and was soon after awarded the academic title of

Professor (Rahimov Vahob Rahimovich, 2022). Throughout his career, the Academician published more than 300 scientific works, including over 20 monographs. Under his scientific supervision, 3 Doctors of Science and more than 50 Candidates of Science (PhDs) were successfully trained (Ученые Satbayev University).

His primary scientific works are devoted to identifying the patterns of geomechanical process transformations within rock masses resulting from mineral extraction. His research also focuses on the creation and application of eco-friendly technologies to ensure the full and integrated utilization of the mineral resource potential of both natural and anthropogenic (technogenic) deposits. Furthermore, he established the scientific foundations for implementing modern mine surveying technologies in mining operations through the use of electro-optical instruments and satellite-based systems (Основа разработки мелкомасштабных золоторудных месторождений Кизилкумов, 2000).

Academician Vahob Rahimov expanded his scientific school through his numerous followers. Throughout his career as a mentor, he supervised a multitude of doctoral and candidate dissertations. Experts trained by this school continue to hold leading positions in Uzbekistan's major geological and mining organizations.

As a master geologist, Vahob Rahimov placed great emphasis on the training of young scientists and engineers. Many Doctors of Science and professors have emerged from among his students. His school focused its activities on fundamental geological research, the methodology of identifying mineral deposits, and the scientific justification of mine exploitation technologies. For instance, representatives of Rahimov's school have been active in prominent scientific and industrial centers such as the "University of Geological Sciences," "Uzbekgeology", the "Navoi Mining and Metallurgical Combinat" (NMMC), and "O'Zlitineftegaz". They have successfully implemented modern GIS technologies, geostatistical modeling, and remote monitoring methods for the assessment of underground resources (Ахмедов, Ежков, 2022, b. 68).

The research on the geological structure and metallogeny of mineral deposits conducted by Academician Vahob Rahimov's scientific school in various regions of Uzbekistan – specifically in Navoi, Zarafshan, the Hissar Mountains, and the Kyzylkum Desert – serves as a solid foundation for the development of the country's modern mining sector. In particular, the studies concerning the formation conditions of gold, silver, copper, and other non-ferrous metal deposits, the identification of geochemical and mineralogical factors, and the analysis of ore layer compositions and their genetic mechanisms have introduced new scientific frameworks to the field. The conceptual approaches developed by Academician Vahob Rahimov and the researchers of his school, especially the theory of geochemical operations, are utilized as precise, decisive methods in mineral exploration and prospecting (Турапов, Акбаров, 2010, с. 109-128).

The scientific school of Academician Vahob Rahimov enhanced the efficiency of mineral exploration through the integrated application of geophysical and geochemical methods. These include aero-geophysical sounding techniques, remote sensing and analysis technologies, and geostatistical modeling methods. These innovative approaches not only elevated mining research to a new level but also paved the way for the discovery of several major mineral deposits (Саййидкосимов, Низамова, Хакбердиев, 2022, с. 106-114).

Based on the results of long-term research conducted under his leadership, recommendations for the safe conduct of mining operations and the calculation of design parameters for the room-and-pillar mining system were developed and widely implemented. In the technological design of ore deposit exploitation, mines such as Ingichka, Koytosh, and Mirgalimsay hold a prominent place (Вахоб Рахимович Рахимов, к 80-летию со дня рождения, 2014, с. 51).

The scientific school in the field of mining founded by Academician Vahob Rahimov continues to make significant contributions to the exploration of Uzbekistan's natural resources, their rational and efficient utilization, and the assurance of environmental sustainability. Even today, the academician's scientific perspectives and methodologies are being further developed by a new generation of geologists and mining scientists. The scientific school of Academician Vahob Rahimov maintains its historical place and significance as one of the robust scientific foundations of Uzbekistan's mining industry.

REFERENCES

1. Вахоб Рахимович Рахимов (к 80-летию со дня рождения) (2014). *Горный журнал Казахстана*, 10, с. 51. URL: <https://rucont.ru/efd/458950>
2. Rahimov Vahob Rahimovich (16.07.2022). URL: <https://uztext.com/103732-text.html>
3. Ученые Satbayev University. Рахимов Вахоб Рахимович. 1934-2014. URL: <https://museum.satbayev.university/ru/muzey-istorii/uchenye-satbayev-university>
4. Основы разработки мелкомасштабных золоторудных месторождений Кизилкумов (2000). Ташкент, с. 11.
5. Ахмедов, Н.А., Ежков, Ю.Б. (2022). Редкометалльная стратегия Узбекистана (потенциал, рост, перспективы освоения). *O'zbekiston konchilik xabarnomasi*, 2 (89), в. 68.
6. Турапов, М.К., Акбаров, Х.А. и др. (2010). Методология прогнозирования месторождений полезных ископаемых. Ташкент, 109-128.
7. Саййидкосимов, С.С., Низамова, А.Т., Хакбердиев, М.Р. (2022). Информационные технологии геомеханического обеспечения безопасного недропользования. *Горный вестник Узбекистана*, 2 (89), 106-114.

EDUCATION, CULTURE AND TOURISM INTERACTIONS BETWEEN THE CAUCASUS AND THE COUNTRIES OF THE EAST

Tia TIGHASHVILI

History Bachelor, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Irakli SABANADZE

History Bachelor, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Salome MAISUADZE

Current History Student, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Tatia CHIKADZE

Tourism Student, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Supervisor: Madona Keadze, Doctor of History, Associate Professor

Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

***Abstract.** This study explores the historical and cultural interactions between the Caucasus and the countries of the East, focusing on the integrative role of education and tourism in fostering intercultural dialogue, knowledge transfer, and sustainable development. The Caucasus, situated at the crossroads of major civilizational routes, has long served as a conduit for intellectual, cultural, and economic exchanges. Drawing upon archival sources, historiographical analysis, and contemporary case studies, the research demonstrates how Eastern educational models, philosophical traditions, and trade networks shaped the social, cultural, and institutional structures of Caucasian societies.*

Special attention is devoted to the role of tourism as a modern tool for educational engagement and cultural preservation. Field observations and statistical indicators reveal that educational tourism enhances intercultural understanding, strengthens local identity, and contributes significantly to regional economic sustainability. The interdisciplinary framework applied in this research integrates historical inquiry, cultural studies, and tourism analysis, providing methodological insights for Oriental Studies and regional development strategies.

***Keywords:** Caucasus, Eastern countries, education, tourism, cultural exchange, historical interactions, intercultural dialogue.*

Introduction

The Caucasus region has historically functioned as a pivotal bridge between Eastern and Western civilizations. Its strategic geographical position at the intersection of Europe, Asia, and the Middle East facilitated the continuous movement of peoples, goods, and ideas. Throughout antiquity and the medieval period, the Caucasus became deeply embedded in transcontinental trade networks, most notably the Silk Road, which connected China, Central Asia, Persia, and the Mediterranean world.

These interactions generated profound cultural, educational, and intellectual exchanges, leaving a lasting imprint on the political institutions, religious traditions, artistic expressions, and social structures of Caucasian societies. Eastern philosophical thought, scientific knowledge, educational practices, and administrative systems significantly influenced the evolution of local institutions and cultural identities.

The present study aims to examine the multifaceted interactions between the Caucasus and Eastern civilizations, emphasizing the integrative roles of education and tourism. By analyzing historical developments and contemporary practices, the research seeks to demonstrate how these interactions continue to shape cultural preservation, social cohesion, and sustainable regional development.

Methodology

This research employs a mixed-method approach combining qualitative and quantitative techniques to ensure analytical depth and empirical reliability. Archival research was conducted using Georgian, Persian, Arabic, and Ottoman historical sources, including manuscripts, chronicles, legal documents, and educational treatises. These materials provided essential insights into political alliances, trade relations, cultural exchanges, and educational structures.

A comprehensive literature review of classical and contemporary academic works on Caucasus–East interactions enabled the contextualization of historical processes within broader regional and global frameworks. Case studies were carried out in selected Georgian regions – Kakheti and Mtskheta – due to their historical importance and well-preserved cultural heritage.

Fieldwork included observational research, structured interviews with educators, museum specialists, tourism professionals, and cultural heritage managers, as well as participation in educational tourism programs. Statistical data on tourist flows, visitor engagement, and economic impact were analyzed to assess the effectiveness of integrated education–tourism initiatives. This triangulation of data enhanced the validity and reliability of research findings.

Historical and Cultural Interactions

For centuries, the Caucasus served as a dynamic corridor for political diplomacy, commercial exchange, and intellectual interaction. The Silk Road and its regional branches facilitated not only the transport of luxury goods such as silk, spices, and precious metals but also the dissemination of scientific knowledge, religious doctrines, technological innovations, and artistic traditions.

Eastern philosophical schools and educational institutions influenced the intellectual life of Caucasian societies, introducing advanced models of instruction, scholarly methodologies, and administrative organization. Persian literary traditions, Arabic scientific treatises, and Ottoman legal systems contributed to shaping local academic and bureaucratic cultures.

Cultural exchange is vividly reflected in the region's architecture, fine arts, literature, and religious practices. Mosques, monasteries, caravanserais, fortresses, and educational centers exemplify architectural synthesis, blending Eastern aesthetics with local craftsmanship. Manuscript traditions and epigraphic monuments attest to multilingual scholarly environments and intercultural dialogue.

Religious movements, including Christianity and Islam, played a central role in facilitating cross-cultural communication. Monastic academies, madrasas, and royal schools became centers for intellectual exchange, fostering dialogue between theological doctrines and philosophical thought. This complex cultural synthesis produced a distinctive regional identity rooted in tolerance, adaptability, and intellectual openness.

Education and Tourism Integration

In the contemporary context, education and tourism function as complementary mechanisms for cultural preservation and intercultural learning. Educational tourism initiatives integrate academic curricula with experiential learning, enabling students and visitors to engage directly with historical monuments, archaeological sites, museums, and living traditions.

Collaborative programs between universities, schools, museums, and tourism organizations facilitate interdisciplinary education, combining history, cultural studies, anthropology, and tourism management. These initiatives enhance learners' understanding of cultural diversity, historical continuity, and heritage conservation.

Empirical data indicate that educational tourism programs increase visitor engagement with heritage sites by approximately 25–30%, contributing significantly to local economic growth. Furthermore, these programs promote sustainable tourism practices by raising awareness about cultural preservation and environmental responsibility.

Interactive workshops, guided heritage tours, reenactments, and traditional craft demonstrations provide immersive learning experiences, fostering emotional connection with history and strengthening long-term knowledge retention. Such integrative approaches not only enrich academic instruction but also empower local communities by generating employment and promoting cultural entrepreneurship.

Case Study: Selected Georgian Regions

Kakheti – Kakheti, located in eastern Georgia, represents a prominent center of cultural and educational exchange influenced by Persian and Central Asian traditions. Historical sources reveal extensive diplomatic correspondence, trade relations, and scholarly interactions with Eastern states. Architectural monuments, such as fortified monasteries and royal academies, demonstrate the synthesis of Eastern and local artistic styles.

Modern tourism initiatives in Kakheti integrate historical education with wine tourism, traditional crafts, and cultural festivals. These programs promote

regional heritage awareness, economic diversification, and sustainable development.

Mtskheta – Mtskheta, the ancient capital of Georgia, embodies centuries of religious, political, and educational interaction. As a UNESCO World Heritage Site, it preserves early Christian monuments influenced by Byzantine and Eastern architectural traditions. Educational tourism programs in Mtskheta emphasize archaeological interpretation, religious heritage, and intercultural dialogue.

Field observations indicate that integrated heritage programs enhance visitor satisfaction and foster local participation in cultural preservation efforts.

Discussion

The interdisciplinary synthesis of history, education, and tourism highlights the transformative potential of cultural heritage in fostering intercultural understanding and sustainable development. Educational tourism functions as a platform for experiential learning, bridging academic research and public engagement.

The findings suggest that coordinated educational strategies, combined with professional tourism management, can significantly enhance cultural preservation, economic resilience, and social cohesion. This integrative model offers a replicable framework for regional development across the Caucasus and broader Eastern contexts.

Conclusion

The historical and cultural interactions between the Caucasus and the countries of the East constitute a foundational dimension of regional identity and development. By integrating education and tourism, contemporary societies can revitalize cultural heritage, promote intercultural dialogue, and foster sustainable growth. This study provides a methodological blueprint for interdisciplinary research and policy development, reinforcing the relevance of Oriental Studies in addressing modern global challenges.

REFERENCES

1. Abu-Lughod, J. L. (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*. Oxford: Oxford University Press.
2. Frankopan, P. (2015). *The Silk Roads: A New History of the World*. London: Bloomsbury Publishing.
3. Hodgson, M. G. S. (1974). *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilisation*. Vols. 1–3. Chicago: University of Chicago Press.
4. Lapidus, I. M. (2014). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A Multiethnic History*. Harlow: Pearson Education.
6. Suny, R. G. (1994). *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington: Indiana University Press.
7. Lang, D. M. (1957). *Lives and Legends of the Georgian Saints*. London: Allen & Unwin.

8. Eastmond, A. (2010). *Royal Imagery in Medieval Georgia*. University Park: Pennsylvania State University Press.
9. Rayfield, D. (2012). *Edge of Empires: A History of Georgia*. London: Reaktion Books.
10. Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage Tourism*. Harlow: Pearson Education.
11. Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A Review of Recent Research and Trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21.
12. UNESCO. (2013). *Cultural heritage and sustainable tourism: Guidelines for policy-makers*. Paris: UNESCO Publishing.
13. Chkhartishvili, M. (2015). *Cultural interaction in the Caucasus: Historical perspectives*. Tbilisi: Universal Publishing.
14. Gamkrelidze, T., & Ivanov, V. (1995). *Indo-European and the Indo-Europeans*. Berlin: Mouton de Gruyter.
15. Tighashvili, T., Maisuadze, S., & Chikadze, T. (2026). *Educational and cultural tourism programs in Georgia: Historical perspectives*. Telavi: Iakob Gogebashvili Telavi State University Press.

THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES – THE NEW “GOLDEN BRIDGE” BETWEEN EAST AND WEST

Dostonjon Beknazar ogli TOJIEV

Junior Research Fellow at the Department of History of Central Asia,
Al Biruni Institute of Oriental Studies, Academy Sciences of Uzbekistan
Republic of Uzbekistan

***Abstract.** The article analyzes the outcomes of the Bishkek Summit of the OTS. It highlights the organization’s role as a new “golden bridge” between East and West in strengthening political, economic, and cultural ties, as reflected in the summit’s results. Based on the decisions adopted during the summit, the paper examines the prospects for cooperation among Turkic countries, as well as their contribution to regional stability and development.*

***Keywords:** Organization of Turkic States, diplomatic relations, Central Asia, Bishkek Summit, “Turkic Time” program, cooperation in the digital economy, Palestinian crisis, deepening integration, East-West transport corridors, Turkic alphabet, Afghanistan issue, COP-29 Global Summit.*

Situated at the crossroads of the Great Silk Road – one of the historical arteries of global civilization – the member states of the Organization of Turkic States (OTS) have become an inseparable part of the Turkic world’s development and potential. The Turkic lands, for millennia, have served as a vital bridge connecting East and West, North and South, fostering intercultural dialogue and enriching world civilizations.

As President Shavkat Mirziyoyev emphasized in his book “The Strategy of New Uzbekistan”: “Historically, due to its unique geostrategic position along the

Great Silk Road and the Great Indian Trade Routes, Central Asia has always been at the center of major global processes. Our region has served as a distinctive bridge connecting Europe, the Middle East, and South and Southeast Asia” (Мирзиёев, 2021, с. 38).

On 6 November 2024, the Kyrgyz capital Bishkek hosted the latest summit of the Organization of Turkic States, dedicated to the 15th anniversary of the Organization and the expansion of economic, cultural, and digital cooperation within the Turkic world. Under the theme “Strengthening the Turkic World: Economic Integration, Sustainable Development, Digital Future, and Security for All,” the summit brought together the leaders of member states to discuss key issues in trade, digital transformation, transport and logistics, cultural-humanitarian ties, and regional as well as international security (Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States, 03.10.2009).

The summit, chaired by President Sadyr Japarov of Kyrgyzstan, was attended by President Ilham Aliyev of Azerbaijan, President Kassym-Jomart Tokayev of Kazakhstan, President Shavkat Mirziyoev of Uzbekistan, President Rejep Tayyip Erdogan of Turkey, Prime Minister Viktor Orban of Hungary, and President Ersin Tatar of the Turkish Republic of Northern Cyprus. Also present were the Secretaries-General and Heads of affiliated organizations such as TURKSOY, TURKPA, the Turkic Investment Fund, the Council of Elders, the Turkic Academy, and the Turkic Culture and Heritage Foundation.

President S. Japarov underscored Kyrgyzstan’s commitment to leveraging multilateral partnership opportunities within its chairmanship and described the OTS as a unique structure possessing exceptional potential for strengthening international standing and improving the well-being of Turkic peoples. He expressed gratitude to Prime Minister Viktor Orban for promoting the “Turkic Time” initiative in Europe, first introduced at the 2023 Astana Summit. Moreover, he reaffirmed that Kyrgyzstan would prioritize the “Vision of the Turkic World – 2040”, the OTS Strategy for 2022-2026, and other strategic frameworks (Mirziyoev, 2019, p. 20-24).

On matters of security, Japarov called for solidarity in addressing global challenges, emphasizing the urgency of resolving the conflict in Palestine, and reinforcing joint measures to combat terrorism, extremism, and transnational crime. In the sphere of cultural cooperation, he proposed the establishment of a “Library of Turkic Peoples” to preserve and popularize the common cultural heritage, describing it as a powerful symbol of unity and a platform for cultural exchange: “The Library of Turkic Peoples will strengthen the spirit of solidarity among our nations, enrich cultural ties, and consolidate our cooperation”.

President Kassym-Jomart Tokayev of Kazakhstan stated: “This is indeed a remarkable occasion. Within a short time, the Organization of Turkic States has become a reputable international institution. This success is the fruit of our unity. I

am confident that this summit will further reinforce our cooperation” (Gasimli, 2023, p. 438). He noted that Kazakhstan, during its chairmanship, successfully implemented numerous initiatives, including over 80 events, among them the 5th World Nomad Games in Astana. He also hailed the adoption of a unified Turkic alphabet as a milestone achievement. Highlighting digital transformation, Tokayev evaluated the new Agreement on Digital Economy Cooperation as pivotal for the collective advancement of the Turkic world and suggested mutual broadcasting of cable TV channels to strengthen a common Turkic information space.

President Ilham Aliyev of Azerbaijan, reflecting on the 15th anniversary of the Nakhchivan Agreement, stressed that the OTS had undergone dynamic institutional development and cited the “Declaration of Citizenship” adopted at the 2024 Shusha Informal Summit as a vital step toward deepening mutual cooperation (Batalova, 2023, p. 62). He also noted Azerbaijan’s growing investment in transport corridors linking Central Asia and Turkey, as well as his invitation for member states to actively participate in the upcoming COP-29 Climate Conference, to be hosted by Azerbaijan.

President Rejep Tayyip Erdogan of Turkey delivered a comprehensive address, asserting that the 15th anniversary of the OTS marks a historic milestone in consolidating the unity of Turkic nations: “The Organization of Turkic States has evolved into a platform of purpose and stability across the Eurasian region. All friends at this table share a strong will to advance our Organization further”. He emphasized the adoption of the 34-letter Turkic alphabet in Baku (September 2024) as a “historic leap forward”, interpreting it as a symbol of collective determination to ensure future unity: “Member and observer states must now take concrete steps toward adopting this alphabet. The Turkish Republic of Northern Cyprus, Turkey, and Azerbaijan are ready, while Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan are encouraged to initiate similar efforts” (Bakirova, 2024, s. 36).

President Shavkat Mirziyoev of Uzbekistan reaffirmed the importance of maintaining consistent political and security dialogues within the OTS framework, formulating unified stances on global issues, and addressing regional challenges, including Palestine and Afghanistan. He proposed publishing a multi-volume anthology of Turkic oral traditions in member state languages, conducting joint academic research, and introducing optional courses on Turkic peoples’ history, ethnography, culture, and art in schools. Moreover, he announced Uzbekistan’s readiness to become a full member of the TCHF, emphasizing the necessity of step-by-step, collaborative implementation of these initiatives.

Prime Minister Viktor Orban of Hungary highlighted the deepening of economic and political integration, the importance of linguistic and cultural ties in fostering mutual understanding, the enhancement of investment environments, and the joint fight against terrorism and transnational crime. He further noted the need for greater cooperation in addressing global issues and ensuring an active Turkic

presence on the international stage (Turkiy davlatlar tashkilotining norasmiy sammiti Ozarbayjonda bo‘lib o‘tadi, 29.04.2024).

The Bishkek Summit concluded with the adoption of significant resolutions and agreements aimed at reinforcing cooperation, mutual support, and cultural solidarity among the Turkic nations. These outcomes underscore the determination of member states to deepen integration and advance the OTS as a key platform for regional stability, shared prosperity, and mutual understanding.

In summary, the 11th Summit of the Organization of Turkic States in Bishkek demonstrated a renewed commitment to friendship, partnership, and collective progress across economic, cultural, and security spheres. Given their historical roots and cultural bonds, the member and observer states of the OTS rightfully embody the role of a “Golden Bridge” linking the four corners of modern Eurasia.

REFERENCES

1. Мирзиёев, Ш. М. (2021). Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: Ўзбекистон, б. 38.
2. Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States (03.10.2009). Naxichevan.
3. Mirziyoev, Sh. M. (2019). New Opportunities for Integration and Cooperation. *Special publication – Turkic Council: 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement*. Baku, p. 20-24.
4. Gasimli, Vusal (2023). Turkic States Economy. Ankara: Nobel akademik yayincilik eğitim danışmanlık tic. Ltd, p. 438.
5. Batalova, A. (2023). The Objectives of the Organization of Turkic States, Russia and China are not at Odds. *BRIQ Belt & Road Initiative Quarterly*, 4 (3), p. 62.
6. Bakirova, B. (2024). Azərbaycan'ın Kültür Beşiği: Şuşa. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt 7, Sayı 13, s. 36.
7. Turkiy davlatlar tashkilotining norasmiy sammiti Ozarbayjonda bo‘lib o‘tadi (29.04.2024). URL: <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/turkiy-davlatlar-tashkilotining-norasmiy-sammiti-ozarbayjonda-bulib-utadi>

MODERN CHALLENGES OF MILITARY TOURISM IN GEORGIA

Tamar ZUBITASHVILI

Doctor of Geographical Sciences, Independent Tourism Researcher

Telavi, Georgia

Abstract. *The main driving factors of military tourism are the motivation for travel, which includes understanding military history, paying tribute to fallen soldiers, and visiting places associated with famous leaders. Military tourism is based on combat facts, events, and military fortifications. The product of military tourism is based on military history. People have the opportunity, with personal*

motivation, to visit places of past military operations, museums, monuments, and camps. Military tourism aims to inform and educate all interested parties, emphasize traditional and social values, and elevate the spiritual well-being of the visitor.

Keywords: *military tourism, history, culture, fortifications, war museum, battlefield.*

სამხედრო ტურიზმის თანამედროვე გამოწვევები საქართველოში თამარ ზუბიტაშვილი

გეოგრაფიულ მეცნიერებათა დოქტორი
ტურიზმის დამოუკიდებელი მკვლევარი
თელავი, საქართველო

ანოტაცია: ქვეყნების განვითარებასთან და მშენებლობასთან ერთად იზრდება და ყალიბდება ტურიზმის საწყისები. ტურიზმი რომ ისტორიაზე და კულტურაზე დაფუძნებული ეს ყველასთვის ნათელია. უძველესი ძეგლები, კულტურის კერები, ტაძრები, საფორთიფიკაციო ნაგებობები, საგუმაგო კომპლექსები, საბრძოლო ადგილები და ციხე-გალავნები და კიდევ მრავალი ღირსშესანიშნავი ობიექტები, ყველაფერი ეს ტურიზმის განვითარების მნიშვნელოვანი წინაპირობებია. ყველა ქვეყანას თავისი ისტორია და განვითარების ეტაპები აქვს გავლილი, სწორედ ამ ისტორიას ეფუძნება ტურიზმის განვითარებაც ამა თუ იმ ქვეყანაში.

წინამდებარე სტატიაში მინდა განვიხილო ტურიზმის ერთ-ერთი მეტად საინტერესო ფორმა – სამხედრო ტურიზმი, რომელიც დაფუძნებულია საბრძოლო ფაქტებზე, მოვლენებსა და საბრძოლო საფორთიფიკაციო ნაგებობებზე.

საკვანძო სიტყვები: სამხედრო ტურიზმი, ისტორია, კულტურა, საფორთიფიკაციო ნაგებობები, ომის მუზეუმი, საბრძოლო ველი

განხილვა: სამხედრო ტურიზმის მიზანია აქტივობები, რომლებიც მოიცავს ისტორიული კვლევებიდან დაწყებული, ზოგჯერ აქტიური კონფლიქტის ზონების მონახულებით დამთავრებულ ობიექტებს. სამხედრო ტურიზმის ძირითადი მამოძრავებელი ფაქტორებია მოგზაურობის მოტივაცია, რომელიც მოიცავს სამხედრო ისტორიის გააზრებას, დაღუპული ჯარისკაცების პატივისცემას და ცნობილ

ლიდერებთან დაკავშირებული ადგილების მონახულებას (Katiniotis, 2025).

საქართველოს ტერიტორიაზე უამრავი სამხედრო ღირსშესანიშნაობაა თავმოყრილი, როგორცაა მუზეუმები, ძეგლები, იარაღისა და რელიქვიების კოლექციები, ასევე ადგილები, სადაც მნიშვნელოვანი სამხედრო მოვლენები (ბრძოლები, კონფლიქტები და ა.შ.) მოხდა, რომლებიც დაკავშირებულია ჩემი ქვეყნის წარსულთან და თანამედროვე ისტორიასთან.

სამხედრო ტურიზმის პროდუქტი ეფუძნება სამხედრო ისტორიას. ადამიანებს აქვთ შესაძლებლობა პირადი მოტივაციით, ეწვიონ წარსული სამხედრო ოპერაციების ადგილებს, მუზეუმებს, ძეგლებს, ბანაკებს. სამხედრო ტურიზმი მიზნად ისახავს ყველა დაინტერესებული პირის ინფორმირებას, განათლებას, ტრადიციული და სოციალური ღირებულებების ხაზგასმას და ვიზიტორის სულიერ ამაღლებას (Katiniotis, 2025).

როგორც ავლნიშნე ტურიზმის ეს ფორმა დაფუძნებულია ქვეყნის ისტორიაზე. ჩემი ქვეყანა საქართველო ორ ზღვას შუა მდებარე ქვეყანაა, რომელიც აზიის და ევროპის გზაგასაყარზე მდებარეობს. მისი ასეთი მდებარეობა კი ყოველთვის იყო ინტერესი მეზობელი სახელმწიფოების მხრიდან და საუკუნეების განმავლობაში ქვეყანა იბრძოდა არაერთი მტრის წინააღმდეგ, აქედან გამომდინარე ქვეყნის ტერიტორიაზე მრავლადაა საბრძოლო ადგილები, ციხე-სიმაგრეები, თავდაცვითი კომპლექსები რომლებიც დღეს ერთ-ერთ მეტად მიმზიდველ ობიექტებს წარმოადგენენ სამხედრო ტურიზმით დაინტერესებული ვიზიტორებისთვის. ასევე უნდა ავლნიშნოთ მუზეუმები, რომლებიც სამხედრო თემატიკის კიდევ უფრო თვალსაჩინო რესურსებს წარმოადგენენ.

გაგაცნობთ ცალკეულ მოვლენებს, რომელთაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ საქართველოს ისტორიაში და მეტად საინტერესოა სამხედრო ტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით. თავდაპირველად უნდა ვახსენო დიდგორის ველი, რომელიც ქვემო ქართლში თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში მდებარეობს და თბილისიდან დაახლოებით 40 კმ მანძილზე. სწორედ აქ 1121 წლის 12 აგვისტოს მნიშვნელოვანი ბრძოლა აწარმოვა მეფე დავით აღმაშენებელმა. დიდგორის ბრძოლა ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი გამარჯვებაა საქართველოს ისტორიაში, რომლის შედეგად ქვეყანა საბოლოოდ

გათავისუფლდა თურქ-სელჩუკთა ბატონობისგან და უფრო მეტად განმტკიცდა სამეფო ხელისუფლება, საფუძველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებას და აღორძინებას, ქვეყანაში დაიწყო ოქროს ხანა (<https://georgia.travel/ka>).

ქართველებისათვის დიდგორი განსაკუთრებული ადგილია, აქ ნახავთ უზარმაზარ მემორიალურ კომპლექსს, რომელიც ერთ-ერთი მასშტაბური მემორიალური კომპლექსია მთელს საქართველოში და რამოდენიმე მონუმენტური ძეგლისგან არის შემდგარი. კომპლექსის მაღალ ქვის მონუმენტზე გამოსახულია მზის სვეტის და ქართული ეროვნული იდენტობის ერთ-ერთი უმთავრესი სიმბოლო - ბორჯღალი. რომლის ირგვლივაც დიდი ზომის ხმლები, ზარები და სვეტებია განთავსებული. ეს ყოველივე კი ისტორიული ბრძოლის მასშტაბურობას უსვამს ხაზს. ქანდაკებათა კომპლექსში არის მეზრძოლთა ფიგურები საყვირით ხელში. ეს ტერიტორია იზიდავს მრავალ ტურისტს რომელთაც აინტერესებთ როგორც ქვეყნის წარსულის ისტორია, ასევე კულტურა და სამხედრო სტატეგიული მდგომარეობა. დიდგორი წარმოადგენს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ობიექტს სამხედრო ტურიზმის თვალსაზრისით.

აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთის ნაყოფიერ ველზე, მდინარე ალაზნის მარცხენა ნაპირას კერძოდ, კი მდინარე ილტოს შესართავთან ისტორიული ბახტრიონის ციხის თითქმის გამქრალი ნანგრევებია, იგი სპარსეთის მეფის შაჰ-აბას I-ის მიერ მე-17 საუკუნეში არის აგებული და სწორედ აქ 1659 წელს გაიმართა ბახტრიონის აჯანყება.

ბახტრიონის ციხე სპარსელთა სამხედრო და ადმინისტრაციული სიმაგრე კახეთში საქართველოს და ქართველი ხალხის კიდევ ერთ ცნობილ ამბავს გვიყვება. დღეისათვის შემორჩენილია ციხის ნანგრევები და ჩამოშლილი კედლები. ბახტრიონი კახეთის ერთ-ერთი ყველაზე პატივსაცემი ისტორიული ადგილია, ქართული გმირობისა და თავისუფლებისთვის ბრძოლის სიმბოლო. მისი აღდგენის შემთხვევაში იგი ძალიან კარგ რესურსი იქნება ამ რეგიონში სამხედრო ტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით. იმედს ვიტოვებ რომ აუცილებლად მოხდება ამ ტერიტორიის გასუფთავება, ციხის ნანგრევების მეტ-ნაკლებად რესტავრირება და ტურისტული საინფორმაციო დაფის დამონტაჟება, სადაც დეტალურად იქნება აღწერილი ეს ისტორიული მოვლენა და ასევე ტურისტულ მარშრუტებში მისი განთავსებით კიდევ ერთი საინტერესო ობიექტი შეემატება რეგიონს.

აქვე უნდა ვახსენოთ მეფე ერეკლე მეორე და მისი „ბატონის ციხე“, რომელიც ზღუდე-გალავნით წარმოადგენდა ქვითკირით აგებულ მაღალ ქონგურებიან ციხე-გალავანს წარმოადგენს, რომელშიც დატანებულია სათოფურები, მრგვალი ბურჯები, საზარბაზნე ბაქანი და სასროლი ხვრელები. ბატონის ციხის ტერიტორია დაახლოვებით 2,5-3ჰ ფართობს მოიცავს. იგი გვიანდელი ფეოდალური ხანის საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლია, რომელიც ქალაქ თელავში მდებარეობს და წარმოადგენდა კახეთის მეფეთა რეზიდენციას მე-17-18 საუკუნეებში. კომპლექსის აღმოსავლეთით ქვითკირით ნაგები უზარმაზარი მრგვალი ბურჯია, რომელიც მე-18 საუკუნის 60-იან წლებში აუშენებიათ და ზარბაზნის დასადგმელად იყო გათვალისწინებული (ელანიძე, 2013).

მეფე ერეკლეს სახელს უკავშირდება სიღნაღის ტერიტორიაზე არსებული გრანდიოზული ციხე-გალავნის მშენებლობა, რომელიც 1762 წლით თარიღდება. გალავნის საერთო სიგრძე 5 კილომეტრი ყოფილა, კედლებზე 23 კოშკი ყოფილა განთავსებული. ციხის მიზანი იყო არა მხოლოდ ადგილობრივი ქალაქის მოსახლეობის დაცვა, არამედ მეზობელი სოფლების მაცხოვრებელთა დაცვაც ლეკთა თავდასხმებისგან. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ თითოეულ კოშკს ყველა იმ სოფლის სახელი ჰქვია რომელი სოფლის მაცხოვრებელთა მიერაც არის აშენებული ეს კოშკები. გალავანს მთელს სიგრძეზე რვა კარი ჰქონდა და ყველა კარს თავის სახელი (ელანიძე, 2013) (Katiniotis, 2025).

გადავინაცვლოთ დასავლეთ საქართველოში კერძოდ ხელვაჩაურში, სადაც უნიკალური სტრატეგიული მნიშვნელობის გონიოს ციხე მდებარეობს. იგი ინახავს ბევრ მნიშვნელოვან ფაქტებს და ისტორიულ ნიმუშებს მე-20 საუკუნის 80-იან წლებამდე. იგი დღეს მუზეუმად არის გადაქცეული. 2010 წლიდან აქ მუზეუმ-ნაკრძალი ფუნქციონირებს. დღეის მდგომარეობით ციხე საკმაოდ მყარი ნაგებობაა, ჩატარებული აქვს მრავალი რესტავრაცია. ციხის გალავანი 18 კოშკით არის წარმოადგენილი, რაც იმ პერიოდისთვის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა (<https://visitbatumi.com/c-ixesimagreebi>).

რაც შეეხება მუზეუმებს, სამხედრო ტურიზმის თვალსაზრისით შემძღობია გამოკვეთილი დიდი სამამულო ომის მუზეუმი, რომელიც მდებარეობს ქალაქ გორში. თუ გაინტერესებთ ომის ისტორიები, აუცილებლად უნდა ეწვიოთ ამ მუზეუმს, სადაც მეორე მსოფლიო ომის მონაწილე ადგილობრივი მებრძოლების კუთვნილი ნივთებია

გამოფენილი. მუზეუმის კედელზე კი ამ ომში მონაწილე ქართველების გმირობის ამსახველი ბარელიეფია წარმოდგენილი, რაც თვალნათლივ გვიხატავს ყველა ეპიზოდს (<https://georgia.travel/ka>).

ამავე თემატიკის გაგრძელებას წარმოადგენს ქუთაისის საბრძოლო დიდების მუზეუმი, რომელიც ქალაქ ქუთაისში მდებარეობს, იგი 1975 წლის 9 მაისს დაარსდა და დაცულია 2000-ზე მეტი ექსპონატი. დაცულია ქართული საბრძოლო ხელოვნების ისტორიის ამსახველი მასალები, იარაღ-საჭურველი, მეორე მსოფლიო ომისადმი მიძღვნილი მასალები და სხვადასხვა დოკუმენტები. მუზეუმში მრავალ საინტერესო ექსპონატს გაეცნობით, რომლებიც საქართველოს ისტორიის რთულ და ტრაგიკულ მოვლენებს ასახავენ (<https://georgiantravelguide.com>).

და ბოლოს რაც შეეხება თანამედროვეობას, საქართველოში სამხედრო ტიპის მუზეუმის შექმნა იგეგმება. პარლამენტში განსახილველად წარდგენილია კანონი „მუზეუმების შესახებ“ ცვლილებების პროექტი, რომელიც მუზეუმის ახალი ტიპის - სამხედრო მუზეუმის შექმნას ისახავს მიზნად. „ეროვნული სამხედრო მუზეუმის დაფუძნება ძალიან მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ სამხედრო ისტორიით, სამხედრო ტექნიკით და შეიარაღებით დაინტერესებული საზოგადოებისათვის, არამედ ამ სახის მუზეუმებს მნიშვნელოვანი როლი აქვს მომავალი თაობების პატრიოტული აღზრდისათვის და ცნობიერების ამაღლებისათვის. ამასთანავე, მომავალში სამხედრო ტიპის მუზეუმი აკადემიური წრეებისთვისაც მნიშვნელოვანი საინფორმაციო წყარო გახდება“, – ვკითხულობთ პარლამენტში წარდგენილი საკანონმდებლო ცვლილებების განმარტებით ბარათში (<https://www.interpressnews.ge>).

დასკვნა: ნაშრომში შევეცადე გადმომეცა ის მნიშვნელოვანი სტრატეგიული საფორთიფიკაციო და სამხედრო ნაგებობების ისტორია და თანამედროვეობა რომლებიც ჩემი ქვეყნის ისტორიას და კულტურას წარმოადგენს და მათზე დაყრდნობით შესაძლებელია ტურიზმის ცალკეული სახეობების განვითარება, მათ შორის კი სამხედრო ტურიზმის ფორმის. ჩემის აზრით ზემოთ აღნიშნული საკითხი ძალიან მისასაღმებელია, იმედს ვიტოვებ აღნიშნული ინიციატივა აუცილებლად წარმატებით განხორციელდება და საქართველოში არსებულ მუზეუმების რიცხვს კიდევ ერთი საინტერესო თემატიკის მუზეუმი შეემატება, რომელიც სამხედრო ტურიზმით და საბრძოლო თემატიკით დაინტერესებულ ვიზიტორებს ნამდვილად დიდ დახმარებას გაუწევს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Katiniotis, Dimitrios (2025). Military Museums and Military Tourism in Greece. A Preliminary Geopolitical Approach. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*. Vol. 30, Issue 1, Series 3. URL: www.iosrjournals.org
2. <https://georgia.travel/ka>
3. ვ. ელანბიძე (2013). ქალაქი თელავი და ერეკლე მეორე. გვ. 227-230.
4. <https://visitbatumi.com/c-ixesimagreebi>
5. <https://georgia.travel/ka>
6. <https://georgiantourguide.com>
7. <https://www.interpressnews.ge>

ХАЛЯЛЬ В УКРАЇНІ

Хайсам Мухаммад АГА

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Україна

В Україні на початку ХХІ ст. активно почав розвиватись сектор виробництва продукції стандарту халяль. Слово «халяль» означає «дозволене» або «припустиме» і може бути визначене як все, що дозволено Богом. Попит на подібну продукцію існує як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це дуже різноманітна продукція, і насамперед, це харчові продукти, косметика та ліки. Новий сегмент халяльних продуктів і послуг стає дедалі більш значущим: його індустрія вже не обмежується лише забоєм тварин відповідно до ісламського права; вона також охоплює товари й продукти харчування, стиль життя і навіть послуги» (Garnyk, 2019, p. 14).

Слід зазначити, що інтерес до споживання халяльних продовольчих та непродовольчих товарів простежується також серед немусульман, що зумовлено безпекою та свіжістю харчових продуктів і високою якістю непродовольчих товарів. І є міфом те, що халяльна продукція призначена тільки для мусульман (<https://halal.ua/#rec600955245>). З огляду на поширення у світі занепокоєння щодо безпеки харчових продуктів, зокрема загроз різних захворювань, існують переконливі докази того, що немусульмани нині віддають перевагу халяльній їжі через додаткові характеристики безпеки, гігієни та гарантії якості.

Протягом останніх десятиліть у Європі, так само як і в Україні, можна спостерігати зростання чисельності мусульманського населення та споживання халяльної їжі, що зумовлено не лише демографічними чинниками, такими як традиційно високий рівень народжуваності в цих спільнотах. Політичні, соціально-економічні та культурні зміни у світі сьогодні мають більш суттєвий вплив на трансформацію сегментації

внутрішніх і міжнародних продовольчих ринків, а також на поведінку споживачів і харчові вподобання як осіб, що належать до мусульманської спільноти, так і тих, хто сповідує іншу віру. Європейські виробники харчових продуктів також інвестують у розвиток індустрії «Халяль»: деякі роздрібні мережі включили свіже халяльне м'ясо до свого асортименту, а виробники розпочали експорт халяльних продуктів харчування та товарів до мусульманських країн. Більшість халяльної продукції транспортується через Нідерланди для обслуговування халяльних ринків у Європі, на Близькому Сході та в Африці.

Зростаючий інтерес до халяльної їжі та її сертифікації у світі пов'язаний із сучасними тенденціями у сфері стандартів якості та охорони здоров'я. Нині індустрія «Халяль» є однією з найшвидше зростаючих сфер підприємницької діяльності у масштабах глобального ринку. Вона охоплює такі сектори, як фінанси, туризм, послуги, транспорт, виробництво харчових продуктів і товарів. Харчові продукти є життєво необхідними для людини, і ринковий потенціал «Халяль» у цій сфері є надзвичайно перспективним.

В Україні, так само, як і у багатьох інших європейських країнах, які спеціалізуються на експорті харчових продуктів, косметики та ліків до мусульманських країн, існує інтерес до їх сертифікації згідно з вимогами стандарту «Халяль» (Garnyk, 2019, р. 13). Оцінити загальний потенціал внутрішнього ринку халяльної продукції в Україні наразі складно. Наявні оцінки ґрунтуються на загальній чисельності мусульманського населення країни та коливаються в межах 1–2 млрд доларів США. Експортний потенціал виробників халяльної продукції оцінюється значно вище – приблизно 4-5 млрд доларів США (Brylov, 2020, р. 413). Перспективи виходу на ринки мусульманських країн стимулювали розвиток в Україні халяльного тваринництва, яке за інших умов вважалося б економічно неперспективним. Зараз деякі компанії повністю переорієнтовуються на виробництво халяльної продукції.

Нині можна спостерігати ініціативи провідних азійських країн, таких як Малайзія, Індонезія та інші, спрямовані на розвиток стандартів «Халяль», систем забезпечення якості та управління якістю, а також на створення центрів сертифікації «Халяль» у різних країнах світу. Подібні центри діють і в Україні. Окремо треба відзначити Центр сертифікації «Халяль», який здійснює свою діяльність понад 25 років і функціонує і зараз у складні воєнні часи. Його діяльність сприяє експорту української продукції на зовнішній ринок і, насамперед, в мусульманські країни. Він є єдиним офіційним органом із сертифікації в Україні, підтримку діяльності та контроль над яким здійснює Духовне Управління Мусульман України (ДУМУ) (<https://halal.ua/#rec473735358>). Також є міфом те, що сертифікація халяль – це завжди дороге. Сертифікувати за стандартом – це насправді недорого, але

користь від сертифіката для виробника дуже велика. Одним із важливих напрямів сертифікації є сертифікація згідно зі стандартом халяль соняшникової олії. Це пов'язано з тим, що за обсягами експорту цього продукту Україна посідає перше місце у світі (Brylov, 2020, p. 414). Серед основних покупців української олії також є країни ісламського світу: Ірак посідає четверте місце з часткою 8,6 % від загального обсягу експорту. До інших великих покупців належать ОАЕ та Малайзія. Сертифікація таких виробництв є вагомим чинником підвищення іміджу й зміцнення позицій виробників на українських та закордонних ринках (Kiiko, Yanchuk, & Vozhko, 2022, p. 31). Перспективи зростання ринку продукції халяль роблять цей напрям привабливим для українських операторів ринку. До того ж географічно Україна близька та надзвичайно цікава для арабського світу як постачальник продукції халяль (Kiiko, Yanchuk, & Vozhko, 2022, p. 33).

Але слід зазначити, що експортна орієнтація українських виробників стала серйозною перешкодою для формування внутрішнього ринку продукції стандарту халяль. Протягом тривалого часу халяльна індустрія в Україні залишалася слабо розвиненою навіть у сегменті харчових продуктів. Халяльну їжу можна було знайти лише в районах компактного й майже виключно мусульманського проживання, у молитовних будинках (мусаллах) та в небагатьох мечетях. Навіть у 2000-х роках халяльна індустрія в більшості регіонів України перебувала на початковому етапі розвитку. Дослідники підкреслюють, що зараз в Україні сегмент ринку халяльних продуктів перебуває на етапі становлення (Kiiko, Yanchuk, & Vozhko, 2022, p. 31).

ДУМУ стала першою українською організацією, яка почала видавати халяльні сертифікати. Перші сертифікати були видані ще у 1994 році виробнику соняшникової олії, якому була необхідна халяльна сертифікація для виходу на індонезійський ринок. До 2011 року ДУМУ самостійно здійснювала халяльну сертифікацію, однак зі зростанням кількості клієнтів виникла потреба у створенні окремого спеціалізованого сертифікаційного центру. Нині Сертифікаційний центр «Халяль» при ДУМУ є незалежною організацією зі статусом міжнародної інституції. Він здійснює сертифікацію відповідності виробничих процесів нормам шаріату, а також організовує та проводить сертифікацію товарів і послуг, гарантуючи незалежну й професійну оцінку відповідності стандарту «халяль» (Brylov, 2020, p. 417).

Також в Україні проводяться дослідження щодо особливостей розвитку туристичної сфери згідно зі стандартом халяль (Ага, 2023, с. 73–79).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Garnyk, L. P. (2019). Certification According to Requirements of “Halal” Standard: Theoretical and Practical Aspects. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи (Modern Trends in Development of Education and Science:*

- Problems and Perspectives*), 4(2), 13–19. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/42319> (дата звернення: 05.02.2026).
2. <https://halal.ua/#rec600955245> (дата звернення: 05.02.2026).
 3. Brylov, Denis. (2020). Halal Industry of Ukraine in the Period of Independence. *Sociology of Islam*, 8, 409-422. DOI: 10.1163/22131418-08030005.
 4. <https://halal.ua/#rec473735358> (дата звернення 05.02.2026).
 5. Kiiko, B., Yanchyk, V., & Bozhko, A. (2022). Halal and Kosher Foodstuffs: Production and Certification. *Commodity Science. Technologies. Engineering*, 41(1), 30–45. DOI: 10.31617/2.2022(41)03.
 6. Ага, Х.М. (2023). Досвід розвитку халяль-туризму в Індонезії та можливість його застосування в Україні. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, 47(12), 73–79. URL: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.47\(12\)-7](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.47(12)-7).

ВПЛИВ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В ЯПОНІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Аліна БУРЦЕВА

Харківський торговельно-економічний фаховий коледж
Державного торговельно-економічного університету
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Дослідження унікального історичного досвіду Японії, якій протягом століть вдавалось поєднувати традиційні цінності в освіті з новітніми підходами, є актуальним на сьогодні, коли багато країн світу, в тому числі і Україна, інтегрують свої системи у світовий освітянський простір та модернізують їх у відповідь на виклики часу.

В японській освіті завжди було багато повчального та самобутнього, їй надавали почесне місце, адже силу нації вбачали у знаннях, мудрості та моральності. Властивим японській педагогіці є формування японського духу, японського способу життя, національних почуттів, поваги до японської культури, вірності заповітам пращурів, лояльності й вірності закону, поваги до соціальних і сімейних цінностей, формування «групової свідомості», чіткого уявлення про свою роль у загальній справі, сприйняття проблем групи як особистих, приналежності до багатомільйонної сім'ї (Кирда, 2009).

У японській школі вчитель традиційно має дуже почесне становище. Це пов'язано з конфуціанським культом шанування старших. Слово «сенсей» буквально означає «той, хто народився раніше», і воно підкреслює особливе ставлення молодших до старших, що є частиною секрету японського підходу до виховання. Учитель у Японії не лише передає знання, а й виконує роль наставника та вихователя, відповідального за майбутнє учнів. Особливу увагу заслуговують традиція виховання, велика повага суспільства до освіти і

важливість морального розвитку молодого покоління. Коли стає зрозуміло, що освіта в Японії — це своєрідний культ, підтримуваний сім'єю, державою й суспільством, легко зрозуміти, чому Японія є однією з найрозвиненіших країн світу (Matviienko, Kudina, 2010).

Ще задовго до формування сучасної освітньої системи в Японії існували власні підходи до навчання та виховання. Значний вплив на них мали конфуціанство, буддизм і синтоїзм. Ці філософські та релігійні традиції формували повагу до старших, дисципліну, відповідальність, скромність і гармонійні відносини між людьми. Освіта розглядалася не лише як процес отримання знань, а передусім як шлях формування моральної особистості.

Історія того, що можна назвати системою масової освіти в Японії, починається в період Едо-Токугава (1600–1867 рр.), коли вперше після століть політичної нестабільності та нескінченних внутрішніх війн у Японії нарешті запанував мир. Для самураїв створювалися спеціальні школи ханко, де основою виховання був кодекс бусідо, який визначав поняття честі, відданості, вірності та самодисципліни. Паралельно існували школи теракоя, які були доступні для простого населення. Розвиток таких навчальних закладів сприяв досить високому рівню грамотності населення ще до початку масштабних державних реформ (Накорчевський, 2018).

У 1868 році імператор Мейдзі розпочав те, що зараз відоме як Реставрація Мейдзі. Країна після тривалої самоізоляції вступила на шлях інтенсивної модернізації, яка охопила усі сфери суспільного життя. Важливу роль у цій трансформації відіграла освіта. В 1872 році було прийнято перший національний закон про освіту, що запровадив обов'язкове початкове навчання та створив централізовану систему управління школами. Тоді Японія показала всьому світу гарний приклад, показавши свою здатність поєднувати традиції з інноваціями, органічно інтегруючи власну культурну спадщину з елементами західного світу. Поєднання модернізаційних інновацій із національними традиціями створило унікальну соціокультурну модель, що визначила особливий шлях розвитку Японії та стала предметом аналізу в сучасних дослідженнях інтеграції традицій і модернізації у сфері освіти (Скакальська, 2025).

Сучасна система освіти Японії була створена невдовзі після закінчення Другої світової війни, причому основою для її створення слугувала освітня модель США. Але хоча в структурному плані японська система освіти значною мірою нагадує американську, це стосується в основному формальної побудови школи. За своїм змістом, а особливо за духом, японська школа є унікальною. Буддизм і конфуціанство становлять світоглядний аспект японської філософії освіти. Із буддизму японські педагоги перенесли до навчальних закладів ідеї про самодисципліну, наполегливість, цілеспрямованість, обмеження бажань. Конфуціанство лягло в основу

розробки у 50-х рр. ХХ століття системи етичного виховання «дотоку», а в 1962 р. – «програми формування людини» («хітодзукуру»). З одного боку, японська школа копіювала і копіює ідеї та досвід Заходу і США, з іншого – власні традиції є завжди врахованими (Кирда, 2009).

З цією метою на початку 1950-х років в Університет Кокугакуїн навіть було створено Інститут вивчення японської культури та класики, який займався дослідженням національної культури, вірувань і моральних цінностей японського народу з метою збереження традицій та їх осмислення в світовому контексті (Скакальська, 2025).

Сьогодні в Японії процес формування особистості, її знайомство з національною культурою та засвоєння загальноприйнятих норм починається у ранньому дитинстві, що дає позитивні результати. Для цього проводять численні дитячі свята, які допомагають виховувати у дітей почуття приналежності до традицій своєї країни.

Сучасна японська школа поєднує технологічний розвиток і традиційні підходи до виховання. Важливим елементом освітнього процесу є формування колективної відповідальності та культури співпраці. Учні з раннього віку навчаються працювати разом, допомагати одне одному та поважати думку інших. Такий підхід відображає традиційні цінності японського суспільства, де велике значення має гармонія в колективі та здатність діяти заради спільного блага.

Ще однією важливою складовою освітнього процесу є виховання громадянських якостей, велика увага приділяється формуванню культури поведінки, ввічливості та взаємоповаги. Такі принципи також мають глибоке коріння в традиційній культурі Японії. Навіть активна цифровізація освіти передбачає збереження живого спілкування з учителем, адже особистий контакт залишається важливою складовою традиційної педагогічної культури Японії.

Важливим доповненням до державної системи освіти в Японії є приватні курси – «дзюку», які дозволяють учням оволодівати різними мистецтвами, наприклад, каліграфією, традиційними танцями чи бойовими мистецтвами (Михайличенко, 1997).

Таким чином, досвід Японії показує, що національні традиції не є перешкодою для модернізації освіти. Її освітня система наразі вирізняється гармонійним поєднанням традицій та інновацій, що дозволяє країні успішно засвоювати світові знання та пристосовувати їх до власних культурних і суспільних умов, створюючи ефективну та стійку систему, здатну відповідати викликам сучасного світу. Цей досвід є особливо цінним для сучасної України, бо демонструє, як поєднати розвиток національних традицій з викликами глобалізованого світу та сприяти відбудові країни у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кирда, А. Г. (2009). Особливості розвитку цілей в системі освіти Японії. *Вісник Національного авіаційного університету*, 1, 30-35. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/3542/3514> (дата звернення: 10.03.2026).
2. Matviienko, O. V., Kudina, V. V. (2010). The importance of studying the experience of Japan in implementing the New Ukrainian School reform. *«Сучасна освіта»*, 3(66), 31-42.
3. Накорчевський, А. А. (2018). Гуманітарні знання й освіта в Японії в XVII–XXI ст. *Східний світ*, 1, 62–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2018.01.062>.
4. Скакальська, І. Б. (2025). Культурно-освітня модель Японії кінця XIX ст. як приклад інтеграції традицій і модернізації та її відображення у шкільних підручниках з історії в сучасній Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 36 (75), 227-231.
5. Михайличенко, О. В. (1997). Освіта й виховання в Японії та Китаї: історико-теоретичний аспект. Суми: Наука, 122 с.

ОПЕРАЦІЯ «EARNEST WILL» ТА «ТАНКЕРНА ВІЙНА» В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ (1987 – 1988): СТРАТЕГІЯ «МИР ЧЕРЕЗ СИЛУ» У ПОЛІТИЦІ США

Вадим ДЕГТЯРЬОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

«Танкерна війна» стала однією із складових Ірано-іракської війни (1980-1988), у процесі якої сторони піддали атаці нафтові танкери та торговельні судна в Перській затоці (Cordesman, & Wagner, 1990, p. 333–356; Crist, 2012, p. 15–28). Впродовж 1986-1987 рр. ситуація загострилася ще більше, оскільки Іран почав активно застосовувати мінування та ракетні удари по судноплавству Кувейту, який був і є стратегічним союзником США, та інших держав Перської затоки (Cordesman, & Wagner, 1990, p. 381–390). Ескалація з боку Ірану призвела до загрози вільному судноплавству, яка поставила під питання стабільність світових енергетичних ринків і стратегічні інтереси США в регіоні. У 1987 р. Кувейт звернувся до США з проханням про захист танкерів.

Адміністрація 40-го Президента США Рональда Рейгана ухвалила рішення про «перепрапоруння» кувейтських танкерів під прапор США та їх військовий супровід (Crist, 2012, p. 45–52; United States Department of Defense, 1988). 24 липня 1987 р. розпочалася операція «Earnest Will», яка стала найбільшою морською військовою операцією ВМС США з часів Другої світової війни (Crist, 2012, p. 53). Операція мала на меті захист кувейтських транспортних танкерних перевезень від нападів іранських військово-

морських сил, зокрема Корпусу вартових ісламської революції (КВІР). Сполучені Штати здійснювали постійний військово-морський супровід танкерів через Ормузьку протоку. Протягом 1987-1988 рр. відбулися прямі зіткнення з іранськими силами, котрі стали відомі, як Nimble Archer – жовтень 1987 р., удари по іранських нафтових платформах та у квітні 1988 р. – операція Praying Mantis (Crist, 2012, р. 83–97; Cordesman, & Wagner, 1990, р. 422–430).

Приводом для масштабної відповіді, з боку США, стала мінна небезпека – пошкодження USS Samuel B. Roberts. Концепція «peace through strength», яка використовувалася у біполярний період, ще з часів Дуайта Ейзенхауера, стала ключовою складовою зовнішньої політики Адміністрації 40-го Президента США Рональда Рейгана (Reagan, 1990). Концепція складається з військового стримування демонстрації готовності до застосування сили, але найголовніше – дипломатичного тиску. США пояснювали свої дії та захист обґрунтуванням принципу свободи судноплавства. Сполучені Штати підтримували резолюцію Ради Безпеки ООН № 598 (1987), яка передбачала припинення вогню між Іраком та Іраном (United Nations Security Council, 1987). Завершенням Ірано-іракської війни 1980-1988 рр. стала згода Ірану на припинення бойових дій у 1988 р.

Наслідками операції зокрема та війни загалом стало закріплення ролі США як гаранта безпеки морських комунікацій регіону, посилення військової присутності США у Перській затоці та Ормузькій протоці. США сформували прецедент для військового стримування Ірану. Операція «Earnest Will» показала, що стратегія «мир через силу» у інтерпретації Сполучених Штатів Америки представляє активне, превентивне, обмежене та прагматичне застосування військової сили задля збереження регіональної стабільності. Ця операція є одним зі складових *real-politic* або політичного реалізму, який є елементом курсу республіканських адміністрацій США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cordesman, A. H., & Wagner, A. R. (1990). *The Lessons of Modern War. Vol. II: The Iran–Iraq War*. Boulder: Westview Press, 523 p.
2. Crist, D. B. (2012). *The Twilight War: The Secret History of America’s Thirty-Year Conflict with Iran*. New York: Penguin Press, 640 p.
3. United States Department of Defense. *Annual Report to the Congress for Fiscal Year 1988 (1988)*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
4. Reagan, R. (1990). *An American Life*. New York: Simon & Schuster, 748 p.
5. United Nations Security Council. *Resolution 598 of 20 July 1987 (1987)*.

ФЕНОМЕН КАТХОЙ У КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ТАЙЛАНДУ

Анастасія ДЕРЕВ'ЯНКО

Національний Аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут»
Україна

Сучасний Таїланд останнім часом дуже привертає увагу різних дослідників саме в галузі культурної антропології та гендерних студій через специфічне ставлення суспільства до гендерного розмаїття. Одним з найвідоміших соціокультурних явищ є феномен катхой (тай. กะเทย) – термін, який використовується в тайській культурі для позначення осіб, чия гендерна ідентичність або гендерна експресія відрізняється від звичної традиційної чоловічої ролі. У міжнародному контексті даний термін часто асоціюється з трансгендерними жінками, але в тайському суспільстві його значення є значно ширшим і включає різні форми гендерної ідентичності (Jackson, 2003). Катхой є важливим об'єктом дослідження, оскільки він демонструє особливості взаємодії між культурними традиціями, релігійними уявленнями та сучасними соціальними процесами у країнах Південно-Східної Азії (Costa, & Matzner, 2014; Jackson, & Cook, 1999).

Історично дане явище має глибоке коріння у культурі Таїланду. Згадки про людей, які не вписуються у традиційні представлення гендерних ролей, зустрічаються в історичних джерелах ще в період існування королівства Аюттхая (XIV–XVIII ст.) (Jackson, 2003). У традиційному тайському суспільстві гендерна ідентичність не завжди розглядалась у суворо бінарному форматі «чоловік – жінка», що створювало певний простір для існування альтернативних гендерних ролей.

Вагомий вплив на формування суспільного сприйняття катхой мав буддизм, який і до сьогодні є домінуючою релігією в Таїланді. У межах буддистської кармічної концепції гендерна ідентичність іноді інтерпретується саме як результат певних кармічних процесів попередніх життів. Такий підхід не завжди передбачає суспільний осуд, що частково пояснює відносно толерантне ставлення до гендерної різноманітності у тайській культурі.

У сучасному Таїланді катхой займають доволі помітне місце у публічному просторі. Їхня присутність особливо помітна у сфері шоу-бізнесу, телебачення, моди та індустрії розваг. Відомі кабаре-шоу, такі як Alcazar Cabaret або Tiffany's Show, які проходять у місті Паттайя, стали доволі важливими культурними символами та туристичними атракціями країни (Cook, 2018; Cook, & Jackson, 2013). Образ катхой також активно представлений у тайських фільмах, телевізійних програмах та популярній культурі. У багатьох медіа вони постають саме як яскраві та харизматичні персонажі, що сприяє їхній високій видимості у суспільстві. Але в той же час таке представлення іноді може супроводжуватися стереотипами, коли катхой

зображується переважно у розважальному або комічному контексті (Costa, & Matzner, 2014; Jackson, & Cook, 1999).

Незважаючи на значну культурну видимість, соціальний статус трансгендерів у Таїланді залишається доволі суперечливим. З одного боку, тайське суспільство демонструє відносно високий рівень соціальної толерантності. Порівняно з багатьма іншими країнами регіону. А з іншого боку, у правовій сфері королівства існують певні обмеження для людей з такою гендерною ідентичністю. Наприклад, трансгендери у Таїланді не мають можливості офіційно змінити свій гендер у документах, що певною мірою може створювати труднощі у сфері працевлаштування, освіти та медичного обслуговування. Крім того, у деяких випадках катхой стикаються з дискримінацією на ринку праці, що значно обмежує їхні можливості професійної реалізації. Даний контраст між культурною видимістю та юридичними обмеженнями часто розглядається дослідниками як один з ключових парадоксів тайського суспільства.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що феномен катхой є доволі важливою складовою соціокультурної структури сучасного королівства Таїланд. Його формування пов'язане з історичними традиціями, релігійними уявленнями та особливостями тайської культури, які створили умови для відносно відкритого існування гендерного розмаїття у суспільстві. Водночас сучасна ситуація демонструє певну суперечність: попри високу культурну видимість катхой у медіа та індустрії розваг, їхній правовий статус залишається обмеженим. Це свідчить про складний характер взаємодії між традицією, соціальними нормами та правовими інститутами. Подальше вивчення феномену катхой дозволить глибше зрозуміти специфіку гендерних відносин у країнах Південно-Східної Азії та роль культури у формуванні суспільного сприйняття гендерної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cook, N. (2018). Queer Bangkok: 21st Century Markets, Media, and Rights. *Journal of Asian Studies*, 77(2), 403–421.
2. Cook, N., & Jackson, P. A. (2013). *Queer Bangkok: 21st Century Markets, Media and Rights*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
3. Costa, L., & Matzner, A. (2014). Gender Diversity and Transgender Identities in Thailand. *Asian Journal of Social Science*, 42(5), 559–581.
4. Jackson, P. A. (2003). Performative Genders, Perverse Desires: A Bio-History of Thailand's Same-Sex and Transgender Cultures. *Intersections: Gender and Sexuality in Asia and the Pacific*, 9.
5. Jackson, P. A., & Cook, N. M. (Eds.) (1999). *Genders and Sexualities in Modern Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.

СТАТУС ЖІНКИ В КИТАЙСЬКІЙ РОДИНІ: ТРАДИЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ У ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯХ

Тетяна КЛЮЧКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Гендерна рівність є надзвичайно актуальним питанням в сучасному світі, що невпинно розвивається. В межах цього поняття питання становища жінки в сім'ї та суспільстві посідає важливе місце. Особливої актуальності воно набуває у контексті вивчення країн Східної Азії, де традиційні культурні цінності тривалий час визначали соціальні ролі чоловіків і жінок. Китай є показовим прикладом держави, у якій поєднуються давні конфуціанські традиції та швидкі процеси модернізації, що відбуваються протягом ХХ–ХХІ століть.

Упродовж багатьох століть розвитку китайського суспільства жінки в Китаї перебували у становищі тривалої соціальної нерівності та підпорядкування. У родині вони вважалися нижчими за чоловіків і повинні були підкорятися чоловічій владі. Значну роль у формуванні такого становища відігравали норми конфуціанської моралі. Зокрема, важливим принципом були так звані «три покори і чотири чесноти» (San Cong Shi De). Згідно з цими правилами, жінка повинна була підкорятися батькові до шлюбу, чоловікові після одруження та синові після смерті чоловіка. Основним критерієм «доброї жінки» вважалася її слухняність. До «чотирьох чеснот» належали моральність, стриманість у мовленні, скромна поведінка та старанність у домашній роботі, зокрема рукоділлі (Jirong, 2006, p. 1).

Традиційно жінки майже не мали свободи у виборі шлюбу. Шлюб здебільшого організовували батьки або посередники, а сама жінка повинна була прийняти їхнє рішення. Після одруження вона не мала права розлучитися з чоловіком – це міг зробити лише він. Крім того, після смерті чоловіка жінці часто заборонялося повторно виходити заміж. Після шлюбу жінка зазвичай переїжджала до родини чоловіка і жила разом із його батьками, виконуючи обов'язки щодо догляду за ними. У випадку, якщо чоловік тривалий час перебував далеко від дому (наприклад, через торгівлю чи роботу), жінка залишалася з його родиною. Історично також існувала практика фактичного багатоженства. Чоловік міг утримувати іншу жінку, яка жила окремо й іноді вважалася «другою дружиною», хоча юридично її статус був нижчим і вона розглядалася як наложниця (Jirong, 2006, p. 1).

Після утворення Китайської Народної Республіки у 1949 році відбулися значні зміни у державній політиці щодо ролі жінок. Новий уряд проголосив принцип рівності чоловіків і жінок у суспільному житті, що сприяло

масовому залученню жінок, особливо в містах, до оплачуваної праці. Тоді як раніше традиційно існував чіткий розподіл гендерних ролей, згідно з яким жінка відповідала лише за «внутрішні проблеми» сім'ї. Від жінки очікували, що вона буде насамперед доброю дружиною та турботливою матір'ю, а її обов'язки визначалися вже згаданими конфуціанськими нормами підпорядкування батькові, чоловікові та синові (Fang, Walker, 2015, p. 3).

Важливу роль у трансформації ролі жінок відіграла система соціального забезпечення на підприємствах (*danwei*), яка створювала дитячі садки, їдальні та інші соціальні послуги. Це частково зменшувало навантаження на жінок у домашній сфері та полегшувало поєднання сімейних обов'язків із роботою. У цей період також поширювалася ідеологія, яка закликала ставити інтереси держави вище за інтереси окремої сім'ї (Fang, Walker, 2015, p. 3).

Держава відіграла важливу роль у зміні становища жінок, оскільки саме вона сприяла їхньому масовому залученню до ринку праці та створювала соціальні послуги, необхідні для поєднання роботи й сімейних обов'язків. У результаті економічна залежність жінок від чоловіків частково зменшилася, однак водночас вони стали більш залежними від державної системи. У суспільстві поширювалося гасло «жінки тримають половину неба», яке підкреслювало значення жіночої праці для розвитку країни. Жінки отримали формальні права у політичній, економічній та освітній сферах значно швидше, ніж у багатьох західних країнах. Проте реальна рівність залишалася неповною: у сфері праці чоловіки частіше займали керівні або технічні посади, тоді як жінки – допоміжні. Крім того, навіть за наявності державних дитячих установ основна частина домашньої роботи все одно покладалася на жінок (Fang, Walker, 2015, p. 4–5).

Проте вже після смерті Мао Цзедуна ситуація знов змінилась. Китай розпочав масштабні економічні реформи та поступовий перехід до ринкової економіки. Ці зміни вплинули і на становище жінок у суспільстві та родині. З одного боку, економічний розвиток потребував участі жінок у трудовій діяльності, адже для більшості сімей необхідними стали доходи обох партнерів. З іншого боку, економічні реформи часто супроводжувалися скороченнями робочих місць і закриттям корпоративних дитячих садків, що особливо вплинуло на жінок і змусило частину з них повертатися до традиційної ролі домогосподарок. Ринкові принципи призвели до посилення конкуренції на ринку праці, і жінки частіше стикалися з дискримінацією за віком або через материнство (Berens, 2021, p. 2–3).

Водночас із підвищенням рівня життя та зростанням індивідуалізму знову посилилася увага до сімейних цінностей. У сучасному китайському суспільстві погляди на розподіл домашньої праці залишаються суперечливими: традиційна модель передбачає, що жінка відповідає за

домашні обов'язки, тоді як сучасний підхід підтримує більш рівномірний розподіл цих обов'язків між подружжям (Fang, Walker, 2015, p. 5).

Однією з сучасних моделей стала роль так званої «повної дружини» (full-time wife) – жінки, яка добровільно відмовляється від оплачуваної роботи та зосереджується на сім'ї, прагнучи відповідати традиційним уявленням про «хорошу дружину і турботливу матір». У такому випадку вона бере на себе більшість домашніх обов'язків і намагається досягти самореалізації через забезпечення добробуту родини. Сам термін «full-time wife» з'явився наприкінці ХХ століття і частково нагадує поняття «домогосподарка», поширене у 1950-х – 1960-х роках. Проте ці ролі мають різний соціальний зміст: якщо раніше перебування жінки вдома часто розглядалося як ознака пасивності, то сьогодні це може бути свідомий вибір, пов'язаний із пошуком балансу між роботою та сімейним життям (Fang, Walker, 2015, p. 5).

Отже, статус жінки в китайській родині зазнав значних змін у ХХ–ХХІ століттях. Від суворо патріархальної ролі, обмеженої сімейними обов'язками, жінки перейшли до активної участі у суспільному житті та на ринку праці. Незважаючи на прогрес, традиційні очікування та нерівність у сфері праці залишаються актуальними, що робить тему продовження гендерних трансформацій у Китаї важливою для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berens, C. (2021). Gender Roles in the Chinese Family – Changes in Ideals From the Late Qing to Today, 1-3. URL: https://www.researchgate.net/publication/353287603_Gender_roles_in_the_Chinese_family_-_Changes_in_ideals_from_the_late_Qing_to_today (дата звернення: 13.03.2026 р.).
2. Fang, Y., Walker, A. (2015). «Full-time Wife» and the Change of Gender Order in the Chinese City. *The Journal of Chinese Sociology*. 1-19. URL: <https://www.demographic-research.org/articles/volume/44/8> (дата звернення: 13.03.2026 р.).
3. Jirong, S. (2006). The Family Status of Chinese Women: the Past and the Present, 1-7. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Family-Status-of-Chinese-Women-the-Past-and-the-Shao/ce0062dba21567b96df874653855de3099fe597f> (дата звернення: 13.03.2026 р.).

КИТАЙСЬКІ МОВНІ «ПЕРЕГОНИ»
Сергій КОШОВИЙ
к. іст. н., головний спеціаліст
Секретаріат Кабінету Міністрів України
Україна

Мова – це фундаментальна людська здатність опановувати та використовувати складні засоби комунікації через системи знаків, звуків чи символів, яка також виступає інструментом навчання та викладання. Мова як складова культурної дипломатії – це «м'яка сила», що формує позитивний імідж держави, ретранслює її цінності, розбудовує довіру та є основою національного брендингу. Китай активно нарощує свій потенціал у культурно-освітньому напрямку завдяки Інститутам Конфуція та є другою країною у рейтингу за версією «Global Soft Power Index 2025» на міжнародній арені (1).

Потрібно зауважити, що протягом останніх десятиріч попит у світі на вивчення китайської мови суттєво зріс. На цій хвилі Інститути Конфуція (孔子學院, далі – ІК), офіційний освітній бренд Китайської Народної Республіки під егідою Ханьбань (国家汉办, Міжнародного бюро Ради з китайської мови) мали інтенсивне поширення у світі, утвердившись як ключовий інструмент китайської культурної дипломатії. Після появи першого у світі ІК у Сеулі у 2004 р., нині їх кількість сягнула 510 і це не рахуючи Класів Конфуція (孔子课堂) (2). Модель їх роботи передбачає співпрацю місцевого університету у тісному партнерстві з вищими навчальними закладами КНР за двосторонніми угодами, сприяючи вивченню китайської мови, проведенню культурних, мистецьких заходів, конкурсів, складанню сертифікаційних іспитів з китайської мови (汉语水平考试), поширенню інформації про сучасний Китай, підтриманню академічних та наукових досліджень, атестації викладачів тощо.

Перед тим як запровадити власну організацію з просування мови та культури за кордоном, Китай достеменно вивчив міжнародний досвід інституцій культурної дипломатії, а саме практику функціонування португальського Інституту співробітництва та мови Камоенса (Camões – Instituto da Cooperação e da Língua), Британської Ради (British Council), Французького Інституту Альянс Франсез (Institut français Alliance Française), італійського товариства Данте Аліг'єрі (Società Dante Alighieri), іспанського Інституту Сервантеса (Instituto Cervantes), німецького Інституту ім. Гете (Goethe-Institut), турецького Інституту імені Юнуса Емре (Yunus Emre Enstitüsü), польського Інституту Адама Міцкевича (Instytut Adama Mickiewicza), Японського фонду (Japan Foundation), Шведського Інституту

(Svenska institutet), Данського Інституту культури (Det Danske Kulturinstitut), Естонського Інституту (Eesti Instituut) та інших інституцій, які зазвичай є складовою діяльності відповідних підрозділів дипломатичних установ зазначених країн.

Між тим, китайська публічна дипломатія «процвітає» на так званому «Глобальному Півдні» (环球南方, країни Латинської Америки та Карибського басейну, Азії та Африки). Відповідно, 44 ІК в Латинській Америці та 61 в Африці забезпечують базову та поглиблену мовну підготовку (близько 170 тис. прибули в КНР для подальшого вдосконалення навичок володіння), пропонують освітні програми та стипендії випускникам, які планують вступити до китайських університетів. Натомість мережа ІК дещо зменшила свій вплив в інших країнах. Згідно з даними, у США, Швеції, Австралії, Німеччині, Бельгії, Португалії, Франції, Нідерландах, державах Північної Європи та низці інших країн вони піддалися критиці як можливі інструменти пропаганди, впливу та мають політичний вплив, що призвело до їх закриття чи реформування.

Варто вказати на те, що у 2020 р. Державна Рада КНР на тлі академічної міжнародної критики провела реструктуризацію, перейменувавши Ханьбань на Центр мовної освіти та співробітництва (教育部中外语言交流合作中心), який перебуває у підпорядкуванні Міністерства освіти КНР. У тому ж році управління програмою перейшло до Китайського міжнародного освітнього фонду (中国国际中文教育基金会) (3), державної неурядової організації, що фінансує ІК, спільно організованої 27 провідними китайськими університетами, установами та асоціаціями профільного спрямування, включаючи низку освітніх закладів Пекіну, Фуданський, Нанкайський, Сяменьський, Шаньдунський університети, Національний музей Китаю та інші. Фонд також здійснює відбір кандидатур партнерських університетів та організовує урочисту церемонію вручення диплома на право відкрити Інститут Конфуція.

Принципово наголосити, що Європейський парламент у 2020 р. та пізніші періоди визнавав ІК інструментом іноземного впливу КНР. В оприлюдненій резолюції представники держав-членів закликали захистити суверенітет, анулювавши ліцензії ІК або припинивши фінансування, а натомість просувати незалежні програми вивчення китайської мови, вільні від участі та впливу китайської влади (4).

У вересні 2024 р. США здійснили подібні кроки. Конгрес Сполучених Штатів ухвалив законодавство, яке забороняє Департаменту внутрішньої безпеки Федерального уряду США фінансувати освітні установи, що співпрацюють з ІК або іншими «китайськими організаціями, що викликають занепокоєння» (5).

Натомість, у відповідь на занепокоєння у світі щодо діяльності ІК, які фінансує КНР, політико-територіальне утворення Республіки Китай (більш відоме як Тайвань) у червні 2021 р. започаткувало власну ініціативу щодо навчання і популяризації китайської мови на глобальному рівні. З цією метою було створено Тайванський центр вивчення китайської мови (臺灣華語文學習中心) (6). Він функціонує як мережа незалежних інститутів у різних країнах та цілком відмінний від організації роботи як підхід ІК зі значним ступенем централізації і підпорядкування. Ця ініціатива фінансується виконавчим органом Республіки Китай та реалізується через Раду у справах закордонних громад (中華民國僑務委員會) для створення навчальних центрів у зарубіжних країнах з метою навчання студентів китайській мові з «Тайванськими характеристиками». Станом на 2025 р. було створено загалом 88 центрів, з яких 68 розташовані у Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австралії, Японії та 20 у Європі (4 у Великій Британії, по 3 у Німеччині та Італії, 2 у Франції та по 1 в Австрії, Бельгії, Чеській Республіці, Угорщині, Нідерландах, Польщі, Іспанії та Швеції). У найближчих планах розширення діяльності у великих європейських містах, зокрема у столиці Литви, Польщі.

Необхідно підкреслити, що інтерес до тайванського підходу до освіти та вивчення китайської мови продовжує невпинно зростати, особливо в країнах Європи та Сполучених Штатах Америки. Підтвердженням цього є те, що у 2023 р. до Тайваню для вивчення та поглиблення знань китайської мови прибуло більше 36 тис. представників іноземних держав, маючи тенденцію щорічного зростання, що відображає зростаючий глобальний попит у питаннях організації освітнього процесу та на політично нейтральну та академічно відкриту альтернативу програмам, що фінансуються офіційним Пекіном.

Хоча ІК та Тайванський центр вивчення китайської мови відрізняються за масштабом та охопленням, Тайвань, здається, поки що не прагне паритету за кількістю – Тайванський центр позиціонує себе не як суперника, а як очевидну альтернативу. Замість того, щоб конкурувати за розміром, він використовує основні сильні сторони Тайваню: академічну свободу, відкритість, плюралізм та невимушеність. Роблячи це, Тайвань пропонує не лише мовне навчання, а й окрему освітню філософію та модель, яка різко контрастує з централізованою, державною моделлю ІК.

Визнано, що поширення мови є одним із найбільш дієвих факторів впливу країни за кордоном. Таким чином, беручи до уваги цю складову, Тайвань має всі можливості для подальшого застосування та масштабування своїх сильних сторін у наданні освітніх послуг щодо вивчення китайської мови. Одним із потенційних шляхів подальшого розвитку є розширення співпраці між центрами китайської мови за кордоном та 70 провідними

університетами Тайваню, особливо в таких сферах, як підготовка викладачів, розробка навчальних програм та методик, обмін науково-педагогічними працівниками. Таке партнерство може допомогти навчальним закладам китайської мови вийти за межі своєї поточної моделі, пропонуючи більш комплексні послуги.

Крім того, нещодавно запущена Програма вдосконалення освіти китайською мовою 2025 року (華語教育2025計畫) є значним кроком у цьому напрямку. Спрямована на зміцнення стратегії нарощування впливу м'якої сили Тайваню через освіту, ініціатива запроваджує низку реформ, спрямованих на кращу інтеграцію ресурсів та підвищення якості навчання. Серед ключових заходів: стандартизовані критерії кваліфікації викладачів, цифрові інструменти оцінювання для здобувачів знань, уніфікований підхід до навчальних програм, ширше просування вебсайту для навчання онлайн «Huayuworld.org» та оновлений тест з китайської мови як іноземної (華語文能力測驗考試, TOCFL 2.0). Очікується, що ці зміни покращать результати навчання та зміцнять роль Тайваню як визнаного лідера в освітній галузі китайською мовою та синології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brand Finance Global Soft Power Index 2025, February 20, 2025. URL: <https://brandirectory.com/softpower>
2. 中国孔子学院, January 25, 2026. URL: <https://ci.cn/>
3. 中国国际中文教育基金会, January 27, 2026. URL: <https://www.cief.org.cn/en>
4. Confucius Institutes in the EU Parliamentary question - E-006751/2020 European Parliament, 10.12.2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-006751_EN.html
5. Confucius Institutes in the United States: Selected Issues, 05 February 2023. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF11180>
6. 臺灣華語文學習中心, February 25, 2026. URL: <https://www.ocac.gov.tw/OCAC/>

ВОРОЖІННЯ ТА МАГІЯ В МЕСОПОТАМІЇ: ЗВ'ЯЗОК МІЖ БОГАМИ І ЛЮДЬМИ

Уляна МАЯЦЬКА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Релігійні уявлення населення Месопотамії є однією з ключових складових для розуміння світогляду давніх цивілізацій Переднього Сходу. У межах цієї культури сакральне і повсякденне були тісно переплетені, а уявлення про світ формувалися через ідею постійної присутності та активного втручання богів у життя людини і суспільства. Саме тому релігія в Месопотамії виконувала не лише духовну, але й соціальну, політичну та

пізнавальну функції, визначаючи способи осмислення реальності та поведінкові практики. У цьому контексті особливого значення набувають такі явища, як дивінація та магія, які виступали інструментами встановлення зв'язку між людським і божественним світами.

Аналіз дивінаційних і магічних практик дозволяє не лише глибше зрозуміти релігійний світогляд мешканців Месопотамії, а й виявити логіку функціонування соціальних інститутів, роль жрецтва, а також особливості політичної культури. Водночас ці практики відображають універсальне прагнення людини до передбачення майбутнього та контролю над невизначеністю, що робить їх важливим об'єктом міждисциплінарних досліджень.

Релігійний світогляд населення Месопотамії ґрунтувався на уявленні про активну участь богів у житті людини та суспільства (Bottéro, 2001). Космос сприймався як впорядкована система, у якій кожне явище мало сакральне значення. У цьому контексті ворожіння (дивінація) та магія виступали ключовими інструментами комунікації між людським і божественним світами.

Дивінація розглядалася як процес інтерпретації знаків (омена), які посилають боги (Black & Green, 1992). Однією з провідних форм була астрологічна дивінація, що базувалася на систематичних спостереженнях за небесними тілами. Жерці-віщуні фіксували затемнення, рух планет, появу комет і співвідносили їх із подіями на землі (Oppenheim, 1977). Такі записи формували корпус астрологічних текстів, які використовувалися для прогнозування політичних і природних процесів.

Важливе місце займала гепатоскопія – різновид екстиспії (ворожіння за нутрощами жертвеної тварини). Під час ритуалу досліджували печінку вівці як «модель космосу»: її частини відповідали певним божественним сферам (Bottéro, 2001). Аналіз форми, кольору та аномалій печінки дозволяв жерцю робити висновки щодо майбутніх подій, зокрема у військовій та державній сферах.

Не менш значущою була онейромантия – тлумачення сновидінь. Сни вважалися формою прямого одкровення богів. Існували спеціальні тексти-онірокритики, які містили типові символи та їх значення (Black & Green, 1992). Таким чином, сни виконували функцію ще одного каналу передачі божественної волі.

Провідну роль у цих практиках відігравали храмові спеціалісти. Бару (віщуні) здійснювали дивінацію та інтерпретацію знаків, тоді як ашіпу (екзорцисти) виконували магічні ритуали, спрямовані на усунення негативного впливу (Oppenheim, 1977). Їхня діяльність базувалася на знанні сакральних текстів, ритуальних формул і символічних дій.

Магія в Месопотамії мала переважно апотропеїчний характер (тобто спрямований на відвернення зла), хоча існували й практики, пов'язані з нанесенням шкоди (Bottéro, 2001). Основу магичних дій становили заклинання (інкантації), які супроводжувалися ритуальними діями: окурюванням, обмиванням, використанням амулетів і фігурок.

Зокрема, широко застосовувалися антропоморфні або зооморфні фігурки, що символізували демонів або ворогів. У межах ритуалу їх могли знищувати, закопувати або спалювати, що мало символічне значення нейтралізації загрози. Такі дії відображають принцип симпатичної магії (Black & Green, 1992).

Магічні та дивінаційні практики застосовувалися в різних соціальних контекстах: у побуті, медицині, політиці та військовій справі. Особливо важливими вони були для царської влади, оскільки правителі прагнули отримати підтвердження легітимності своїх дій через волю богів (Oppenheim, 1977).

Таким чином, взаємодія між людьми і богами у Месопотамії мала характер постійного сакрального діалогу. Боги передавали свою волю через знаки, а люди – через ритуали та жертвоприношення – прагнули вплинути на реальність. Ворожіння забезпечувало інтерпретацію божественних повідомлень, тоді як магія виступала механізмом активного впливу на події.

Отже, ворожіння та магія були невід'ємними складовими релігійної системи Месопотамії, що відображають прагнення людини до пізнання невідомого та встановлення контролю над світом через сакральні практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bottéro, J. (2001). *Religion in Ancient Mesopotamia*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Black, J., & Green, A. (1992). *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. Austin: University of Texas Press.
3. Oppenheim, A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.

ФУНКЦІЇ ПРАВИТЕЛЯ В ІМПЕРІЇ МАУР'ІВ (ЗА ЗАКОНАМИ МАНУ ТА АРТХАШАСТРОЮ)

Інна МЕЛЬНИК

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Білик В. А.

У стародавні часи Індія за формою правління була монархією, на чолі якої стояв раджа. Переважно правитель належав до варни кшатріїв. Влада не була деспотичною, тому що обмежувалася наглядом брахманів.

Згідно з релігійними віруваннями, як і в більшості країн Стародавнього Сходу, царська влада обожнювалася. Проте імперію Маур'їв та інші давньоіндійські держави, не слід розглядати як теократичні монархії. Оскільки Ашока називав себе не богом, а «милим богам»: «велике божество з тілом людини» (Закони Ману, 2017, р. 7 §8). Про це зазначається в Законах Ману, що, скоріш за все, обожнюється не цар-людина, а царська влада, тому що цар може бути наділений: «дурістю, жадібністю, неосвіченістю, прихильністю до мирських втіх» (Закони Ману, 2017, р. 7 §30). І також Закони Ману говорять: «Цар, який по нерозумності безтурботно мучить свою країну, негайно позбавляється з родичами країни і життя» (Закони Ману, 2017, р. 7 §111).

Головним обов'язком царя є охорона підданих: «владика створив царя для охорони всього цього [світу]» (Закони Ману, 2017, р. 7 §3). Цар повинен піклуватися про усіх малолітніх, хворих, вдів і сиріт (Закони Ману, 2017, р. 8, § 27–28). Вести боротьбу зі стихійними лихами та голодом.

Найважливішою функцією царя є організація суспільних робіт, освоєння і заселення царських земель, будівництво іригаційних споруд (Артхашастра, 1959, р. 2, гл.1). Цар був главою адміністративного апарату. Від нього залежало призначення посадових осіб та контроль за їх діяльністю (Закони Ману, 2017, р. 7, §54–63).

У Стародавній Індії правителі не мали необмежених законодавчих повноважень у своєму розпорядженні. Навіть за часів великої і відносно централізованої імперії Маур'їв (IV – II ст. до н. е.) велике значення мали колегіальні органи державної влади, такі як паришад – рада сановників, дорадчий орган при царі. Цар переважно у своїй діяльності спирався на державний апарат, до якого входили брахмани та кшатрії.

У різні періоди історії термін «паришад» використовували для позначення різних соціальних, політичних і навіть релігійних інститутів. Про роль та функції ради царських сановників досить детально описано в Артхашастрі, де вони названі «мантрипаришад». Щодо основних обов'язків мантрипаришада – відповідав за визначення часу початку будь-якої роботи, завершення вже розпочатих робіт, перевірку виконання наказів царя. Збиралася рада здебільшого для розгляду найважливіших справ, царських указів та для прийому послів. А в особливих випадках її члени збиралися разом із членами таємної царської ради.

Прямих відомостей про склад паришаду в епоху Маур'їв практично немає, але на підставі матеріалів Артхашастри можна припустити, що в ньому засідали основні сановники, кількість яких, залежала від потреб та сили держави. Члени паришаду могли збиратися і обговорювати розпорядження

царя за його відсутності. Йому мали негайно доповідати, як тільки виникали суперечки серед сановників або виражалася незгода з указом царя.

Відповідно до Артхашастри, всі царські чиновники поділялися на групи центрального і місцевого управління. Радники царя, тобто державні діячі найвищого рангу (мантріни, махаматри) займали особливе місце. З них складався дорадчий колегіальний орган – раджасабха. Своєрідний пережиток органів плеємної демократії. Іншими словами, сабха була народними зборами, але зі зростанням влади монарха, вона втратила свій вплив на суспільне життя і врешті-решт стала підпорядковуватися правителю та його раді. До складу раджасабхи входили не лише державні чиновники, а й представники провінцій, міст, старости поселень. Крім того, існувала таємна рада, що складалася переважно з наближених до царя людей (Артхашастра, 1959, р. 27, гл. 9).

Сильна державна адміністрація була необхідна для збереження національної єдності. У період централізації держави Маур'ї намагалися тримати всі нитки управління в своїх руках, тому спиралися на різні категорії чиновників, які утворили розгалужену мережу органів виконавчого і судового апарату. Наприклад, спеціальні групи царських чиновників були пов'язані з організацією управління царським господарством, з діяльністю щодо поповнення царської скарбниці.

В Артхашастрі йдеться про чиновників, які мали наглядати за царськими пасовищами, за гаванями, за землеробством, фермами та власне худобою. Повинні відати судноплавством, морською торгівлею, суднобудуванням тощо. Організацією економічного життя країни займалися спеціальні категорії чиновників, серед яких важливе місце посідали чиновники фінансового відомства, що відповідали за збір податків і казну. Відповідно до Законів Ману усі ці чиновники повинні були володіти: «...чесністю, розумом і твердістю» (Закони Ману, 2017, р. 7, §60). Існувала також особлива група чиновників, які наглядали за постачанням армії. Залежно від характеру своєї діяльності вони підпорядковувалися або головному збирачеві податків, або головному скарбнику, або воєначальнику.

Через постійні заколоти в палаці було створено розгалужену службу нагляду. Під нагляд потрапляли як чиновники різних рангів, так і жителі міст і сіл. Велике значення надавалося також особистій безпеці правителя.

За вченням брахманів, здійснення правосуддя в Індії вважалося одним з основних обов'язків держави. Цар мав право судити, карати, а отже, йому належала вища судова влада. Суд не був відокремлений від адміністрації, так же як і в Єгипті, цар здійснював судову владу спільно з радниками, які призначалися з числа брахманів: цар бажаючи розглянути судові справи нехай є підготовленим до суду разом із брахманами та досвідченими радниками» (Закони Ману, 2017, р. 8, §1). Також до своїх радників він

призначав ще по троє брахманів досвідчених у священних книгах. Правитель призначав усіх суддів по всій країні, були нижчі і вищі суди. Якщо одна зі сторін була незадоволена рішенням нижчого суду, вона могла звернутися до вищого суду для нового розгляду справи.

Загалом система адміністративного поділу та місцевого управління була досить розгалуженою й складною. Безпосередньо під управлінням володаря знаходилася лише частина територій держави. Найбільшою адміністративною одиницею була провінція. Вони мали певну самостійність. Чотири основні провінції очолювали найближчі родичі правителя, в їхні обов'язки входили: захист території, підтримання порядку, збір податків та забезпечення будівельних робіт (Білик, 2025).

Отже, за формою правління держава Маур'їв була монархією, але порівняно з іншими державами Стародавнього Сходу не такою деспотичною, тому що правління царя обмежувалося наглядом брахманів. Правитель був главою держави, призначав посадових осіб, мав певні судові функції, однак повністю необмежених повноважень у своєму розпорядженні не мав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артхашастра или наука политики; под ред. Кальянова В. И. (1959), 798 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=SuQNAwAAQBAJ&pg=PA11&ots=c70B4c_Q9&dq=%20Артхашастра%20&lr&hl=uk&pg=PA11#v=onepage&q=Артхашастра&f=false (дата звернення: 07.03.2026).
2. Закони Ману; пер. Г. Бюлер. (2017). 140 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 08.03.2026).
3. Білик, В. А. (2025). Правове оформлення повноважень влади в імперії Маур'їв. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*, 1, 32–38. URL: <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vhis/article/view/1186> DOI: <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-32-38> (дата звернення: 04.03.2026).
4. Заяць, Д. Д. (2013). Основи кадрової політики у давньоіндійських пам'ятках з державного управління. *Теорія та практика державного управління*, 2(41), 283–293.

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЕЛІТ У СУСПІЛЬСТВАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ (НА ПРИКЛАДІ ЖЕРЦІВ МЕСОПОТАМІЇ І ЄГИПТУ)

Світлана МІРОШНІЧЕНКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Формування інтелектуальних еліт у суспільствах Стародавнього Сходу становить важливий дослідницький напрям, що дозволяє глибше осмислити механізми функціонування ранніх цивілізацій та специфіку їх соціальної організації. У державах Месопотамії та Єгипту інтелектуальна діяльність

була органічно інтегрована у релігійну сферу, що зумовило провідну роль жерців як основних носіїв і трансляторів знань. Саме вони виступали хранителями писемності, наукових уявлень, календарних систем та адміністративних практик. Інтелектуальна еліта формувалася як відносно замкнена соціальна група, яка володіла монополією на знання та їх інтерпретацію. Її функціонування забезпечувало не лише стабільність державних структур, але й легітимацію політичної влади правителя (Van De Mieroop, 2016, p. 55).

Розвиток інтелектуальних еліт у ранніх цивілізаціях Сходу був безпосередньо зумовлений ускладненням соціальної структури та необхідністю ефективного управління великими політичними утвореннями. Урбанізаційні процеси, формування державних інституцій і зростання господарської діяльності актуалізували потребу в систематизації знань і виникненні спеціалізованих груп, здатних їх продукувати, зберігати й передавати. У Месопотамії цей процес був пов'язаний із виникненням клинопису, тоді як у Єгипті – з формуванням ієрогліфічної системи письма. Володіння писемністю виступало визначальним чинником соціальної стратифікації та доступу до владних ресурсів. Таким чином, інтелектуальна еліта постала як носій монополізованого знання, що забезпечувало її привілейоване становище (Baines & Yoffee, 1998, p. 4732–4733).

Важливу роль у становленні цієї еліти відіграла релігія як базова складова світогляду давніх суспільств. Інтерпретація природних і соціальних явищ здійснювалася через призму сакрального, що зумовлювало необхідність існування посередників між світом людей і світом богів. Жерці виконували цю функцію, концентруючи у своїх руках доступ до сакрального знання і ритуальної практики. Це сприяло не лише підвищенню їх соціального статусу, але й інституціоналізації інтелектуальної діяльності в межах релігійної системи (Trigger, 2003, p. 44).

У Месопотамії жерці виступали ключовими агентами формування знань і розвитку ранніх форм наукового мислення. Їхня діяльність була зосереджена при храмах, які функціонували як комплексні центри економічного, політичного і культурного життя. Саме при храмових установах діяли школи писців, де здійснювалася підготовка фахівців, що володіли клинописом і техніками адміністративного обліку. Жерці активно розвивали такі галузі знань, як астрономія, математика, медицина та право. Практичне застосування цих знань у господарській діяльності, календарному плануванні та управлінні ресурсами робило їх незамінними для функціонування держави (Van De Mieroop, 2016, p. 88).

Характерною рисою месопотамської інтелектуальної еліти була її виразна прикладна спрямованість. Зокрема, розвиток математичних знань був безпосередньо пов'язаний із потребами обліку, будівництва та розподілу

ресурсів. Астрономічні спостереження мали як сакральне, так і практичне значення, оскільки використовувалися для складання календарів і прогнозування природних явищ. Жерці також займалися інтерпретацією небесних знаків, що підсилювало їхній авторитет як носіїв особливого знання (Trigger, 2003, p. 125).

Крім того, жерці Месопотамії відігравали помітну роль у політичному житті. Інтерпретуючи «волю богів», вони могли впливати на ухвалення управлінських рішень, виступаючи радниками правителів. Їхня діяльність сприяла формуванню ідеологічних засад влади та її сакралізації. Таким чином, інтелектуальна еліта Месопотамії поєднувала у собі як прикладні, так і політико-ідеологічні функції (Van De Mieroop, 2016, p. 100).

У Стародавньому Єгипті жерці також становили основу інтелектуальної еліти, проте їхня діяльність мала дещо інший акцент. Храми виступали не лише релігійними центрами, але й осередками знання та освіти. Жерці володіли значним обсягом знань у галузях медицини, математики, астрономії та архітектури. Особливе значення мало створення календарних систем, заснованих на циклах розливу Нілу, що було критично важливим для аграрної економіки (Wilkinson, 2000, p. 180).

Водночас специфікою єгипетської інтелектуальної еліти була її тісна інтеграція з державною владою. Фараон сприймався як божественна істота, а жерці забезпечували ідеологічне підґрунтя цієї концепції. Вони організовували релігійні ритуали, підтримували культ богів і тим самим сприяли відтворенню соціального порядку. Інтелектуальна діяльність у цьому контексті була спрямована не лише на практичні потреби, але й на підтримку космічного порядку (маат) і легітимацію влади (Trigger, 2003, p. 70).

Система освіти в Єгипті також мала елітарний характер. Навчання відбувалося при храмах і було доступним лише обмеженому колу осіб. Це сприяло збереженню замкненості інтелектуальної еліти та передачі знань у межах вузьких соціальних груп. Таким чином, інтелектуальна еліта Єгипту відзначалася високим рівнем стабільності та інституційної спадковості (Baines & Yoffee, 1998, p. 4734).

Порівняльний аналіз свідчить, що в обох цивілізаціях жерці виступали ключовими носіями знань і контролювали їх поширення. Вони виконували функції посередників між людьми і божественним світом, забезпечуючи сакральне підґрунтя соціального порядку. Водночас у Месопотамії інтелектуальна діяльність мала більш виражений практичний характер, тоді як у Єгипті вона була тісніше пов'язана з ідеологічним забезпеченням влади та релігійним культом (Trigger, 2003, p. 72).

Ці відмінності зумовлювалися специфікою політичної організації обох суспільств. Єгипет характеризувався високим рівнем централізації влади, що сприяло уніфікації інтелектуальних практик і підпорядкуванню їх державній

ідеології. Натомість у Месопотамії політична роздробленість сприяла існуванню множинних центрів знання і розвитку різних традицій. Водночас в обох випадках знання залишалися привілеєм вузького кола осіб, що забезпечувало ефективний соціальний контроль (Trigger, 2003, p. 52).

Отже, формування інтелектуальних еліт у суспільствах Стародавнього Сходу було зумовлене комплексом чинників, серед яких ключову роль відігравали розвиток державності, релігії та писемності. Жерці поєднували функції науковців, адміністраторів і ідеологів, забезпечуючи функціонування та стабільність суспільства. Попри відмінності між Месопотамією та Єгиптом, в обох випадках інтелектуальні еліти мали замкнений характер і контролювали доступ до знань. Це сприяло стабільності соціальної системи, але водночас обмежувало можливості для ширшого поширення освіти і знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baines, J., & Yoffee, N. (1998). Order, Legitimacy, and Wealth in Ancient Egypt and Mesopotamia. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 95(8), 4730-4737.
2. Trigger, B. G. (2003). *Understanding Early Civilizations: A Comparative Study*. Cambridge University Press.
3. Van De Mieroop, M. (2016). *A History of the Ancient Near East. 3000-323 BC (3rd ed.)*. Wiley-Blackwell.
4. Wilkinson, T. A. H. (2000). *Early Dynastic Egypt*. Routledge.

ОБРЯД «ВІДКРИТТЯ ВУСТ І ОЧЕЙ» У ПОХОВАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Єлизавета МОРОЗОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

В Давньому Єгипті у поховальній традиції існував обряд «Відкриття вуст і очей» назва буквально вказує на його головну мету – відкрити органи чуття і мовлення. Цей обряд належав до найважливіших сакральних дій у поховальній традиції Стародавнього Єгипту та завершував комплекс ритуалів, пов'язаних із похованням. Він вважався вирішальним моментом переходу людини зі стану фізичної смерті до повноцінного існування в потойбічному світі.

Хронологічно обряд «відкриття вуст і очей» простежується від кінця Давнього царства (приблизно XXIV–XXIII ст. до н. е.) і зберігається протягом Середнього, Нового та Пізнього царств, що засвідчує його значення стабільності для поховальної традиції Стародавнього Єгипту.

Давньоєгипетські уявлення про людину виходили з того, що вона складається з кількох складових: фізичного тіла, життєвої сили та духовної сутності. Після смерті ці елементи могли знову поєднатися лише за умови, що тіло залишалося впізнаваним і «дієздатним». Тому основне призначення обряду полягало у відновленні життєвих функцій померлого – зору, мовлення, слуху та дихання. У давньоєгипетській свідомості без цього акту тіло залишалося «німим» і «сліпим», а отже, непридатним для вічного життя.

Обряд мав чітко регламентовану ритуальну форму. Спеціальний жрець, ототожнюваний із сином або з божественним спадкоємцем, за допомогою сакральних інструментів символічно торкався вуст, очей, носа та вух мумії або статуї небіжчика імітуючи очищення рота новонародженого немовляти, і мумії приносили підношення із зерна та ножа пешешхафа. Статую та мумію знову очищали, а іноді згортали в лляний саван, після чого читали короткий зміст ритуалів. Кожна дія супроводжувалася магічними формулами, що забезпечували «оживлення» органів чуття. Скорботні насолоджувалися похоронною трапезою, наймовірніше з телям якого приносили в жертву, померлий, який відродився, міг взяти участь у бенкеті. Використовували такі інструменти, як тесло (різальний інструмент, схожий на сокиру). Зображення тесла було ієрогліфом слова «*stp*» що означає обраний. Пешешхаф (ніж у формі ложки або риб'ячого хвоста) його використовували під час пологів для перерізання пуповини тому в похоронному контексті він допомагав померлому відродитися. Взагалі слово пешешаф (*pss-kf*) з невизначним початковим значенням, можливо, переосмислене в пізніші періоди як «той, що розділяє» (Рот, 1992).

Обряд виконував соціальну функцію, адже підкреслював обов'язок живих перед померлими та спадкоємність поколінь. Участь родичів або їх символічних заміників у ритуалі засвідчувала родинний і культовий зв'язок між світами.

Цей ритуал міцно пов'язаний з міфом про Осіріса, втілений у ритуалі: божественний син Гор передає батьку Осірісу вбитому його братом-близнюком Сетом своє око, що стає загальним символом відродження та жертвоприношення. Згідно з релігійними уявленнями, кожен померлий повторював шлях бога Осіріса, який після смерті був відновлений і набув вічного життя. Таким чином, обряд надавав людині можливість стати «подібною до Осіріса» і приєднатися до спільноти блаженних померлих.

Джерельну основу для вивчення обряду становлять поховальні тексти різних історичних періодів, наприклад, Книга мертвих. У ній зафіксовано тексти, що безпосередньо пов'язані з ритуальним «відкриттям» органів чуття та з наданням померлому права говорити перед богами і приймати жертви. В книзі мертвих у розділі XXIII зафіксовано заклинання для цього процесу, який померлий може використати на собі:

Мої вуста відкрив Птах,
кайдани моїх вуст розв'язав мій бог-місто.
Тот прийшов, повністю озброєний чарами,
він розв'язує кайдани Сета з моїх вуст.
Атум дав мені мої руки,
вони поставлені як охоронці.

Мої вуста дані мені,
Мої вуста відкрив Птах,
тим металевим долотом,
яким він відкрив вуста богів.
Я – Сехмет – Ваджет, що мешкає на заході небес,
я – Сахіт серед душ Ону (Ле Паж Ренуф, Навіль, 1904).

Особливістю обряду є те, що його здійснювали не лише над мумією, а й над статуєю або зображенням померлого. В цьому випадку статуя розглядалася як повноцінний замітник тіла, у який могла вселитися душа, тому ритуал над нею вважався рівнозначним.

Іконографічні джерела підтверджують практичне виконання обряду впродовж багатьох століть. Особливо докладні сцени збереглися у гробниці фараона Тутанхамона у Долині царів. На північній стіні похоронної камери Цар зображений як Осіріс, але його ім'я написано над його головою ієрогліфами. Навпроти Ай (спадкоємець Тутанхамона) одягнений у особливий одяг жерця, який включає леопардову шкуру. Він тримає інструмент під назвою тесло. На столі лежить ще один інструмент, нога тварини та п'ять напоїв, можливо, частина їжі, якою цар може насолодитися після церемонії. Вчені вважають, що після ритуалу відбулася похоронна трапеза, яку з'їли родина та друзі царя. Залишки того, що могло бути цією особливою трапезою, були знайдені похованими в ямі біля його гробниці. (National Geographic Museum, 2022).

Обряд «відкриття вуст і очей» був не просто завершальним елементом похорону. Він уособлював головну ідею давньоєгипетської релігії про те, що смерть не є кінцем, а лише переходом до іншої, найвищої форми існування. Через поєднання магічних дій, міфологічних уявлень і чітко регламентованого ритуалу єгиптяни створили одну з найяскравіших і найглибших концепцій посмертного життя у стародавньому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гутковська, І.В.(2013). Сакральне у мистецтві: скульптура стародавніх єгиптян крізь призму релігійного світогляду. URL: <https://oaji.net/articles/2014/1031-1410168779.pdf> (дата звернення: 27.02.2026).

2. Мосс, М. (2000). Социальные функции священного. Избранные произведения. СПб., 444 с.
3. National Geographic Museum (2022). Beyond King Tut: An Educational Companion, 14-15.
URL: https://www.nationalgeographic.org/wpcontent/uploads/2022/06/Beyond_King_Tut_Educational_Companion.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
4. Ле Паж Ренуф, П., Навіль, Е. (1904). Єгипетська книга мертвих. Розділ XXIII. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/69566/pg69566-images.html#ch023> (дата звернення: 01.03.2026).
5. Рот, Е.М. (1992). Пальці, зорі та обряд «відкриття вуст»: природа і функції лез. *Журнал єгипетської археології*, 79, 57-79. URL: https://gizamedia.rc.fas.harvard.edu/images/MFA-images/Giza/GizaImage/full/library/roth_jea_79_1993.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

ДОСВІД РОЗВИТКУ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ В КРАЇНАХ СХОДУ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИ РОЗРОБЦІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ

Максим ОСАДЧИЙ

Одеський національний економічний університет
Україна

Розвиток водного транспорту в країнах Сходу протягом останніх десятиліть став одним із найдинамічніших сегментів глобальної логістичної системи. Порти та внутрішні водні шляхи таких держав, як Китай, Японія, Південна Корея та Сінгапур, перетворилися на стратегічні вузли міжнародної торгівлі, інтегровані у глобальні виробничі ланцюги. Системність державної політики, інституційна стабільність, масштабні інвестиції в інфраструктуру та технологічна модернізація дозволили цим країнам сформувати ефективні підприємницькі моделі функціонування портово-транспортного комплексу. Для України, яка перебуває у стані структурної трансформації економіки та відновлення транспортної інфраструктури в умовах воєнних викликів, аналіз такого досвіду має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Особливого значення набуває досвід Китаю, де водний транспорт став ключовим елементом експортно-орієнтованої моделі економічного зростання. Реалізація ініціативи Belt and Road Initiative сприяла формуванню розгалуженої мережі портів, логістичних хабів та мультимодальних коридорів, що поєднують морські та внутрішні перевезення (Huang, 2016). Китайські порти, зокрема Port of Shanghai, стали прикладом поєднання державного стратегічного управління та активної участі корпоративного сектору. Модель розвитку базується на довгостроковому плануванні, концентрації інвестицій у високотехнологічні термінали, цифровізації

управління вантажопотоками та інтеграції з промисловими зонами (Zeng, Yuan, Hou, 2023).

Водночас китайська модель характеризується домінуванням держави у стратегічних активах при поступовому залученні приватного капіталу до операційної діяльності. Такий підхід забезпечує баланс між національною безпекою, контролем над критичною інфраструктурою та підприємницькою гнучкістю. Для України, де питання збереження контролю над стратегічними об'єктами є надзвичайно актуальним, подібна комбінована модель може стати основою для формування гібридної системи управління портами з активною участю приватних операторів на умовах концесії чи державно-приватного партнерства.

Не менш показовим є досвід Японії, де розвиток водного транспорту тісно пов'язаний із високим рівнем технологічної культури та впровадженням концепції безперервного вдосконалення Kaizen. Японські порти, зокрема Port of Yokohama, функціонують як складні логістичні системи, інтегровані з виробничими кластерами та фінансовими інститутами. Важливою особливістю є орієнтація на якість сервісу, точність планування та мінімізацію простоїв суден (Edgington, 1991). У контексті підприємницької моделі це означає формування культури управління, заснованої на процесному підході, стандартизації та постійному аналізі ефективності.

Японський досвід демонструє, що інноваційність у водному транспорті не обмежується технічними рішеннями, а охоплює організаційну структуру, систему мотивації персоналу та взаємодію між учасниками логістичного ланцюга. Для України це означає необхідність переорієнтації з адміністративно-командних методів управління на підприємницьку модель, що стимулює ініціативу, відповідальність та ефективне використання ресурсів.

Високий рівень інтеграції морського транспорту з глобальними ринками демонструє Сінгапур, який, попри обмежені природні ресурси, створив один із найефективніших портових комплексів світу – Port of Singapore. Успіх цієї країни зумовлений стратегічною орієнтацією на розвиток логістики як ключового сектора економіки, прозорістю регуляторного середовища, сприятливим інвестиційним кліматом та активним впровадженням цифрових платформ управління перевезеннями. Порт Сінгапуру є прикладом високого рівня автоматизації, застосування систем штучного інтелекту для прогнозування вантажопотоків та оптимізації розподілу ресурсів (Lam, 2016).

Сінгапурська модель є особливо цінною для України з огляду на можливість трансформації окремих портів у логістичні хаби регіонального значення. Умовою такого перетворення є формування сприятливого інституційного середовища, яке забезпечує передбачуваність правил гри,

мінімізацію корупційних ризиків та захист прав інвесторів. Підприємницька модель у цьому контексті має базуватися на принципах відкритості, конкуренції та цифрової прозорості.

Значний інтерес становить і досвід Південної Кореї, яка зробила ставку на розвиток суднобудування та високотехнологічних портових комплексів, таких як Port of Busan. Корейська модель поєднує державне стратегічне планування з активною підтримкою національних корпорацій, що дозволило створити конкурентоспроможний морський кластер (Shin, Cheong, 2011). Для України це може означати необхідність розвитку синергії між портами, суднобудівними підприємствами, науково-дослідними установами та освітніми закладами.

Узагальнюючи досвід країн Сходу, можна виокремити кілька ключових характеристик їхніх моделей розвитку водного транспорту. По-перше, це стратегічна довгостроковість планування, що забезпечує стабільність інвестиційних рішень. По-друге, інтеграція портів у ширші економічні кластери, які включають виробництво, логістику та фінансові послуги. По-третє, активна цифровізація та автоматизація процесів управління. По-четверте, баланс між державною координацією та підприємницькою ініціативою.

Для України використання цього досвіду передбачає адаптацію, а не механічне копіювання. Національні особливості, зокрема геополітичне положення, стан інфраструктури, рівень інституційної спроможності та воєнні ризики, потребують формування власної підприємницької моделі розвитку водного транспорту. Така модель має поєднувати державне стратегічне бачення з децентралізацією управління, створенням умов для приватних інвестицій та впровадженням сучасних цифрових технологій (Осадчий, 2025).

Особливої актуальності набуває питання післявоєнної відбудови портової інфраструктури. Використання східного досвіду може сприяти переходу від моделі відновлення до моделі модернізації, коли реконструкція об'єктів супроводжується впровадженням інноваційних рішень, підвищенням енергоефективності та екологічності (Осадчий, 2025). У цьому контексті підприємницька модель повинна орієнтуватися не лише на економічну ефективність, а й на сталий розвиток.

Таким чином, досвід розвитку водного транспорту в країнах Сходу свідчить про визначальну роль стратегічного планування, інституційної стабільності, інноваційності та партнерства між державою і бізнесом. Для України використання цього досвіду може стати основою формування сучасної підприємницької моделі, здатної забезпечити інтеграцію у глобальні логістичні мережі, підвищити конкурентоспроможність регіональної

економіки та сприяти сталому відновленню транспортної системи в умовах нових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Huang, Y. (2016). Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, Framework and Assessment. *China Economic Review*, 40, 314-321.
2. Zeng, Y., Yuan, X., & Hou, B. (2023). Analysis of Carbon Emission Reduction at the Port of Integrated Logistics: The Port of Shanghai Case Study. *Sustainability*, 15 (14), 10914.
3. Edgington, D. W. (1991). Economic Restructuring in Yokohama: from Gateway Port to International Core City. *Asian Geographer*, 10 (1), 62-78.
4. Lam, J. S. L. (2016). Strategy of a Transshipment Hub: the Case of Port of Singapore. *Dynamic Shipping and Port Development in the Globalized Economy: Vol. 1: Applying Theory to Practice in Maritime Logistics*. London: Palgrave Macmillan UK, 12-38.
5. Shin, K., & Cheong, J. P. (2011). Estimating Transportation-Related Greenhouse Gas Emissions in the Port of Busan, S. Korea. *Asian Journal of Atmospheric Environment*, 5 (1), 41-46.
6. Осадчий, М. Л. (2025). Трансформація підприємницьких моделей водного транспорту України. *Економіка та суспільство*, № 82.
8. Осадчий, М. Л. (2025). Інфраструктурне відновлення: виклики та перспективи. *Стратегія відновлення деокупованих територій України: виклики постконфліктного розвитку та шляхи їх подолання : колективна монографія*. Івано-Франківськ, 403-431.

ІДЕОЛОГІЯ ГЕНОЦИДУ В ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМАХ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИКИ МАРЛІ В АНІМЕ «АТАКА ТИТАНІВ» У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Діана РАПОТА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

У дискурсі сучасних гуманітарних досліджень особливої ваги набуває аналіз механізмів тоталітарного пригнічення через призму візуальної культури. «Атака титанів» – серія аніме на основі однойменної манги створеної Хаджіме Ісаямою постає як складний об’єкт історико-політичного аналізу природи влади, ксенофобії та ідентичності (Главатських, 2024). Наукова значущість такого підходу підтверджується даними контент-аналізу соціокультурних категорій твору, де домінують «Цінності» (30%) та «Війна» (20%), що вказує на глибоку інтеграцію етичних і мілітарних аспектів у нарративну структуру (Faradilla, Ahmad, 2023). Всесвіт твору пропонує модель соціуму з жорсткою стратифікацією, що експонує реальні історичні процеси соціальної сегрегації та інформаційної ізоляції, характерні для диктатур ХХ ст. (Главатських, 2024).

Для розуміння ідеологічних паралелей твору необхідно окреслити структуру всесвіту «Атаки титанів». Події розпочинаються на острові Парадіс, де людство понад століття перебуває в межах трьох концентричних стін (Марія, Роза та Сина). Мешканці існують в умовах повної інформаційної ізоляції, вважаючи себе останніми вцілілими після глобального захоплення світу нерозумними гігантами – титанами (Главатських, 2024). У центрі оповіді постає доля друзів дитинства – Ерена Єгера, Мікаси Аккерман та Арміна Арлєрта, які вступають до лав Корпусу Розвідки. Окреме місце у військовій структурі острова посідає капітан Леві Аккерман. Його постать уособлює символ індивідуального спротиву та найвищої професійної етики; він постає як «найсильніший воїн людства», що веде боротьбу за істину в умовах нерівного протистояння з невідомим ворогом. Згодом з'ясується, що за океаном існує розвинена цивілізація, зокрема імперія Марлія. Мешканці острова виявляються етносом елдіців, яких у зовнішньому світі дегуманізують і вважають «демонами» через їхню здатність перетворюватися на титанів. Марлійська влада побудувала режим на ідеї реваншизму: елдіців на материк утримують у гетто, змушують носити розпізнавальні знаки та з дитинства піддають ідеологічній обробці про «колективну провину» предків. Марлія використовує їх як «живу зброю» та інструмент воєнної машини. Цей системний тиск і акт прямої агресії проти острова запускають ланцюгову реакцію помсти. Головний герой, Ерен Єгер, пройшовши шлях від жертви до радикального лідера, ініціює «Гул землі» – марш мільйонів колосальних титанів, спрямований на повне знищення зовнішнього світу.

Ключовим інструментом ідеології геноциду в політиці держави Марлія є системна дегуманізація етнічної групи елдіців. Впровадження концепту «елдійських демонів» та експлуатація наративу про «колективну історичну провину» позбавляє жертву антропологічних рис у суспільній свідомості агресора. Це формує психологічний фундамент для легітимізації масового насильства. Сегрегація та створення зон інтернування, таких як гетто Ребеліо, функціонально дублюють систему апартеїду, перетворюючи життя підкореного етносу на інструмент воєнної машини.

Релевантним історичним прецедентом «вибухового» геноциду, зображеного під час прориву стіни Марія, є Нанкінська різанина 1937 р. Дана трагедія стала наслідком тривалої радикалізації ідеології расової вищості та системної пропагандистської обробки комбатантів, що базувалася на культурі беззаперечної відданості імперії (Бардонова, 2014). В аніме простежується ідентичний механізм: марлійські воїни (Райнер, Бертольд, Енні), подібно до солдатів імперської армії Японії, діяли в межах доктрини «праведної мети», яка виправдовувала масові вбивства необхідністю покарання «ворожої нації» за історичні провини. Така ідеологічна деформація свідомості призвела до повного знищення моральних бар'єрів: цивільне населення Нанкіна, як і

мешканці Парадіса, сприймалися агресором як дегуманізовані об'єкти, що підлягають ліквідації. Це підкреслює спільну для тоталітарних режимів закономірність: коли держава монополізує трактування історії, індивідуальна мораль солдата заміщується ідеологічними імперативами, що неминуче трансформує військову операцію в акт етнічного чищення.

Особливим аспектом тоталітарної політики Марлії є перетворення підкореного населення на «живу зброю» шляхом біологічних маніпуляцій (трансформація елдійців у нерозумних титанів). Дана стратегія має прямі історичні паралелі з діяльністю японського «Загону 731» у Маньчжурії (Харбін) (Загін 731: експерименти, Маньчжурія, 2025). Як і у вигаданому всесвіті, де життя елдійця зведене до біологічного ресурсу, у лабораторіях Маньчжурії піддослідних позбавляли людського статусу, офіційно іменуючи їх «марута» (колоди). Використання спинномозкової рідини для створення титанів-вбивць дзеркально відображає розробку бактеріологічної зброї (чуми, сибірської виразки) та проведення нелюдських експериментів над цивільним населенням Китаю. В обох випадках ми спостерігаємо спільну ознаку мілітаристських режимів – повне нівелювання етичних норм заради досягнення воєнної переваги через «науково обґрунтований» геноцид. Марлія в аніме постає втіленням «лабораторного» тоталітаризму, де людина остаточно перетворюється на об'єкт військово-технічного використання.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна стверджувати, що політика держави Марлія у всесвіті «Атаки титанів» є детальною художньою реконструкцією реальних геноцидних практик ХХ ст. Компаративний аналіз із Нанкінською різаниною та діяльністю «Загону 731» доводить універсальність алгоритмів тоталітарних систем: від інформаційної ізоляції та дегуманізації етнічних груп до їхнього фізичного знищення або інструменталізації як біологічного ресурсу. Даний твір демонструє деструктивну циклічність насильства, де жорстока політика агресора не забезпечує йому стратегічної безпеки, а навпаки – стає каталізатором радикалізації жертви та призводить до глобальної гуманітарної катастрофи. Отже, будь-яка ідеологія, побудована на маніпуляції історичною пам'яттю та приниженні національної гідності, неминуче веде до руйнації як об'єкта, так і суб'єкта агресії. Це підкреслює виняткову важливість критичного осмислення минулого та дотримання етичних норм як єдиного способу запобігання системним конфліктам у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Главатських, К. Жага до свободи: огляд на «Атаку титанів» (2024). *Сіль Медіа*. URL: <https://sil.media/p/zhaga-do-svobody-oglyad-na-ataku-tytani-27161> (дата звернення: 01.03.2026).

2. Faradilla, N., & Ahmad, H. A. (2023). Depictions of socio-cultural elements in the anime series Attack on Titan through content analysis method. *Satwika: Kajian Ilmu Budaya dan Perubahan Sosial*, 7(2), 469-478.
3. Бардонова, Є. (2014). Нанкінська різанина 1937 р. у працях японських дослідників: два погляди на одну проблему. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5756b63e-0064-4b0a-8e70-d60a973ebcfc/content> (дата звернення: 03.03.2026).
4. Загін 731: експерименти, Маньчжурія. (2025). *Inform Arta*. URL: <https://www.inform-arta.com.ua/2025/11/23/zagin-731-eksperymenty-manchzhuriya/> (дата звернення: 04.03.2026).

ЖІНКИ-ПІРНАЛЬНИЦІ ХЕНЬО З ОСТРОВА ЧЕДЖУ: ЕКОНОМІЧНИЙ МАТРІАРХАТ ТА ПОВСТАННЯ 1931–1932 РОКІВ

Катерина РЯБЦЕВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Професія пірнальників на острові Чеджу пройшла тривалу та нетипову еволюцію, перш ніж стати суто жіночою прерогативою. Хроніки корейської епохи Трьох держав свідчать, що ще у 503 році нашої ери видобутком морепродуктів із затримкою дихання займалися переважно чоловіки (Shaikh, 2024). Перші ж документальні докази існування жінок-пірнальниць починають з'являтися значно пізніше – у джерелах XVII століття. З часом же, переважно через комплекс фізіологічних та глибоких історичних факторів, жінки поступово перейняли та повністю монополізували цю професію (Shaikh, 2024).

Специфіка праці хеньо вимагає виняткової фізичної витривалості та майстерності. Жінки-пірнальниці здійснюють занурення на значні глибини – від 13 до 20 метрів – де вони вправно збирають молюсків, морські водорості та різноманітні форми морського життя (Shaikh, 2024). В умовах суворого середовища та дефіциту ресурсів на вулканічному острові Чеджу, океан та його дари стали для цих жінок не просто місцем роботи, а фактично основним способом виживання. Зрештою, саме ця економічна залежність від моря та важка фізична праця заклали фундамент для формування унікальної системи матріархату, де жінка стала головною годувальницею (Lee, 2025).

Це не було наслідком ідеологічного вибору, а виникло як суто прагматична стратегія в умовах жорсткого економічного та демографічного тиску епохи династії Чосон. Суспільний ландшафт, керований суворими конфуціанськими нормами, передбачав обов'язкову військову повинність для чоловіків, що часто залишало жінок єдиними годувальницями у своїх

родинах (Shaikh, 2024). Крім того, запровадження у XVIII столітті високих державних податків на продаж морепродуктів (зокрема, сушеного морського вушка) змусило жінок масово долучатися до важкої праці в океані, щоб забезпечити фінансове виживання сім'ї. Ця економічна необхідність спричинила безпрецедентну інверсію гендерних ролей. Наприклад, на менших прилеглих територіях, таких як острів Мара, чоловіки повністю перебрали на себе традиційно жіночі обов'язки – догляд за дітьми та ведення домашнього господарства, тоді як жінки-пірнальниці стали безальтернативним джерелом фінансової стабільності (Shaikh, 2024). Відтак, вимушена економічна самостійність автоматично сформувала їхню суб'єктність та здатність до політичного опору.

Феномен жінок-пірнальниць з острова Чеджу виходить далеко за межі суто економічної площини, представляючи собою унікальний приклад глибокої соціальної трансформації. Дослідники наголошують, що хеньо доводилося діяти в надзвичайно суворих умовах потрійного гніту: традиційної репресії жінок, жорсткого конфуціанського патріархального укладу та японської колонізації, яка розпочалася у 1910 році (Lee & Myong, 2018). Незважаючи на ці системні обмеження, праця хеньо, яка історично розглядалася корейським суспільством як низькокваліфікована робота заради банального виживання, в колоніальний період набула високої комерційної цінності та суспільного визнання (Lee & Myong, 2018).

Усвідомлення цього стало каталізатором глибоких інституційних змін у середовищі жінок-пірнальниць. Зі зростанням попиту на морепродукти хеньо перестали виконувати роль виключно пасивної робочої сили й почали брати на себе нетипові для тогочасного патріархального суспільства лідерські та управлінські функції: самостійно вели переговори, укладали офіційні контракти та керували торговельними процесами (Lee & Myong, 2018). Прагнучи захистити свої права від місцевих посередників та експлуататорів, жінки інтегрувалися в ланцюги постачання вже як незалежні дистриб'ютори, успішно конкуруючи з потужними японськими рибальськими компаніями та комерційними синдикатами.

Завдяки власній ініціативності жінки-пірнальниці зуміли вирватися з традиційного, повністю залежного статусу, орієнтованого виключно на обслуговування сім'ї. Змінивши соціальний ландшафт регіону, вони фактично заклали підґрунтя для формування концепції «професійної корейської жінки» (Lee & Myong, 2018). Важливо зазначити, що економічна експансія хеньо не обмежувалася локальним простором острова Чеджу, а набула загальнонаціональних масштабів. Згідно з публікаціями тогочасної корейськомовної преси (зокрема, з випуску газети Maeilshinbo від 19 травня 1941 року), діяльність жінок-пірнальниць через так зване «міграційне пірнання» охоплювала весь Корейський півострів (Lee & Myong, 2018).

Регіональні рибальські асоціації – від північної провінції Хванхедо до великих портових міст Пусан та Ульсан на півдні – укладали з хеньо прями трудові контракти. Утім, здобуття статусу незалежних економічних агенток мало надзвичайно високу ціну. Хроніки того часу регулярно фіксували зворотний бік цієї професійної свободи – численні травми, нещасні випадки та високу смертність у суворих та непередбачуваних морських умовах.

Історичне значення спільноти хеньо не обмежується їхньою роллю в підтримці місцевої економіки, адже вони також виступили як історичні першопрохідці в суспільно-політичному вимірі. Повстання жінок-пірнальниць 1931-1932 років увійшло в історію не лише як локальний бунт проти економічної експлуатації, але й як наймасштабніший масовий рух, організований жінками в Кореї за часів японського колоніального панування. Протестна кампанія набула безпрецедентного розмаху: протягом трьох місяців відбулося 238 мітингів, у яких взяли участь близько 17 000 учасниць (Shaikh, 2024). Ця мобілізація була безпосередньо спрямована проти монополізації морських ресурсів японським колоніальним режимом. Антияпонський опір відбувався під проводом конкретних впливових лідерок, серед яких особливе місце посідають Кім Ок Ньон, Бу Чхун Хва та Бу Док Рян. Саме ці жінки відіграли вирішальну роль в організації масштабних протестів, об'єднавши учасниць із різних сіл для протидії японському контролю (Shaikh, 2024).

Згодом історична пам'ять про ці події зазнала глибокої трансформації, перетворившись на важливий інструмент конструювання національного дискурсу Південної Кореї (Coelho, 2023). Сучасна історіографія та офіційна державна політика розглядають боротьбу хеньо як ключовий антияпонський рух опору, що символізує відданість свободі, стійкість та захист національної ідентичності. Завдяки низці урядових ініціатив цей економічний спротив був офіційно визнаний на національному рівні як рух за незалежність Кореї (Shaikh, 2024).

Окрім політичного символізму, діяльність хеньо є неперевершеним взірцем екологічної свідомості та сталого природокористування. Традиційна практика збору морепродуктів базується на глибокій повазі до екосистеми: жінки збирають морських істот виключно вручну, застосовуючи техніку вільного занурення та покладаючись лише на власну здатність затримувати дихання, принципово відмовляючись від використання кисневих балонів чи інтенсивних методів вилову (Shaikh, 2024). Такий екологічний підхід гарантує збереження крихкого балансу підводного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Coelho, M. (2023). Safeguarding the "Pride of Jeju": The Framing of Jeju Haenyeo Protection in Regional Media [Master's Thesis, Lund University]. LUP Student Papers.

2. Lee, H. (2025). The Feminist Role of Haenyeos of Jeju Island: Survival and Empowerment. *Research Competence*, 1, Article 2.
3. Lee, S., & Myong, S. (2018). Portraits of Jeju Haenyeo as Models of Empowerment in the Korean Newspaper Maeilshinbo during Japanese Occupation. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 20 (2).
4. Shaikh, M. (2024). A Comprehensive Study on the Haenyo of Jeju Island: Tradition, Sustainability, and Women's Empowerment. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 6 (1).

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СИРІЇ: ВІД АРХАЇЧНИХ ТРАДИЦІЙ ДО ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Марія СЕФЕРОВА

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Дослідження історико-культурного генезису Сирії є одним із найбільш пріоритетних завдань сучасного сходознавства. Територія сучасної Сирії, яку часто називають «колискою цивілізацій», протягом тисячоліть виступала вузловою точкою перетину торговельних, міграційних та інтелектуальних потоків між Месопотамією, Єгиптом, Анатолією та античним світом. Актуальність даної роботи зумовлена необхідністю переосмислення сирійської ідентичності як багатшарового феномену, що формувався через безперервний синтез автохтонних семітських традицій та зовнішніх культурних впливів. Метою цих тез є комплексний аналіз ключових етапів соціокультурної трансформації регіону, починаючи від епохи ранньої бронзи і закінчуючи періодом ісламського середньовіччя.

Перші державні утворення III тис. до н. е. заклали фундамент регіональної культури, найяскравішим прикладом чого стала Ебла. Виявлення її архіву з понад 17 тисячами клинописних табличок докорінно змінило уявлення про роль Сирії в історії Стародавнього Сходу. Культура Ебли продемонструвала модель «палацової цивілізації», де адміністративна система, релігія та мистецтво були інтегровані в єдину структуру державного управління (Крижанівський, 2006).

Соціальна структура еблайтського суспільства того часу вирізнялася надзвичайною гнучкістю: важливу роль у житті міста відігравала рада старійшин, яка могла обмежувати абсолютну владу монарха, а жінки мали значно ширші соціальні права у порівнянні з тогочасними суспільствами Шумеру. Це свідчить про дуже раннє формування специфічної сирійської соціальної моделі, яка була орієнтована на колективну взаємодію та розвинену правову культуру. Мистецтво цього архаїчного періоду, зокрема ювелірна

справа та виготовлення печаток, хоч і запозичувало певні месопотамські канони, проте завжди зберігало оригінальну місцеву символіку, тісно пов'язану з пантеоном місцевих семітських божеств, таких як Даган та Іштар (Крижанівський, 2006).

У II тис. до н.е. провідним культурним центром регіону стає Марі – величне місто на березі Євфрату, яке по праву вважалось шедевром стародавньої архітектури. Палац царя Зімі-Ліма з його унікальними багатоколірними фресками, серед яких найвідомішою є композиція «Інtronізація царя», наочно свідчить про високий рівень розвитку образотворчого мистецтва. Саме в цей історичний період значно посилюється роль аморейського етнічного елемента, який привніс у загальну сирійську культуру нові релігійні концепції та передові військові технології. Постійна взаємодія між осілим населенням великих міст та мобільними кочовими племенами стала тим вирішальним чинником, що на віки сформував динамічний та адаптивний характер сирійського соціуму.

Принципово новий етап соціокультурного розвитку розпочався з приходом у регіон античної цивілізації. Після легендарних завоювань Александра Македонського Сирія перетворилася на стратегічне ядро держави Селевкідів, де відбулося безпрецедентне в історії злиття класичної грецької культури зі стародавніми східними традиціями. Цей феномен отримав назву еллінізму. Місто Антіохія-на-Оронті швидко стало одним із найбільших інтелектуальних центрів античного світу, успішно змагаючись за вплив навіть з Александрією Єгипетською. Саме тут бурхливо розвивалися філософські школи, медицина, риторика та астрономія.

Проте найбільш довершеним та гармонійним прикладом такого регіонального синтезу стала велика Пальміра. Будучи найважливішим торговельним мегаполісом на шляху караванів, Пальміра виробила власну унікальну візуальну та культурну мову. Архітектура її величних храмів, зокрема Храму Бела, та знаменитих погребальних веж майстерно поєднувала в собі строгі римські архітектурні ордери з пишним орієнтальним орнаменталізмом. Соціальна ідентичність пальмірців базувалася на чіткому усвідомленні власної ролі як незамінних посередників між Сходом у формі Парфії та Заходом у формі Риму. Глибоке вивчення пальмірських написів дозволяє стверджувати, що тогочасне суспільство було багатомовним та надзвичайно толерантним до різних релігійних культів, що згодом стало важливою спадковою рисою всієї сирійської цивілізації (Рубель, 2002).

Протягом епохи пізньої античності Сирія впевнено стає головним осередком формування раннього християнства. Сирійська мова, що була діалектом арамейської, набула статусу мови високої літургії та передової науки. Діяльність інтелектуальних шкіл в Едессі та Нісібіні мала планетарне значення для історії людства. Сирійські вчені не лише розробляли складну

християнську теологію, а й здійснювали систематичні переклади фундаментальних праць грецьких філософів та природознавців. Це створило той самий інтелектуальний місток, який у майбутньому дозволив арабському світові успішно засвоїти античну наукову спадщину. Крім того, особливий тип сирійського релігійного аскетизму, відомий як стовпництво, яскраво демонструє унікальність місцевого духовного досвіду, що суттєво відрізнявся від офіційного візантійського канону (Kennedy, 2015).

З VII ст. Сирія стала центром Арабського халіфату, а Дамаск – столицею Омеядів. Культура цього періоду базувалася на синтезі арабських традицій та досвіду місцевого візантійсько-християнського населення. Символом цієї епохи є мечеть Омеядів, яка через використання античних колон та візантійської мозаїки втілила ідею наступності цивілізацій. Соціум тогочасної Сирії відзначався релігійною толерантністю, що дозволяло вченим різних конфесій спільно розвивати медицину, математику та географію (Головко, 2018).

Отже, історико-культурний шлях Сирії – це процес постійного переосмислення досвіду багатьох народів. Регіональна ідентичність країни сформувалася завдяки відкритості до діалогу, а не ізоляції. Від архівів Ебли до культури Дамаска, Сирія виступала потужним генератором смислів, що вплинули на розвиток усєї світової цивілізації. Збереження цієї багатозначної спадщини сьогодні є завданням виняткової важливості для всього людства».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крижанівський, О. П. (2006). Історія Стародавнього Сходу: Курс лекцій. Київ: Либідь, 592 с.
2. Рубель, В. А. (2002). Історія середньовічного Сходу: Підручник. Київ: Либідь, 736 с.
3. Головко, О. Б. (2018). Сирія в системі міжнародних відносин на Близькому Сході: історичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 54, 112–120.
4. Kennedy, H. (2015). *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*. Routledge, 412 p.

ЕКОНОМІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОМАНУ: ПЕРЕДУМОВИ, РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПРОГНОЗИ

Гліб СКОКОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Економічний розвиток Султанату Оман у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. є прикладом глибокої трансформації традиційної моделі економіки з аграрною структурою до сучасної змішаної із значною роллю нафтового та газового секторів з активним розвитком інших економічних сфер.

До початку 1970-х рр. Оман був політично нестабільною, відносно ізольованою країною з обмеженою інфраструктурою, відсталою економікою, що базувалася на рибальстві, сільському господарстві і місцевій торгівлі та мала лише 6 км асфальтованих доріг і одну лікарню (Limbert, 2010, р. 6). Ситуація почала змінюватись в 1970 р., коли внаслідок військового перевороту до влади прийшов султан Кабус бін Саїд, що усунув від влади свого батька – султана Саїда бін Теймура.

Від початку свого правління він встановив основним пріоритетом держави широкомасштабну модернізацію, спрямовану на розвиток інфраструктури, соціальних служб і державних інститутів. Саме зміни в економіці стали базою для масштабних інвестицій у транспортну систему, освіту, охорону здоров'я та урбанізацію, що заклало основу подальшого зростання (Mohseni-Cheraghlou, 2020).

Особливістю економічного розвитку країни стало впровадження урядом з 1976 р. п'ятирічних планів розвитку країни, що були спрямовані на систематичну модернізацію секторів економіки та суспільних інституцій. Значну частину ресурсів держави було спрямовано на будівництво доріг, портів, медичних і освітніх закладів, водопостачання та електрифікацію. Як наслідок, вже при першій “п'ятирічці”, до 1980 р. в країні було побудовано 28 лікарень, 363 школи та 12 тис. км асфальтованих доріг (Limbert, 2010, р. 6). Саме така політика державного планування і стала рушійною силою економічного підйому, який у 1980–1990-х рр. дозволив суттєво підвищити рівень життя населення та розширити можливості для економічної активності (Fromherz & al-Salimi, 2022).

Основою економічного буму Омана стала розробка нафтових і газових родовищ. Хоча на початку модернізації нафтовий сектор становив малу частку у структурі економіки, він швидко перетворився на ключове джерело

державних доходів і валового внутрішнього продукту. За даними Адміністрації міжнародної торгівлі при Міністерстві фінансів США, нафтові та газові доходи сьогодні складають приблизно 70 % річних бюджетних надходжень країни та забезпечують майже 30% ВВП, що свідчить про збереження високої ролі енергетичного сектора на сучасному етапі (Oman – Oil & Gas, 2025).

Крім того, економічні показники останніх років демонструють поступове, але стійке зростання валового внутрішнього продукту Оману. За даними Trading Economics демонструється відновлення після спаду 2020 р. (-3,4 %). У 2022 р. зростання ВВП досягло історичного максимуму (8 %) та поступово набуло ознак стабілізації та повільного росту в наступних роках (1,2 % в 2023 р., 1,6% в 2024 р. та 2% в 2025 р.). У короткостроковій перспективі прогнозується зростання на близько 2,4% в 2026 р., 2,1% в 2027 р. та 3,4% в 2028 р. Станом на 2025 р. номінальний ВВП Оману перевищує 108 млрд дол. США, демонструючи значне зростання порівняно з минулими десятиліттями (Oman Indicators, 2025).

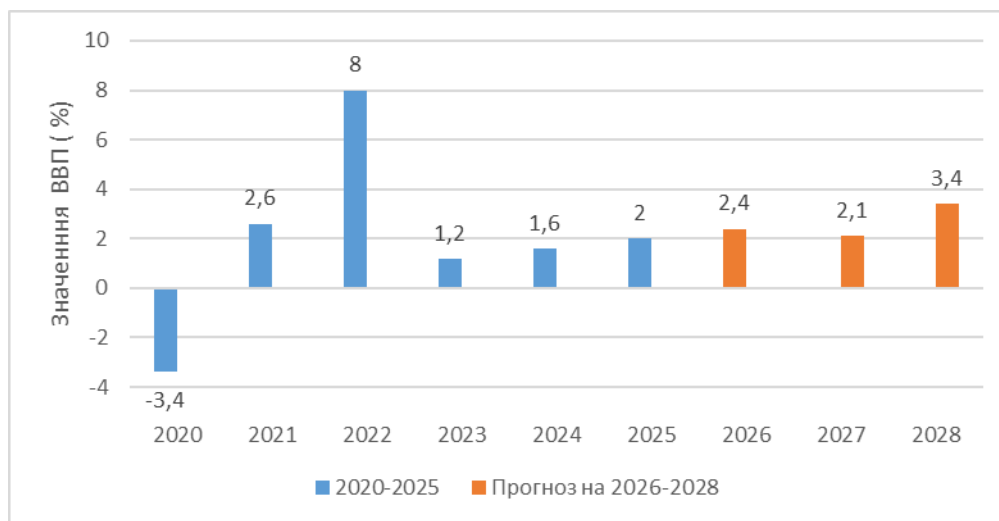

Рис. 1. Діаграма динаміки зміни ВВП з початку впровадження стратегії “Oman Vision 2040” та подальші перспективи (Oman Indicators, 2025).

Цей позитивний тренд є результатом комплексної політики диверсифікації, що зумовлена впровадженням в 2020 р. стратегії “Oman Vision 2040”, метою якої є зростання нетрадиційних секторів економіки, включно з аграрним, промисловим та сектором послуг, а також інвестицій в соціальні та інноваційні сфери. Згідно з офіційними даними, на реалізацію програм стратегії вже виділено понад 28,6 млрд дол. США, і понад 95 % із 412 стратегічних програм в 14 національних пріоритетах активно

впроваджуються в життя, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я та інформаційно-комунікаційних технологій (Оман наближається до цілей Vision 2040: 95% стратегічних програм в процесі реалізації, 2025).

Один із наслідків економічного підйому – значна зміна структури економіки країни. Під впливом політики диверсифікації наприкінці 2025 р. внесок несировинних секторів становив понад 73 % загального ВВП, що свідчить про прогрес у зменшенні залежності від експорту енергоносіїв та перехід до ширшої бази економічної активності (Non-oil sectors lift GDP share to 73.3%, 2025).

Розвиток економіки супроводжується також і соціальними змінами. Дослідження показують, що будівництво сучасних медичних закладів і програми охорони здоров'я призвели до суттєвого збільшення тривалості життя та зниження показників дитячої та материнської смертності. За офіційними даними, середня тривалість життя зросла приблизно з 49 років у 1970 р. до понад 77 років у 2024 р. (Oman Vision 2040: A Transformative Blueprint for a Leading Healthcare System with International Standards, 2025).

Отже, економічний бум Омана в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. було зумовлено комбінацією стратегічних державних реформ, успішного використання нафтових доходів для модернізації та систематичної політики підтримки диверсифікації економіки. Варто зазначити, що економіка Омана залишається вразливою до коливань світових цін на нафту, однак сучасні тенденції свідчать про поступове зростання ролі несировинних секторів та зміцнення приватного сектору як ключових чинників подальшого сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оман наближається до цілей Vision 2040: 95% стратегічних програм в процесі реалізації (2025). *Україна по-арабськи*. URL: <https://arab.com.ua/rus/news/oman-priblizhaetsya-tselyam-vision-2040-95-1750761402.html>
2. Fromherz, A. J., & al-Salimi, A. (Eds.) (2022). *Sultan Qaboos and Modern Oman, 1970–2020*. Edinburgh University Press.
3. Limbert, M. (2010). *In the Time of Oil: Piety, Memory, and Social Life in an Omani Town*. Stanford University Press.
4. Mohseni-Cheraghlo, A. (2020). *Linking the past to the future: Economic Diversification and Tourism in Oman*. Middle East Institute. URL: <https://mei.edu/publication/linking-past-future-economic-diversification-and-tourism-oman/>
5. Non-oil sectors lift GDP share to 73.3%. (2025). *Muscat Daily*. URL: <https://www.muscatdaily.com/2025/12/27/oman-non-oil-sectors-lift-gdp-share-to-73-3/>

6. Oman – Oil & Gas (2025). *International Trade Administration | Trade.gov*. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/oman-oil-gas>
7. Oman Indicators (2025). *Trading Economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/oman/indicators>
8. Oman Vision 2040: A Transformative Blueprint for a Leading Healthcare System with International Standards. (2025). *MDPI*. URL: <https://www.mdpi.com/2227-9032/13/22/2911>

СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ЯПОНІЇ ДОБИ МЕЙДЖІ

Анна СМІЯН

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Період доби Мейджі (1868-1912) став переломним етапом у розвитку японського суспільства, позначеним масштабними політичними, соціальними та культурними трансформаціями. Одним із ключових напрямів модернізації стало реформування системи освіти, яка розглядалася як важливий інструмент формування нової, сильної держави. Освіта в цей період набула не лише практичного, а й ідеологічного значення, оскільки через неї формувалася нова модель громадянина модерної Японії. У цьому контексті особливого значення набуло питання жіночої освіти, що раніше залишалося на периферії суспільної уваги.

У 1853 році примусове «відкриття» Японії західними державами, зокрема внаслідок експедиції Метью Перрі, стало важливим поштовхом до переосмислення державної політики (Ramonag, 2006, р. 22). У 1868 році в Японії відбулася політична революція – Реставрація Мейджі, яка ознаменувалася падінням шьогунату Токугава та утвердженням влади імператора (Сеган, & Семеха, 2018, с. 15). Ці події переконали новий уряд у необхідності модернізації країни через запозичення та адаптацію західних ідей і технологій, насамперед зі США та Європи. У цьому процесі освіта посіла ключове місце, а жіноча освіта стала одним із важливих напрямів реформ і складовою державотворення. Вперше на державному рівні було організовано навчання дівчат за кордоном, що стало новим явищем, адже раніше таку можливість мали лише чоловіки – представники окремих доменів або шьогунату (Ramonag, 2006, р. 22).

Показовим кроком стало відправлення у грудні 1871 року місії Івакура до США та Європи, у складі якої п'ять дівчат з шістдесяти студентів вирушили на навчання за кордон. Цей крок свідчив про поступову зміну уявлень про роль жінки в суспільстві та її потенціал як учасниці

модернізаційних процесів. Паралельно уряд Мейджі проголосив курс на запровадження обов'язкової освіти для всіх дітей, незалежно від статі (Ramonag, 2006, p. 22-23). Освітня реформа в Японії розпочалася у 1872 році, при цьому на момент її впровадження рівень грамотності населення вже був відносно високим: близько 40 % юнаків віком понад п'ятнадцять років володіли навичками читання та письма (Ушенко, 2020, с. 80). Це створило сприятливе підґрунтя для швидкого впровадження нової освітньої системи.

Після створення Міністерство освіти Японії було запроваджено першу загальнонаціональну систему освіти – Гакусей (Сеган, & Семеха, 2018, с. 15). Відповідно до її положень, батьки зобов'язувалися віддавати дітей до школи з шестирічного віку; початково тривалість обов'язкового навчання становила вісім років, однак у 1879 році її було скорочено до чотирьох (Ramonag, 2006, p. 23). Структура нової освітньої системи відображала синтез західних і традиційних підходів: адміністративна організація освіти ґрунтувалася на французькій моделі, зміст і методи навчання запозичувалися з освітніх систем Англії та США, тоді як внутрішня організація шкільного життя, іспитова система та ритуали зберігали національну специфіку (Сеган, & Семеха, 2018, с. 15).

Процес формування жіночої освіти супроводжувався низкою суттєвих труднощів. Значна частина традиційного суспільства скептично ставилася до ідеї навчання жінок, розглядаючи його як непотрібне або навіть небажане. Попри запровадження початкової освіти для дівчат, її вплив на їхнє соціальне становище залишався обмеженим. На початковому етапі освіта практично не змінювала життєвих перспектив жінок: після завершення навчання більшість із них поверталася до традиційних ролей у межах сім'ї. Лише незначна частина жінок працювала вчительками, причому здебільшого тимчасово, що часто слугувало засобом підвищення їхнього соціального та шлюбного статусу. Станом на початок 1880-х років участь жінок у сфері освіти залишалася вкрай низькою – близько 4 % (Ушенко, 2020, с. 81). Водночас усталені гендерні уявлення й надалі визначали ставлення до жіночої освіти: багато батьків не вбачали в ній практичної потреби, надаючи перевагу залученню дівчат до ведення домашнього господарства та догляду за родиною.

З метою формування мотивації до навчання та зміцнення моральних засад освіти 30 жовтня 1890 року імператор Муцухіто проголосив Імператорський рескрипт про виховання (Заярна, 2022, с. 75). Цей документ визначав ключові принципи виховання, поєднуючи ідеї конфуціанської моралі з вимогами модерної держави, та підкреслював важливість освіти як обов'язку кожного підданого. Рескрипт став важливим інструментом не лише освітньої, а й ідеологічної політики, спрямованої на формування дисциплінованого та лояльного суспільства.

Уже на початку ХХ ст. спостерігалось суттєве зростання охоплення освітою: за даними статті колишнього міністра освіти барона Суемацу за 1901-1902 роки, частка дітей шкільного віку, які навчалися, становила 93,78 % серед хлопчиків і 81,80 % серед дівчат (Ушенко, 2020, с. 84). Подальше розширення освітньої мережі сприяло ще вищим показникам. Так, згідно зі звітом Міністерства освіти Японії за 1906-1907 роки, в країні налічувалося 27 269 початкових шкіл, а рівень відвідуваності досягав 98 % серед хлопчиків і 95 % серед дівчаток (Заярна, 2022, с. 76). Такі показники свідчать про успішну реалізацію курсу на загальну освіту населення та поступове подолання гендерного розриву в доступі до навчання, що стало важливим результатом модернізаційних процесів.

Отже, доба Мейджі стала визначальним етапом у становленні жіночої освіти в Японії, заклавши інституційні та ідеологічні основи її подальшого розвитку. Освітні реформи цього періоду, зокрема запровадження загальнонаціональної системи навчання та принципу обов'язкової освіти для дітей обох статей, сприяли поступовому розширенню доступу жінок до знань і формуванню нових соціальних можливостей. Водночас процес інтеграції жінок у сферу освіти відбувався в умовах збереження традиційних гендерних уявлень, що обмежувало реальний вплив освіти на їхній соціальний статус і професійну самореалізацію. Попри це, уже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. спостерігалось суттєве зростання рівня залученості дівчат до навчання, що свідчить про ефективність державної політики у сфері освіти та поступове подолання гендерного розриву. Жіноча освіта в цей період виконувала подвійне завдання: з одного боку, вона сприяла модернізації суспільства, а з іншого – залишалася інструментом формування соціально прийнятної ролі жінки як освіченої матері й виховательки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ramonag, F.D. (2006). Promoting Japanese Womanhood: Visions of Women's Education in Meiji Japan: Doctoral Dissertation. Edmonton, Alberta: University of Alberta, 283 p.
2. Сеган, Г., & Семеха, Г. (2018). Утвердження гендерних принципів в освіті Японії на початку ХХ ст. *Київські історичні студії*, (2), 15–18. URL: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.2.1518>
3. Ушенко, Д.О. (2020). Становище японської жінки в добу Мейджі. *Матеріали П'ятнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Одеса: Університет Ушинського, 80–88. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/7354>
4. Заярна, О.В. (2022). Розвиток освіти в Японії в епоху «Мейджі ісін». *Сходознавство. Актуальність та перспективи: матеріали ІІІ Міжнародної науково-методичної конференції*. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 75–77.

СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В СТАРОДАВНІЙ ІНДІЇ

Олена СОЛОШЕНКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Дослідження сімейно-правового статусу жінки в Стародавній Індії дозволяє глибше зрозуміти витoki патріархальних правових систем, які протягом тисячоліть визначали соціальну ієрархію Сходу. Статус жінки в Стародавній Індії мав чітку ієрархічну залежність від соціального статусу. Задовго до появи канонічних Законів Ману, ведійська традиція закріпила пріоритет чоловічої влади в сімейній структурі. Головне призначення жінки в межах її соціокультурного боргу (дхарми) полягало у репродуктивній функції, спрямованій на народження нащадків чоловічої статі.

Закони Стародавньої Індії, насамперед, фіксували статус жінки, навіть заміжньої, як особи, яка мала неповні права, на яку чоловік діяв як основна особа, а від неї очікували лише виконання обов'язків. Таким чином, у законодавстві Стародавньої Індії основою були релігійно-етичні та філософські норми, ритуали та правила, які визначали правове становище жінки (Гришко & Вознюк, 2025, с. 41).

Положення жінок у шлюбі детально визначено за Законом Ману: «жінка – в дитячому віці, молода чи навіть літня – жодну справу не повинна виконувати по своїй волі, навіть у власному домі; у дитинстві їй належить бути під владою батька, в молодості – чоловіка, по смерті чоловіка – під владою синів: нехай жінка ніколи не користується самостійністю; нехай вона ніколи не бажає розлуки з батьком, чоловіком і синами; залишаючи їх, жінка заслуговує презирство обох родин (своєї та чоловіка); їй треба бути завжди веселою, майстерною в домашніх справах, і економною у витратах; кому б не віддав її батько або, з дозволу батька, брат, їй слід коритися йому за життя і не хтувати ним після його смерті; чоловік, навіть чужий чесноти, розпусний або позбавлений добрих якостей, добро чесною дружиною повинен бути шанований, як бог; для дружин не існує окремо жертвопринесення, обітниці, поста; якою мірою вона кориться чоловікові, в такій же вона прославляється на небі; цнотлива дружина, яка бажає досягти після смерті місцеперебування чоловіка, нехай не робить нічого неприємного для того, хто отримав її руку, як живого, так і померлого; цнотлива дружина, яка перебуває в цнотливості після смерті чоловіка, досягає неба, навіть не маючи синів, як ті цнотливі; але дружина, яка з бажання мати потомство, порушує обітницю вірності померлому чоловікові, зустрічає презирство в цьому світі і позбавляється місцеперебування чоловіка на небі; діти, народжені від іншого, навіть в іншому шлюбі, в цьому світі не визнаються; інший чоловік ніде не наказаний для добродесних жінок; навіть, жінка, залишивши свого чоловіка низького,

живе разом з високим, гідна осуду в світі; через невірність чоловікові дружина в світі здобуває презирство, а після смерті виявляється в утробі шакала і мучиться жахливими хворобами» (Щербина, 2015, с. 342). Такий правовий підхід створював систему повного контролю, яка обмежувала автономію жінок

Отже, згідно з канонами, відданість дружини чоловікові не обмежується земним життям, а поширюється і на потойбічний світ. В індійській традиції статус вдови вважався найтяжчою долею та соціальним безправ'ям. Релігійно-правові норми суворо заперечували можливість нового шлюбу для вдови. Фізична смерть чоловіка фактично означала припинення соціального існування жінки – вона втрачала будь-який правовий статус та приналежність до громади. Не дивно, що «жінки часом воліли згоріти на похоронному багатті чоловіка – здійснити саті, – ніж жити таким життям. Самоспалення вдови трактувалося як найвищий прояв подружньої самопожертви та абсолютної відданості покійному чоловікові. Вважалося, що цей акт миттєво анулює всі гріхи жінки та перериває цикл перероджень. Жертва вдови мала магічну силу, що забезпечувала блаженство в потойбіччі не лише чоловікові, а й наступним семи поколінням нащадків. Проте за релігійним фасадом часто ховався майновий інтерес родичів чоловіка. Смерть вдови дозволяла сім'ї миттєво привласнити її частку майна, усуваючи необхідність утримувати жінку та ділити з нею спадщину. В результаті, суспільство та родина стимулювали жінку до самогубства, маніпулюючи поняттями «вищого благочестя» задля вирішення спадкових питань (Рождественська, 2012, с. 67).

Таким чином, сімейно-правові відносини Стародавньої Індії були глибоко традиційними, базувались на моральних і релігійних нормах. Закони Ману як фундаментальне правове джерело чітко фіксувало специфічний баланс між сакральним статусом жінки як «берегині роду» та її фактичною правовою обмеженістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гришко, В.І. & Вознюк, С.С. (2025). Правовий статус і соціальна роль жінки в Стародавньому світі: від традицій до витоків гендерної рівності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 06 (1), 37-43. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.5>
2. Рождественська, О.С. (2012). Закони Ману та соціально-правове становище жінки в сучасній Індії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 1028, 64–68.
3. Щербина, Т.М. (2015). Сімейно-правовий статус жінки: порівняльний аналіз досвіду Індії та України. *Форум права*, 4, 341–345. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_59.pdf

ЛІ КУАН Ю: ЕКОНОМІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

Микола ТРУБЧАНИНОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Постать Лі Куан Ю займає особливе місце в історії ХХ століття як приклад ефективного державного управління в умовах обмежених ресурсів. Під його керівництвом Сінгапур трансформувалася з відсталої постколоніальної території у високорозвинену економіку. Ключовими складовими цього успіху стали економічний прагматизм та системна боротьба з корупцією.

Актуальність дослідження полягає у необхідності осмислення досвіду країн, що досягли швидкого економічного розвитку за умов обмежених ресурсів. Особливої уваги заслуговує поєднання економічного прагматизму та ефективної боротьби з корупцією, яке стало визначальним фактором успіху Сінгапуру (Quah, 2010). Метою роботи є аналіз економічної політики Лі Куан Ю та його антикорупційних реформ, а також визначення їх взаємозв'язку і впливу на розвиток держави.

Економічна стратегія Лі Куан Ю ґрунтувалася на принципах прагматизму, що передбачали відмову від ідеологічних догм на користь ефективних рішень. Його підхід характеризувався готовністю запозичувати найкращі світові практики та адаптувати їх до національних умов (Кравченко, 2020, с. 12).

Після здобуття незалежності у 1965 році Сінгапур зіткнувся з низкою серйозних проблем: високим рівнем безробіття, відсутністю природних ресурсів і соціальною нестабільністю. У цих умовах уряд Лі Куан Ю обрав курс на індустріалізацію та інтеграцію у світову економіку. Одним із ключових напрямів стала політика залучення іноземних інвестицій. Було створено сприятливі умови для транснаціональних корпорацій, включаючи податкові пільги, розвинену інфраструктуру та стабільну правову систему (Rodan, 2004). Важливу роль відіграв розвиток людського капіталу. Уряд інвестував у систему освіти, професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників, що сприяло формуванню конкурентоспроможної робочої сили (Lee, 2000, с. 8). Крім того, держава активно брала участь у стратегічних галузях економіки через державні корпорації. Це дозволило контролювати ключові сектори та забезпечити їх ефективний розвиток (Huff, 1995, с. 123).

Політика меритократії стала ще одним фундаментальним принципом функціонування державного апарату. Призначення на посади здійснювалося

на основі професійних якостей, компетентності та результативності, що сприяло формуванню ефективної та відповідальної управлінської еліти.

Економічний прагматизм Лі Куан Ю проявлявся у відмові від ідеологічних догм і орієнтації на практичні результати. Уряд Сінгапуру активно залучав іноземні інвестиції, створював сприятливий бізнес-клімат та розвивав інфраструктуру. Антикорупційна репутація держави стала важливою конкурентною перевагою у глобальній економіці.

Ефективна антикорупційна політика стала важливим чинником економічного розвитку. Вона забезпечила довіру інвесторів і стабільність державних інститутів (World Bank, 1993, с. 12; Бойко, 2018, с. 47). Зниження рівня корупції сприяло формуванню сприятливого бізнес-середовища та економічному зростанню (Філіпенко, 2016). Попри успіхи, сінгапурська модель зазнавала критики за обмеження політичних свобод (Rodan, 2004). Деякі дослідники вказують на авторитарний характер управління, проте визнають його ефективність у короткостроковій перспективі (Яковюк, 2021).

Проведений аналіз економічної політики Лі Куан Ю та антикорупційних реформ дозволяє сформулювати низку узагальнених і конкретизованих висновків.

По-перше, встановлено, що ключовою основою економічного успіху Сінгапуру став економічний прагматизм, який полягав у відмові від ідеологічних догм і орієнтації на практичний результат. Держава свідомо поєднала елементи ринкової економіки з активним державним регулюванням, що дало змогу оперативного реагувати на зовнішні виклики та внутрішні потреби розвитку. Це проявилось у цілеспрямованому залученні іноземних інвестицій, створенні сприятливого бізнес-клімату та розвитку експортно-орієнтованої промисловості.

По-друге, доведено, що важливим чинником модернізації стала активна роль держави у стратегічному плануванні економіки. Уряд не лише створював інституційні умови для розвитку, а й безпосередньо брав участь у формуванні ключових галузей через державні корпорації. Це забезпечило контроль над критично важливими секторами економіки та сприяло їх стабільному функціонуванню.

Досвід Лі Куан Ю демонструє ефективність поєднання економічного прагматизму та антикорупційної політики. Сінгапурська модель підтверджує, що успішний розвиток можливий за умови створення ефективних інституцій та прозорого державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Huff, W. G. (1995). What is the Singapore Model of Economic Development? *Cambridge Journal of Economics*, 19(6), 735–759.

2. Lee, K. Y. (2000). *From Third World to First: The Singapore Story: 1965–2000*. New York: HarperCollins.
3. Quah, J. S. T. (2010). *Curbing Corruption in Asian Countries: An Impossible Dream?* Bingley: Emerald.
4. Rodan, G. (2004). *Transparency and Authoritarian Rule in Southeast Asia*. London: Routledge.
5. World Bank. (1993). *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. Washington, DC.
6. Бойко, О. Д. (2018). *Політичні трансформації в країнах Південно-Східної Азії*. Київ: Академвидав.
7. Копійка, В. В., & Шинкаренко, Т. І. (2017). *Сучасні моделі економічного розвитку держав Азії*. Київ.
8. Мельник, Л. Г. (2019). *Економічні системи країн світу*. Суми.
9. Стадник, О. Г. (2020). *Антикорупційна політика: світовий досвід та Україна*. Харків.
10. Філіпенко, А. С. (2016). *Глобальні економічні процеси та нові індустріальні країни*. Київ.
11. Яковюк, І. В. (2021). *Державне управління в умовах глобалізації*. Харків.

КАВ'ЯРНІ ЯК ПЕРШІ ЦЕНТРИ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Іван ТУЮСОВ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Кава увійшла в масовий вжиток у країнах ісламу в середині XV століття. Оскільки цей напій поширювався в суспільстві практично непомітно, визначити точнішу дату його появи неможливо (Hattox, 1985, p. 11). Арабські хроністи добре усвідомлювали цю прогалину в знаннях щодо походження кави, і дехто не міг встояти перед спокусою доповнити свої матеріали епічними легендами. Абу аль-Тайїб аль-Газзі наводить розповідь, у якій першовідкривачем кави виступає цар Соломон. За словами Абу аль-Тайїба, під час своєї подорожі Соломон прибув до міста, мешканці якого страждали від невідомої хвороби. За наказом ангела Гавриїла він обсмажив «кавові зерна з Ємену» і зварив із них напій. Коли його дали хворим, він зцілив їхню недугу. У літописі зазначається, що після цього про каву повністю забули аж до початку XVI століття (Hattox, 1985, p. 14).

Попри розмаїття історій та легенд про походження кави у центральних ісламських землях існує загальна згода щодо двох фактів. По-перше, поширення кави майже завжди простежується з Ємену. По-друге, більшість джерел пов'язує її появу з представниками містичних суфійських орденів, для

яких кава швидко стала невіддільною частиною релігійних практик (Hattox, 1985, p. 15).

Жодних достовірних доказів існування кав'ярень до початку XVI століття не знайдено. В офіційному звіті про події в Мецці 1511 року вперше згадується про спеціальні місця для пиття кави, де люди збиралися для спілкування та відпочинку. Призвела до виявлення таких закладів випадкова зустріч еміра Хаїр-бея з любителями кави поблизу Священної мечеті. Самі по собі ці зібрання були досить примітивними і не викликали б великого інтересу. Однак продаж кави відбувався абсолютно відкрито як за часів правління еміра Хаїр-бея, так і до нього: у винних крамницях (хаваніт), кав'ярнях, розташованих уздовж вулиць, та в інших місцях. Її також пили вдень і вночі безпосередньо у Священній мечеті (Hattox, 1985, p. 78).

За словами османського літописця Ібрагіма Печеві (1574-1650), кава, кав'ярні та всі пов'язані з ними атрибути були привезені до Стамбула як уже сформоване явище двома сирійцями – Хакмом і Шамсом – близько 1555 року (Hattox, 1985, p. 77).

Аль-Джазарі та інші автори чітко зазначають, що місця для зібрань та розпивання напоїв існували задовго до появи кав'ярень – власне, у ранніх джерелах кав'ярні зазвичай порівнюють саме з ними. Звісно, йдеться про таверни.

Хоча кав'ярня і починалася як щось подібне до таверни за фізичним облаштуванням та розвагами, між ними існувала одна життєво важлива різниця. Кав'ярня була «таверною без вина», і через це не було соромно бути там поміченим. Невдовзі вона почала приваблювати людей з усіх соціальних верств (Hattox, 1985, p. 79).

У контексті Близького Сходу на той час взагалі не існувало культури ресторанів. Жителям мусульманських міст XVI століття катастрофічно бракувало місць для громадського харчування. Їсти поза домом було звичкою, абсолютно чужою для більшості. Кав'ярня ж давала міському жителю легітимний привід зробити те, чого він відчайдушно потребував – вийти з дому. Люди ходили до кав'ярні не просто тому, що хотіли випити кави. Вони йшли туди, щоб вийти в люди, розважитися, подивитися на інших і показати себе (Hattox, 1985, p. 90).

Ібрагім Печеві розповідає, як ті, хто раніше витрачав величезні суми на домашні вечери для друзів, з появою кав'ярень отримали змогу розважати гостей лише за кілька монет. Відбулася справжня революція у сприйнятті того, як саме належить приймати гостей. Господарю більше не обов'язково було оточувати себе майном, рабами та атрибутами статусу, які демонструвалися вдома. Акт гостинності тепер міг бути перенесений у громадське місце. У кав'ярні можна було приймати гостей з відносно невеликими витратами, а шукач репутації міг за мізерну суму похизуватися

щедрістю навіть перед тими, хто спочатку не належав до його компанії (Nattox, 1985, p. 99).

Самі османські кав'ярні були спроектовані таким чином, що постійні відвідувачі часто сиділи на спеціальному підвищенні (платформі) в кутку, поруч із піччю для варіння кави. До цього місця вели двоє вузьких сходів з огорожею, що нагадували архітектурні елементи в мечетях. Завсідники, які розташовувалися на цій вищій платформі, були просторово відокремлені від решти клієнтів. Цю групу становили здебільшого затяті кавомани та літні люди з високим соціальним статусом. Натомість молоді, особливо ті, що поводитися надто галасливо, сидіти поруч із ними не дозволялося. Водночас саме ці постійні клієнти формували ту дружню, теплу та неповторну атмосферу, завдяки якій відвідувачі почувалися в кав'ярні як удома (Karababa & Ger, 2011, p. 11).

Кав'ярня була, перш за все, місцем для розмов. У розслабленій атмосфері дозвілля дискусії процвітали – можливо, навіть активніше, ніж на цинонках мечетей. Кав'ярня стала своєрідним літературним форумом; поети та письменники представляли там свої твори. Літератори, вчені та звичайні аматори збиралися тут, щоб обговорити поезію, тоді як багато інших відвідувачів дивилися та обговорювали театралізовані дійства, виступи традиційних оповідачів та вистави лялькового театру тіней. Зазвичай ці оповіді та п'єси являли собою гостру сатиру на повсякденне життя та соціально-політичні умови. Навіть якщо головна тема була іншою, до сюжетів цих імпровізованих вистав обов'язково впліталися критичні коментарі щодо актуальних подій (Karababa & Ger, 2011, p. 14).

За відсутності газет кав'ярня швидко перетворилася на центр обміну інформацією, де політичні новини про султанський палац чи Високу Порту миттєво передавалися з уст в уста (Nattox, 1985, p. 102).

Форум для публічного обміну скаргами на державу мав величезний потенціал перетворитися на політичний «клуб», де ті, кого об'єднувала неприязнь до режиму, могли планувати узгоджені дії. Не один державний переворот був розпочатий або принаймні спланований саме в кав'ярні.

Історик Ігнатій Мураджа д'Оссон пов'язує найжорсткіші закриття кав'ярень у Стамбулі саме з цією політичною загрозою. За часів правління султана Мурада IV (1623-1640) кав'ярні перетворилися на «місця зборів натовпу та бунтівних солдатів».

Мурад не був тією людиною, яка стала б ризикувати повторенням долі Османа II, жорстоко вбитого бунтівниками. У 1633 році під приводом запобігання пожежам султан наказав знести кав'ярні дощенту, а вживання кави – суворо заборонив під страхом смертної кари. Навіть через кілька десятиліть кав'ярні в Стамбулі залишалися закритими, хоча в останній чверті століття вони таки мали відродитися (Nattox, 1985, p. 103).

Згодом держава змінила підхід від відкритого знищення до прихованого нагляду. Документи періоду між 1840 і 1845 роками свідчать, що влада почала використовувати кав'ярні у власних інтересах. Ці звіти, складені шпигунами та інформаторами, які відповідали за підслуховування в публічному просторі, дозволяють дослідити реакцію суспільства на повстання, нові податки та політику імперії. Щотижня начальник поліції впорядковував записи розмов і подавав їх великому візиру, який передавав їх безпосередньо султану Абдул-Меджиду I, щоб тримати правителя в курсі суспільних настроїв (Kırlı, 2004, p. 77).

Таким чином, поява кав'ярень в Османській імперії спричинила справжню соціальну революцію, запропонувавши мешканцям міст легітимний публічний простір для спілкування та розваг поза межами дому. Ці заклади швидко трансформувалися в потужні центри обміну інформацією та літературні форуми, де через сатиру та дискусії формувалася критична думка щодо чинної влади. Через здатність кав'ярень ставати осередками політичної опозиції та планування державних переворотів, султани вдавалися до їх жорсткої заборони та фізичного знищення. З часом державна політика еволюціонувала від репресій до тотального нагляду, перетворивши кав'ярні на інструмент моніторингу суспільних настроїв за допомогою мережі шпигунів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hattox, R. S. (1985). *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*. University of Washington Press.
2. Karababa, E., & Ger, G. (2011). Early Modern Ottoman Coffeehouse Culture and the Formation of the Consumer Subject. *Journal of Consumer Research*, 37.
3. Kırlı, C. (2004). Coffeehouses: Public Opinion in the Nineteenth-Century Ottoman Empire. *Salvatore A., & Eickelman D. F. (eds.). Public Islam and the Common Good*, 75-97. Brill.
4. Yaşar, A. (2003). *The Coffeehouses in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociability and Surveillance*. Boğaziçi University.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ

Лілія УСОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Освіта пристосовується до постійних змін у суспільстві та його розвитку, тому однією з її основ є популяризація тих наукових та культурних знань, які з'являються та розвиваються на сьогоднішній день.

Сучасна система освіти Китаю була створена внаслідок багатьох реформ, бере свій початок від інших країн, а її розвиток почався лише у ХХ столітті після повалення пізньої династії Цін. З січня 1912 року Міністерство освіти Китайської Республіки опублікувало «Загальні стандарти з навчальних програм», які діяли приблизно 40 років. Китай починав вчитись за німецькою системою освіти через запозичення японської системи, пізніше за американським та радянським зразками. Крім запозичень було політизоване навчання, повне знищення (Культурна революція 1966-1967 років, коли Мао Цзедун закривав школи та університети, запровадив «перевиховання працею»), відновлення з нуля освіти (після приходу до влади Ден Сяопіна у 1978 році і встановлення пріоритету розвитку освіти та запровадження принципу «поваги до знань та таланту»), проведення всебічних реформ, прискорення модернізації та розширення можливостей управління, запровадження освітньої політики трьох орієнтацій (модернізації, глобалізації, майбутнього будування), встановлення «двох основних цілей» (обов'язкова освіта та грамотність). Зараз пріоритетним стає розвиток якості освіти та доступу до неї, впроваджується використання Інтернету, підвищуються кваліфікації вчителів, які є і наставниками для учнів, мають неоднорідну підготовку та різний рівень оплати праці в залежності від професіоналізму, а також оновлюються державні стандарти.

З 1978 року почались нові зрушення в цій галузі. Тоді було прийнято нову редакцію Конституції КНР, в 51 статті якої наголошували на докладанні зусиль державою для забезпечення громадянам права на освіту через створення необхідної кількості шкіл. Наступна зміна в Конституції 1982 року – 19 стаття з положенням про організацію різних шкіл та популяризацію початкової обов'язкової освіти, про яку вперше чітко зазначено в формі основного закону країни. З 1 липня 1986 року з прийняттям Закону про обов'язкову освіту обов'язковою стала дев'ятирічна освіта. Період 1985-1991 років містив активне реформування відповідальності за освіту та розподілу коштів на неї, але навіть так не вдалося уникнути регіонального розриву розвитку та доступності шкіл через існування суттєвої різниці рівня фінансового розвитку сільських районів та промислових центрів. У 1993 р. Центральний комітет Комуністичної партії Китаю і Державна рада оприлюднили «Китайську програму реформи та розвитку освіти» (中国教育改革和发展纲要), в якій чітко вказувалося, що до 2000 р. дев'ятирічна обов'язкова освіта буде універсалізована в тих областях, де проживає 85% мешканців від загальної чисельності населення країни (Локшина, 2021, с. 245).

Запровадженню рівного доступу до освіти передувала і участь у Світовій конференції з питань «освіти для всіх» (Джомтьєн, Таїланд, 5-9 березня 1990 р.), Зустрічі з питань освіти для всіх у середині десятиліття (Амман, Йорданія, 16-19 червня 1996 р.) та у Всесвітньому освітньому форумі (Дакар, 26-28 квітня 2000 р.).

1999 рік – ЦК КПК разом з Державною радою оприлюднили «Рішення про поглиблення реформи освіти та сприяння якісній освіті». 2001 рік – Державна рада КНР видала юридичний документ «Рішення про реформу та розвиток базової освіти». Саме у 2001 р. було ініційовано реформу освіти, зазначено, що розвиток людського потенціалу відіграв позитивну роль в історії китайського шкільництва (Свинаренко, 2024, с. 846). Пізніше впровадили збалансований розвиток та реалізували кілька національних проектів між 2003 та 2007 роками. 2003 рік – перша конференція з питань сільської освіти, де вирішено посилювати її, використовувати ІКТ в навчально-виховному процесі, залучати розширені ресурси для реалізації «двох основ» і подолання проблем доступності до освіти і безграмотності (ще тривалий час існувала) у західних районах країни, забезпечення безкоштовними підручниками та грошима на проживання учнів з бідних сімей; оприлюднено «Рішення про подальше зміцнення освіти у сільській місцевості» і розроблено стратегії для запровадження реформи, хоча більшість програм були для подолання бідності та не розв'язували проблеми учнів з вразливих категорій.

Почалась активна політика заохочення створення та розвитку приватної освіти, було створено мережу «трансформованих» шкіл – приватизованих державних шкіл.

В основі сучасного етапу розвитку лежать стратегії «омолодження країни за допомогою науки та освіти» і «зміцнення країни талантами». Основні напрямки політики Китаю в сфері освіти відображені в «Довгостроковій програмі КНР з реформування і розвитку освіти на період 2010-2020 рр.» – доступність та висока якість, зменшення регіональних відмінностей шкіл, посилення зв'язку з науково-технічними інноваціями та економічними досягненнями. А також у «Новій стратегії розвитку» (2015 рік), яка містить «п'ять пріоритетів» в освіті: інноваційні ідеї, гармонізація, «зелена» концепція, відкритість та загальнодоступність.

Можна простежити, що держава та місцеві громади мають великий вплив на розвиток освіти, але це не заважає китайській системі швидко реагувати на виклики суспільства та впроваджувати нові зміни відповідно до цих змін. «Сучасні освітяни в Китаї ставлять за мету знати й уміти аналізувати процеси, що відбуваються в контексті освітніх змін у країнах світу, вміти прогнозувати варіанти розвитку галузі, бачити перспективи та перешкоди на цьому шляху, надавати ефективні механізми подолання

проблем (Шпарик, 2014, с. 41). Саме завдяки багатьом цим змінам, регулюванню державою, вмінню аналізувати міжнародний досвід та вчитися на своїх помилках, швидко реагувати на зміни в світі Китай і зміг створити таку потужну і наразі найбільшу в світі систему освіти, яка не припиняє свій постійний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Локшина, О.І. (2021). Тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 350 с.
2. Свиначенко, Н. О. (2024). Роль державної підтримки у сучасній китайській. *Інноваційні практики наукової освіти: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 842-851.
3. Шпарик, О. (2014). Пошук китайськими освітянами парадигми забезпечення якісної освіти у доробках американських науковців. *Рідна школа*, 8, 41-45.

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕЛИКИХ ЯПОНСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ

Михайло ХАРЛАМОВ

Національний університет цивільного захисту України
Україна

Японські корпорації – це не лише економічні суб'єкти, але й складові частини соціокультурного ландшафту Японії. Їхня діяльність завжди була тісно пов'язана з суспільними очікуваннями, культурними нормами та етичними уявленнями. У сучасній глобальній економіці ці корпорації стикаються із конфліктами між традиційними цінностями та міжнародними етичними стандартами. Японська корпоративна етика має певні філософсько-культурні, історичні витоки. Зокрема, на японське суспільство в цілому та на діяльність японських корпорацій зокрема мало значний вплив конфуціанство. Унікальність японської моделі корпоративного управління полягає у глибокому переплетенні економічних практик із культурно-філософськими традиціями. На відміну від західних моделей, де домінують індивідуалізм та раціональний утилітаризм, японська корпоративна культура значною мірою спирається на світоглядні установки, сформовані під впливом конфуціанства, буддизму та синтоїзму (Hennig, A., & Romar, E., 2023).

Конфуціанство, поширене в Японії з раннього середньовіччя, встановило акцент на гармонії, порядку, лояльності та обов'язку. Ці цінності стали фундаментальними для корпоративних структур, де важливо було підтримувати довгострокові відносини, ієрархію та колективну відповідальність. Конфуціанські концепції лояльності (чжун), поваги до старших (сяо) та відповідальності перед колективом впливають на

корпоративні практики менеджменту, де інтереси колективу часто переважають над індивідуальними. Буддизм, що поширився в Японії з VI століття, сформував уявлення про мінливість буття (мудзьо), взаємозалежність явищ та необхідність внутрішньої дисципліни. У соціальному контексті ці ідеї сприяли розвитку таких чеснот, як стриманість, терпіння, співчуття та відповідальність за наслідки власних дій (карма). У корпоративному середовищі буддистські принципи трансформуються у прагнення до довгострокової стабільності, обережного прийняття рішень і мінімізації шкоди як для суспільства, так і для навколишнього середовища. Синтоїзм, як автохтонна релігія Японії, ґрунтується на вірі в камі – духовну присутність у природних об'єктах, соціальних інститутах і людських спільнотах. Центральними є поняття чистоти, гармонії (ва) та ритуальної впорядкованості. Для японських корпорацій синтоїстський світогляд означає прагнення до збереження балансу між бізнесом, суспільством і природою, а також підтримання внутрішньої єдності колективу (Така, 1994).

Буддистська практика уважності (дзадзен, майндфулнес) знаходить відображення в корпоративному менеджменті через акцент на зосередженості, самоконтролі та етичній відповідальності керівників. Рішення приймаються з урахуванням їх довгострокових наслідків, а не лише миттєвої вигоди. Буддизм сприяє формуванню корпоративної культури, у якій засуджується надмірний індивідуалізм та агресивна конкуренція всередині організації. Перевага надається співпраці, взаємній підтримці та поміркованому стилю ведення бізнесу. Під впливом синтоїзму корпорація розглядається не лише як економічна одиниця, а як соціальна спільнота з власною ідентичністю та традиціями. Це проявляється у корпоративних ритуалах, символіці, спільних церемоніях і культивуванні лояльності працівників. Синтоїстська ідея сакральності природи сприяє формуванню екологічної відповідальності великих японських корпорацій. Інвестиції в екологічно чисті технології, зменшення викидів і сталий розвиток розглядаються як етичний обов'язок, а не лише економічна доцільність.

У сучасних умовах конфуціанство, буддизм і синтоїзм не функціонують як відкрито декларовані релігійні основи бізнесу. Натомість їхні принципи інтегруються у світську корпоративну етику, кодекси поведінки та програми соціальної відповідальності. Глобалізація змушує японські корпорації поєднувати традиційні цінності з міжнародними стандартами корпоративного управління, що іноді породжує етичні конфлікти, але водночас сприяє формуванню унікальної гібридної моделі бізнес-етики. Корпоративна етика в Японії формується під впливом традиційних цінностей та сучасних норм. Вона охоплює: етичне управління; відповідальність перед працівниками; довіру серед партнерів; довгострокове стратегічне бачення. Ця концепція

розвивається не лише як набір правил, але як спосіб мислення менеджерів і персоналу, де корпоративна доброчесність рівноцінна економічному успіху.

Традиційні японські корпорації в ХХ столітті подекуди практикували довічне працевлаштування, що забезпечувало стабільність, але з іншого боку – обмежувало мобільність працівників. Це було етичним зобов'язанням компанії перед працівником і навпаки. У багатьох корпораціях панувала ідея «корпоративної родини», де компанія не лише забезпечувала заробіток, але й сприяла соціальній підтримці, здоров'ю, освіті співробітників та їхніх сімей. Такий підхід мав значний етичний потенціал, але також створював сильний тиск на персонал. Після економічного зростання у 1980–1990-х роках японські корпорації почали адаптувати поняття соціальної відповідальності відповідно до міжнародних стандартів. Це включало питання екології, добробуту працівників, прозорості бізнесу та етичного лідерства (Yamamoto, K., & Lloyd, R. A., 2019).

Японські корпорації, працюючи на міжнародних ринках, стикаються з різними етичними стандартами та нормами. Часто традиційні корпоративні підходи конфліктують із західними уявленнями про індивідуальні права, гендерну рівність, екологічні стандарти. У глобальних ланцюгах постачання японські корпорації мають дотримуватися етичних норм праці у всіх країнах, де ведуть діяльність, включно з питаннями безпеки праці, мінімальної заробітної плати, прав профспілок.

Філософсько-етичні аспекти діяльності великих японських корпорацій є результатом інтеграції традиційних культурно-філософських цінностей із сучасними корпоративними практиками. Підтримка корпоративної етики, соціальної відповідальності та адаптація міжнародних норм є визначальними факторами їхньої стійкості та легітимності у глобальному середовищі. Водночас постійний критичний аналіз та готовність до трансформацій є необхідними для подолання нових соціальних і етичних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hennig, A., & Romar, E. (2023). Learning from Japanese Businesses: Ethics in Operational Excellence. *Humanistic Management Journal*, 8(3), 329–354. <https://doi.org/10.7007/s41463-023-00160-w>
2. Taka, I. (1994). Business Ethics: A Japanese View. *Business Ethics Quarterly*, 4(1), 53–78.
3. Yamamoto, K., & Lloyd, R. A. (2019). Ethical Considerations of Japanese Business Culture. *Journal of Business Diversity*, 19 (2), 113–121.

САМУРАЙСЬКА ЕТИКА ЯК НОРМАТИВНО-ЦІННІСНИЙ КОНСТРУКТ У СТРУКТУРІ ЯПОНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (XII–XIX СТ.)

Тетяна ШИЛО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Мірошніченко С. В.

Самурайська етика у середньовічній Японії сформувалася як складна система моральних норм, соціальних принципів і світоглядних установок, що визначали поведінку військової еліти та водночас виступали важливим елементом організації японського суспільства протягом XII–XIX ст. Вона виникла в умовах поступового переходу Японії від аристократичної імператорської системи до військово-феодальної моделі держави, коли реальна влада дедалі більше зосереджувалася в руках воїнської верстви. Самураї, які спочатку виконували функції охоронців та васалів великих землевласників, із часом перетворилися на провідну соціальну силу, що визначила політичний та культурний розвиток країни. Разом із зростанням їхнього впливу формувався і своєрідний етичний кодекс, покликаний регулювати взаємини між воїнами, їхніми сюзеренами та іншими верствами населення. Цей кодекс отримав узагальнену назву *бусідо* – «шлях воїна», і він став не просто набором моральних настанов, а важливим нормативно-ціннісним конструктом, що забезпечував стабільність ієрархічної структури японського феодального суспільства.

У Японії ранньомодерного часу поняття *бусідо* поступово впорядкували й надали йому чіткішого змісту під впливом конфуціанських ідей. Уже в Новий час, зокрема після книги Інадзо Нітобе «*Bushido: The Soul of Japan*» (1900 р.), уявлення про *бусідо* стало сприйматися ширше й романтизованіше (Нітобе, 2001). Через це важливо розрізняти реальну поведінку самураїв у минулому і сучасний «ідеальний» образ їхнього кодексу честі.

Передумови формування самурайської етики пов'язані з процесами політичної децентралізації, які розпочалися ще в період пізнього Хейан. Послаблення центральної влади спричинило зростання ролі регіональних військових угруповань, які об'єднувалися навколо впливових родів і поступово перетворювалися на автономні політичні сили. Вирішальним моментом у становленні самурайської верстви стала перемога роду Мінамото у війні Гемпей (1180–1185 рр.), після якої було створено військовий уряд – сьогунат Камакура. Від цього часу саме військова знать стала фактичним носієм влади в країні, а її ціннісна система почала відігравати ключову роль у формуванні суспільних норм. Самурайський світогляд поступово кристалізувався під впливом кількох релігійно-філософських традицій, серед

яких особливе місце посідали конфуціанство, дзен-буддизм і синтоїзм. Конфуціанська думка сприяла закріпленню принципів соціальної ієрархії, обов'язку та відданості старшим, тоді як дзен-буддизм формував внутрішню дисципліну, здатність до самоконтролю та готовність сприймати смерть без страху. Синтоїстська традиція, своєю чергою, підкреслювала значення честі, чистоти намірів і вірності своєму роду та державі. Поєднання цих елементів створило особливий моральний комплекс, який визначав поведінку самурая не лише на полі бою, а й у повсякденному житті (Friday, 2004).

Особливе місце у системі самурайських цінностей посідала категорія честі, що визначала соціальний статус воїна та його репутацію. Честь розглядалася як найвища моральна цінність, втрата якої означала не лише особисту ганьбу, але й приниження всього роду. Саме тому в японській воїнській культурі сформувався інститут ритуального самогубства – сеппуку, який сприймався як спосіб відновлення честі або доказ безумовної відданості своєму панові. Цей ритуал мав чітко визначені правила і символічне значення, що підкреслювало його соціальну функцію. Він демонстрував готовність самурая поставити моральний обов'язок вище за інстинкт самозбереження. Така практика, хоча і здається жорстокою з сучасної точки зору, у контексті феодалної культури виконувала роль важливого механізму підтримання дисципліни та моральних стандартів серед військової еліти (Ikegami, 1995).

У період Едо сеппуку було не просто традицією честі — воно мало і юридичний статус: його могли призначати як «почесну» форму покарання для самурая. У 1873 році цю практику офіційно скасували разом зі становою системою. Після цього сеппуку траплялося лише як окремий символічний жест, але вже поза законом.

Упродовж XV–XVI ст., коли Японія переживала період масштабних міжусобних конфліктів, самурайська етика набула особливо практичного характеру. У цей час вона була безпосередньо пов'язана з військовою практикою і визначенням поведінки на полі бою. Воїн мав діяти рішуче, проявляти витримку і не боятися смерті. Уміння контролювати емоції, швидко приймати рішення і зберігати спокій у небезпечних ситуаціях вважалося важливою рисою справжнього самурая. Дзен-буддистські практики медитації сприяли розвитку саме таких якостей, адже вони навчали концентрації та внутрішньої рівноваги. Водночас самурайський ідеал передбачав і певну стриманість у поведінці, оскільки надмірна жорстокість або безконтрольна агресія розглядалися як ознака моральної слабкості.

Із встановленням влади сьогунату Токугава на початку XVII ст. політична ситуація в країні суттєво змінилася. Період відносного миру, який тривав понад два століття, призвів до трансформації ролі самураїв у суспільстві. Вони поступово перетворилися з активних воїнів на адміністративну еліту, що виконувала функції управління, судочинства та

фінансового контролю. У цих умовах самурайська етика стала більш теоретичною і набула характеру моральної доктрини, спрямованої на виховання ідеального службовця держави. Саме в цей час було створено значну кількість трактатів, які систематизували принципи бусідо. Серед них важливе місце посідає «Хагакуре» Ямамото Цунетомо, де викладено роздуми про сенс самурайського життя, відданість обов'язку та готовність до самопожертви, а також праця «Книга п'яти кілець» Міямото Мусасі, у якій військова стратегія поєднується з філософським осмисленням шляху воїна. (Yamamoto Tsunetomo, 1979; Musashi, 2002).

Самурайська етика також мала значний вплив на культурний розвиток Японії. Вона формувала естетичні ідеали, які відображалися у мистецтві, літературі та театральних традиціях. Наприклад, у театрі но та кабукі часто зображувалися сюжети, пов'язані з вірністю васала своєму господарю або з драматичними ситуаціями морального вибору. Подібні історії слугували своєрідним моральним прикладом для суспільства і водночас зміцнювали авторитет самурайських цінностей. Крім того, самурайська культура сприяла поширенню таких практик, як чайна церемонія, поетичні змагання та каліграфія, що підкреслювали важливість духовної гармонії і внутрішньої дисципліни.

Таким чином, самурайська етика була не лише моральним кодексом військової верстви, але й важливим структурним елементом японського середньовічного суспільства. Вона виконувала роль нормативної системи, яка регулювала поведінку представників правлячої еліти та забезпечувала функціонування феодальної ієрархії. Її формування відбувалося під впливом різних релігійно-філософських традицій і тісно пов'язувалося з політичними процесами, що визначали розвиток Японії протягом кількох століть. Навіть після ліквідації самурайського стану в період реформ Мейдзі багато елементів цієї етичної системи продовжували існувати у культурі та суспільній свідомості, перетворившись на важливу складову національної традиції.

Після 1868 року самурайські ідеї про обов'язок і служіння почали перетворюватися на загальнодержавну мораль. Лояльність тепер скеровували не до місцевого володаря, а до імператора, а цінності дисципліни й самопожертви використовували у вихованні громадян. У ХХ столітті ці ідеї зазнали змін і переосмислень, а після 1945 року були офіційно відкинуті як державна ідеологія. Водночас їхні елементи залишилися в культурі, традиціях і пам'яті.

Самурайська етика залишила глибокий слід у японській історії, сформувавши уявлення про честь, обов'язок і самодисципліну, які й сьогодні асоціюються з культурною спадщиною Японії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капранов, С. В. (2010). Історія Японії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 256 с.
2. Коваленко, О. Б. (2005). Історія Японії. Київ: АртЕк, 320 с.
3. Нігобе, І. (2001). Бусідо. Душа Японії / пер. з англ. Київ: Основи, 176 с.
4. Friday, K. (2004). *Samurai, Warfare and the State in Early Medieval Japan*. London: Routledge, 250 p.
5. Ikegami, E. (1995). *The Taming of the Samurai: Honorific Individualism and the Making of Modern Japan*. Cambridge: Harvard University Press, 428 p.
6. Yamamoto Tsunetomo (1979). *Hagakure: The Book of the Samurai*. Tokyo: Kodansha International, 171 с.
7. Musashi, M. (2002). *The Book of Five Rings*. Tokyo: Kodansha International, 110 с.

ВІЙНА ТА ЦИФРОВІ МЕДІА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ СЕКТОРУ ГАЗИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Вероніка ЮЩЕНКО

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
Україна

Науковий керівник: к. іст. н., доц. Ямпольська Л. М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Образ Сектору Гази у глобальному публічному дискурсі 2020-х років зазнав радикальної трансформації під впливом поєднання двох чинників: ескалації війни після 7 жовтня 2023 р. та домінування цифрових медіа як ключового каналу продукування й циркуляції знання про війну. Цей процес розгортається на тлі довготривалої імперської та постколоніальної оптики, яка традиційно кодувала Палестину як периферійний «конфліктний вузол» у ширшій близькосхідній «проблематиці», а не як простір зі своєю історичною суб'єктністю. Вибір ситуації в Газі дозволяє показати, як війна 2020-х років не лише відтворює усталені безпекові рамки, а й відкриває можливості для їхнього підважування через нові режими цифрової видимості, що роблять палестинський досвід масового насильства практично невід'ємною частиною глобальних інформаційних потоків (Khamis & Sena, 2024).

У традиційному західному медіадискурсі ізраїльсько-палестинське протистояння впродовж десятиліть описувалося мовою «конфлікту безпеки», де ключовими смисловими вузлами були терміни «тероризм», «право на самооборону» та «мирний процес» (Media Coverage of the Gaza War, 2026). [2]. У ґрунтовному огляді висвітлення війни в Газі, створеному на основі контент-аналізу матеріалів BBC, CNN, Sky News та низки провідних європейських медіа у жовтні – листопаді 2023 р., зафіксовано асиметрію в використанні термінів «terrorist», «militant», «victim», «civilian» щодо

ізраїльських державних інституцій і палестинських політичних сил (Media Coverage of the Gaza War, 2026). Наприклад, атаки 7 жовтня 2023 р. практично односпайно маркувалися як «terrorist attacks by Hamas», тоді як повітряні удари по густонаселеним районам Гази, що спричинили тисячі жертв серед цивільних, часто описувалися як «airstrikes on Hamas targets in Gaza», з мінімальним акцентом на цивільному вимірі (Media Coverage of the Gaza War, 2026). Подібна мовна асиметрія підтримує структуру сприйняття, у якій палестинські жертви опиняються на периферії моральної уваги, а ізраїльський досвід насильства – у центрі, що відповідає загальній логіці «ієрархії оплакуваних життів» у глобальному інформаційному полі (The Legacies of the Middle East in 2025 are Likely to Repeat in 2026).

Водночас ескалація війни після 7 жовтня 2023 р. стала точкою, де цифрові медіа вперше в настільки концентрованому вигляді зламали монополію традиційних медіа на рамкування подій. Аналітична стаття С. Хаміс та М. Сени, опублікована в IEMed Yearbook 2024 під назвою «Gaza War Coverage: Social Media vs. Mainstream Media», на основі порівняльного аналізу контенту телеканалів і соціальних мереж демонструє, що вже через кілька днів після початку інтенсивних бомбардувань Гази TikTok, Instagram, X (Twitter) та Telegram стали головним джерелом візуального матеріалу про руйнування, жертви та гуманітарну катастрофу (Khamis & Sena, 2024). Авторки наголошують, що на відміну від відредагованих сюжетів CNN чи BBC, короткі відео мешканців Гази – з підвалів, розбитих кварталів, операційних кімнат лікарень – потрапляли в стрічки користувачів без посередництва професійних редакторів, створюючи ефект «неперервного свідчення» (Khamis & Sena, 2024). Така безпосередність, поєднана з масовим характером розповсюдження, суттєво змістила емоційний та моральний акцент сприйняття конфлікту для частини світової аудиторії.

Особливо показовим у цьому контексті є аналіз Р. Perlroth, опублікований у The New York Times під назвою «Social Media's Changing Narrative of the Israel-Gaza War» (Perlroth, 2025). Спираючись на дані платформ і власні інтерв'ю з користувачами, Perlroth показує, як упродовж кількох місяців відбувся зсув від початкового наративу, де домінувала історія про жахливі події 7 жовтня та необхідність ізраїльської «операції з безпеки», до ширшого сприйняття війни як гуманітарної катастрофи з ознаками можливих воєнних злочинів (Perlroth, 2025). Роль вирішального чинника тут приписується саме цифровим візуальним доказам: відео зруйнованих кварталів, тіл дітей, імпровізованих операційних у лікарнях без електрики й медикаментів, які щоденно й масово з'являлися в стрічках користувачів по всьому світу (Perlroth, 2025). На рівні образу Гази це означало вихід із тіні абстрактного «палестинського питання» до статусу конкретного, візуально й

емоційно близького «місця страждання», яке складно маргіналізувати як «віддалений» конфлікт.

Окремого аналізу потребує питання про стратегічне використання цифрових медіа обома сторонами конфлікту. У статті «The Role of Social Media in Shaping Narratives and Perceptions in the Israeli-Gaza Conflict that Escalated in October 2023» Princewilliams O. Oguejiofor систематизує основні інформаційні практики ізраїльських державних інституцій, структур ХАМАС та про-палестинських активістських мереж (Oguejiofor, 2024). Автор показує, що ізраїльські офіційні акаунти у X (Twitter), Facebook та Instagram концентрувалися на поширенні відео і свідчень 7 жовтня, історій викрадених та вбитих цивільних, а також на репрезентації ізраїльської армії як «найморальнішої» в світі, що робить «усе можливе» для мінімізації цивільних втрат. Натомість палестинські журналісти, незалежні репортери та мережі активістів робили акцент на тривалості окупації, блокаді Гази, історичних епізодах і, головне, на щоденній візуалізації руйнувань та смертей (Oguejiofor, 2024).

Покажемо те, що ці два інформаційні потоки не просто співіснують, а активно змагаються за глобальну увагу. Oguejiofor фіксує низку таргетованих кампаній ізраїльських акаунтів, спрямованих на англомовну аудиторію США та Європи з акцентом на спільних цінностях («democracy under attack», «war on terror»), а також кампанії про-палестинських мереж, орієнтовані, зокрема, на афроамериканські спільноти або глобальний Південь, де війна в Газі подається як продовження антиколоніальної боротьби (Oguejiofor, 2024). Таким чином, цифрові платформи перетворюються на арену, де конфлікт за інтерпретацію Гази включається у ширші глобальні дебати про імперію, расизм, неокolonіалізм і подвійні стандарти у застосуванні міжнародного права.

На рівні імперської оптики важливо зазначити, що цифровий вимір не скасовує, а радше видозмінює усталені схеми. Arab Center Washington DC у своєму аналітичному матеріалі «The Legacies of the Middle East in 2025 Are Likely to Repeat in 2026» наголошує, що реакція багатьох західних урядів та офіційних медіа на війну в Газі засвідчила стійкість безпекового фрейму й небажання переосмислити структурні аспекти конфлікту – окупацію, блокаду, нерівноправний статус палестинців. Однак саме через цифрові медіа ця позиція дедалі активніше піддається критиці – як у середовищі активістів, так і в академічному дискурсі, де Газа все частіше розглядається як лабораторія «нової колоніальності», біополітичного контролю й технологізованого насильства (The Legacies of the Middle East, 2026).

Водночас не можна ідеалізувати «контрпубліку» цифрових платформ. I Khamis і Sena, і Oguejiofor наголошують на масштабних кампаніях дезінформації, маніпулятивному монтажі відео, використанні старих кадрів

як «нових», діяльності бот-мереж та фабрик тролів, що підсилюють поляризацію (The Legacies of the Middle East, 2026; Oguejiofor, 2024). Для одних аудиторій Газа постає виключно як «фронт у глобальній війні проти тероризму», для інших – як єдиний зримий символ усієї історичної несправедливості щодо арабського й мусульманського світу. Обидва типи репрезентацій нерідко відштовхуються від спрощених схем і не враховують внутрішню складність палестинського суспільства, політичний плюралізм, внутрішньорегіональні дебати, тим самим відтворюючи певні риси імперського погляду – вже у «зворотному» напрямку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що війна та цифрові медіа у 2020-х роках кардинально змінили місце Гази в глобальному публічному дискурсі. З периферійного «сюжету» про хронічний конфлікт вона перетворилася на один із центральних символів глобальних дискусій про війну, колоніальну спадщину, універсальність прав людини й межі державного насильства. Ця трансформація стала можливою завдяки поєднанню трьох процесів:

- 1) досвіду радикалізованого насильства та гуманітарної катастрофи, що не може бути «заглушена» інформаційно;
- 2) підриву монополії традиційних західних медіа на рамкування конфлікту через появу масових цифрових свідчень;
- 3) включенню палестинського голосу в глобальні мережі солідарності та критики імперських порядків.

Водночас ця нова видимість не усуває структурних асиметрій, а радше робить їх предметом відкритого конфлікту в інформаційному просторі, де образ Гази, а через нього й Близького Сходу загалом, стає об'єктом постійного перегляду й боротьби за інтерпретацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Khamis, S., & Sena, M. (2024). Gaza War Coverage: Social Media vs. Mainstream Media. *IEMed Mediterranean Yearbook 2024*. European Institute of the Mediterranean. URL: <https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2024/09/Gaza-War-Coverage-Social-Media-Mainstream-Khamis-Sena-IEMedYearbook2024.pdf>
2. Media Coverage of the Gaza War (2026). *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Media_coverage_of_the_Gaza_war
3. The Legacies of the Middle East in 2025 are Likely to Repeat in 2026 (2026). *Arab Center Washington DC*. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/the-legacies-of-the-middle-east-in-2025-are-likely-to-repeat-in-2026/>
4. Perloth, P. (2025). Social Media's Changing Narrative of the Israel-Gaza War. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2025/10/01/business/israel-gaza-war-social-media.html>

- Oguejiofor, P.O. (2024). The Role of Social Media in Shaping Narratives and Perceptions in the Israeli-Gaza Conflict that Escalated in October 2023. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research*. Vol. 8, Issue 4, 74-82. URL: <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2024/4/IJAMR240417.pdf>

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ США ЩОДО ТАЙВАНІЮ: ВІД «НЕВИЗНАЧЕНОГО СТАТУСУ» ДО ІНСТРУМЕНТУ СТРИМУВАННЯ КНР

Лариса ЯМПОЛЬСЬКА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Україна

Сучасна архітектура безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та динаміка макроекономічних процесів у Східній Азії перебувають у прямій залежності від розв'язання «тайванського питання». Дана проблема, відома також як дилема «двох Китаїв», виступає критичним дестабілізуючим чинником, що безпосередньо впливає на вектори державотворення як у КНР, так і в Китайській Республіці (Тайвані). Враховуючи геополітичну значущість регіону, метою цієї розвідки є дослідження еволюції статусу Тайваню крізь призму актуальної взаємодії між Вашингтоном і Пекіном.

Роль США у врегулюванні цього політичного конфлікту залишається ключовою з часу його виникнення у 1949 р. В академічному середовищі дослідження дипломатичних маневрів США щодо Тайваню має особливу цінність, оскільки стратегічні пріоритети Білого дому – від економічної експансії до військової присутності – традиційно визначають контури безпекової політики в АТР.

Історико-ретроспективний аналіз свідчить, що безпосередньо після утворення КНР адміністрація Г. Трумена демонструвала певний прагматизм: з метою захисту американських інтересів на материковій частині Китаю планувалося тимчасове дистанціювання від уряду Чан Кайші на користь потенційного діалогу з Пекіном. Проте подальша інтеграція зовнішньополітичного курсу КНР у соціалістичний блок під егідою СРСР, спрямована на підтримку глобальних комуністичних та антиколоніальних рухів, змусила США переглянути свою позицію. Як наслідок, американська дипломатія ініціювала концепцію «невизначеного статусу» Тайваню, яка стала інструментальною базою для реалізації стратегії міжнародної ізоляції та системного стримування КНР (Таран, 2003, с. 103).

Черговий етап еволюції американської стратегії був зумовлений побоюваннями Вашингтона щодо можливої втрати паритету в межах ядерних і конвенційних перегонів озброєнь із Радянським Союзом. У період глобальної

біполярної конфронтації Білий дім ініціював процес нормалізації відносин із Пекіном, розглядаючи КНР як ефективну протизагро радянській експансії. Кульмінацією цього зближення стала зустріч Р. Ніксона з китайським керівництвом у Шанхаї, де 27 лютого 1972 р. було завізовано «Спільне комюніке», що заклало фундамент для встановлення офіційних дипломатичних контактів. Ключовим пріоритетом для США стала розбудова партнерства з Китаєм, який уже тоді сприймався як потенційний потужний конкурент у Східній Азії. За таких обставин питання безпеки в акваторії Тайванської протоки та на Корейському півострові набули стратегічного значення, а американська лінія щодо Тайбею почала безпосередньо корелювати з динамікою та рівнем довіри у відносинах між Вашингтоном і Пекіном (Таран, 2003, с. 105).

Зазначений прагматичний підхід зумовлює фундаментальну амбівалентність зовнішньополітичного курсу США. Спостерігається певна суперечливість: декларуючи прихильність принципу «одного Китаю» та розширюючи багатовекторні зв'язки з КНР, Вашингтон одночасно продовжує здійснювати поставки озброєння Тайваню та зміцнювати з ним неформальну співпрацю. Геополітичні реалії підштовхують Сполучені Штати до пошуку точок дотику з континентальним Китаєм, попри те, що останній розцінюється як головний виклик для національної безпеки США та їхньої домінуючої ролі у світовій системі. У цій складній парадигмі Тайвань фактично перетворюється на оптимальний механізм геополітичного тиску та інструмент стримування зростаючих амбіцій КНР (Таран, 2003, с. 106).

Характер взаємодії між Вашингтоном і Пекіном упродовж останніх десятиліть визначався складною архітектурою суперечностей і прагматизму. Насамперед цей період позначився формуванням моделі «настороженого взаєморозуміння». Після завершення глобальної біполярної конфронтації двосторонні відносини зазнали низки серйозних випробувань, балансує між конструктивною співпрацею та прямим протистоянням. Паралельно з цим відбулася чітка кристалізація антагоністичних підходів до формування нового міжнародного політичного порядку. Саме в цей час національні стратегічні пріоритети обох держав набули завершеної форми, висвітливши фундаментальні бар'єри, що заважають стабільному розвитку міждержавного діалогу.

Важливим аспектом аналізованого періоду є зростаюча роль внутрішньополітичних детермінант у процесі вироблення зовнішньополітичного курсу обох країн. Зокрема, у США механізм прийняття рішень щодо азійського вектору перестав бути прерогативою виключно президента та його адміністрації. Значного впливу набули не лише палати Конгресу, а й розгалужена мережа профільних відомств, приватних корпорацій і громадських об'єднань. Часто вплив цих недержавних суб'єктів на конкретні

політичні кроки виявлявся вагомим за офіційну лінію владних структур. Хоча у питаннях захисту життєво важливих національних інтересів позиції цих інституцій переважно консолідуються, у менш критичних ситуаціях корпоративні пріоритети можуть превалювати над загальнодержавною стратегією. Така фрагментація інтересів нерідко справляє деструктивний вплив на динаміку та передбачуваність американсько-китайського партнерства (Ямпольська, 2023, с. 228).

Додатковим дестабілізуючим фактором виступає поглиблення ідеологічного розриву та розбіжностей у політичних світоглядах. Фундаментальною перешкодою для гармонізації відносин залишається взаємне критичне сприйняття політичних режимів, а також діаметрально протилежне трактування національних цінностей та ідеологічних орієнтирів. Стратегічна лінія США в цей період була спрямована на стимулювання внутрішньої політичної трансформації Китаю. Вашингтон намагався спонукати керівництво КНР до демократизації та вестернізації суспільно-політичного життя, що входило у пряме протиріччя з традиційними та національними векторами розвитку китайської державності (Blanchard, & Hickey, 2026).

Додатковою специфічною рисою сучасної взаємодії Вашингтона та Пекіна є виражена асиметрія між динамікою економічної інтеграції та характером політичного діалогу. З моменту нормалізації дипломатичних зв'язків торговельно-економічний вектор продемонстрував стрімке зростання, досягнувши безпрецедентних масштабів. На сучасному етапі США не лише виступають провідним інвестором у промисловий та технологічний сектори материкового Китаю, а й утримують статус його ключового торговельного контрагента. Паралельно з цим фіксується інтенсифікація обмінів у науковій, освітній та культурній царинах. Втім, попри таку взаємозалежність, політичний клімат у XXI ст. залишається лабільним: глибока взаємна недовіра між елітами обох країн продовжує нівелювати стабілізуючий ефект економічного партнерства.

Водночас розвиток двосторонніх відносин сприяв формуванню специфічних механізмів кризового менеджменту та запобіганню прямим зіткненням. Оскільки США володіють найширшим спектром ресурсів і стратегічних інтересів у діалозі з КНР, це створює природну систему стримувань і противаг. Такі інструменти дозволяють мінімізувати ризики ескалації та перешкоджають трансформації ідеологічних і геополітичних розбіжностей у відкритий конфлікт (Шевчук, 2003, с. 192).

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що специфіка американсько-китайських відносин безпосередньо детермінує стратегічні орієнтири Вашингтона щодо Пекіна. По-перше, американська адміністрація намагається вибудовувати контакти з Тайбеєм таким чином, щоб вони не спричиняли незворотної деградації зв'язків із КНР. По-друге, стратегічним

завданням залишається підтримання статус-кво в акваторії Тайванської протоки: уникаючи збройної конфронтації, США прагнуть запобігти форсованій реінтеграції острова, що є інструментом обмеження сукупної могутності Китаю та його геополітичної експансії. По-третє, Вашингтон продовжує використовувати Тайвань як ідеологічну модель, намагаючись через приклад його демократичної трансформації стимулювати внутрішню політичну еволюцію та лібералізацію континентального Китаю.

Таким чином, Сполучені Штати залишаються ключовим міжнародним суб'єктом у врегулюванні «тайванського вузла», керуючись передусім доктриною захисту власних національних пріоритетів та підтвердженням свого глобального лідерства (Lasater, 2026). У координатах початку XXI ст. зовнішньополітична стратегія Пекіна, його непохитна позиція щодо статусу острова та стрімке нарощування сукупної державної потужності входять у прямий дисонанс із американськими інтересами в Східній Азії та Азійсько-Тихоокеанському регіоні загалом. Така ситуація не лише провокує поточну напруженість, а й закладає фундамент для серйозних стратегічних викликів у майбутньому (Таран, 2022, с. 152). Відповідно, магістральним вектором політики Вашингтона в цьому контексті є використання специфічного формату відносин із адміністрацією Тайбея як інструменту геополітичного пресингу на Пекін, що має на меті уповільнення темпів економічного зростання та політичного впливу КНР (Ямпольська, 2022, с. 162).

У свою чергу, материковий Китай змушений формувати асиметричні відповіді на цей політичний тиск, висуваючи аргументи, здатні нівелювати втручання США у справи Тайванської протоки. Найбільш ефективним інструментарієм Пекіна в цьому напрямі стала інтенсифікація економічного зближення обох берегів, а також масштабування гуманітарних і культурних проєктів, що апелюють до спільної етнонаціональної ідентичності населення острова та континенту. Характерно, що під впливом цих чинників офіційний Тайбей демонструє поступову трансформацію курсу: від пасивної стратегії «очікування» до обережних кроків у бік глибшої «інтеграції».

Попри те, що кожен із акторів, згідно з принципами політичного реалізму, послідовно обстоює власне бачення фінального розв'язання проблеми, зараз домінує тенденція до нівелювання гострих суперечностей заради отримання взаємних економічних преференцій. Така прагматизація відносин сприяє поступовому переходу від жорсткого конфронтаційного протистояння до пошуку мирних шляхів реалізації довгострокових державних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Таран, М.А. (2003). Китайсько-тайванські відносини: економічне взаємотягіння та політико-ідеологічні суперечності (аналіз ситуації, що склалася на початку XXI ст.). *Східний світ*, 2, 103–113.

2. Ямпольська, Л.М. (2023). «Тайванське питання» в контексті відносин США – КНР на сучасному етапі. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали XVII міжнародної наукової конференції, 14 грудня 2023 р., м. Київ*. Львів – Торунь: Liha-Pres, 227–231. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-347-0-57>
3. Blanchard, Jean-Marc F., & Hickey, Dennis V. (2026). *New Thinking about the Taiwan Issue: Theoretical Insights into Its Origins, Dynamics and Prospects*. URL: <https://www.routledge.com/New-Thinking-about-the-Taiwan-Issue-Theoretical-insights-into-its-origins/Blanchard-Hickey/p/book/9780415684538>
4. Шевчук, О.В. (2003). «Тайванська проблема» в системі міжнародних відносин Азіатсько-Тихоокеанського регіону на сучасному етапі політичного розвитку. *Наукові дослідження в контексті історичних проблем*. Т. 1. Серія «Історія та українознавство». Миколаїв: ТОВ ВіД, 190–200.
5. Lasater, Martin L. (2026). *The Taiwan Issue in Sino-American Relations*. URL: <https://www.heritage.org/asia/report/the-taiwan-issue-sino-american-relations>
6. Таран, М.А. (2022). «Тайванська проблема» в зовнішній політиці США в 1990-і рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 210 с.
7. Ямпольська, Л.М. (2022). «Тайванське питання» в контексті формування іміджу унітарності КНР у сучасному світі. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Матеріали XVI міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2022 р., м. Київ*. Львів – Торунь: Liha-Pres, 159–163. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-284-8-39>

Наукове видання
Сходознавство. Актуальність та перспективи.

Матеріали доповідей

VII Міжнародної науково-методичної конференції

(27 березня 2026 р., м. Харків)

Частина II

(електронне видання)

За науковою редакцією Ямпольської Л.М.

Комп'ютерна верстка: Ямпольська Л.М.

Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть автори

Ум. друк. арк. 12,8. Електронне видання

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Україна, 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29